فلسفه او فلسفي بهير

Ketabton.com

ليکوال

پوهندوی دوکتور ناظر حسين افغانيار

ژباړن

محمد اسمعيل يون

۱۳۹۴ لمريز کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او فلسفي بهير

(د دوکتورا پروګرام لپاره)

ليکوال

پوهندوی دوکتور ناظر حسين افغانيار

ژباړن

محمد اسمعيل يون

۱۳۹۴ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: فلسفه او فلسفي بهير

لیکوال: پوهندوی دوکتور ناظر حسین افغانیار

ژباړن: محمد اسمعیل یون

خپروندی: د افغانستان ملي تحریك، فرهنګي څانګه

وېبپاڼه: www.melitahrik.com

کمپوز/ډیزاین: ضیاءالرحمن ضیاء

پښتۍ ډیزاین: فیاض حمید

چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپکال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م

لیکوال د خپرونو لړ: (۴۴)

د تحریك د خپرونو لړ: (۹۹)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ژباړه او څو خبرې

پر (۱۳۹۲ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو او دري څانګو کې د دوکتورا دورې پروګرام پیل شو، دا د کابل پوهنتون په تاریخ کې لومړی ځل و چې یادو څانګو د دوکتورا پروګرام حق ترلاسه کړ. د تدریسي پروګرام یا کریکولم له مخې د (فلسفې) مضمون د لومړي ټولګي په سمستر کې شامل و. استاد (دوکتور ناظر حسین افغانیار) دې خیر یوسي د تدریس په پیل سره یې خپل لیکلی کتاب زموږ مخې ته کېښود، کتاب چاپ شوی نه و یوازې کمپوز شوی و، کېدی شي ایله څو ګوتو په شمار نسخې یې د دواړو څانګو د یاد پروګرام د محصلینو لپاره برابرې کړې وي. کله چې ما دا کتاب وکوت، نو خوښ مې شو، هغه وخت ما استاد (افغانیار) سره ژمنه وکړه که خدای کول دا کتاب به زه له (دري) څخه (پښتو) ته راژباړم، موخه مې دا وه چې په پښتو ژبه دا ډول فلسفي، شننیز او معلوماتي کتابونه خورا کم دي. بل غرض مې دا هم و، کوم محصلین چې په راتلونکي کې د دوکتورا پروګرام تعقیبوي، هغوی ته به دا چانس برابر شي چې په خپله ژبه ورته کتاب وروړسېږي، استاد افغانیار هم خورا خوښ شو، څو پاڼې مې همغه وخت وژباړلې، بیا رابانديې کارونه زیات شول، له یو شمېر نورو کارونو سره دا کار هم راڅخه څنډې ته شو، خبره (دیارلس سوه دري نویم او څلور نویم کال) ته ورسېده، خو بیا هم دا مجال پیدا نه شو چې دا کتاب وژباړم. د (۱۳۹۳ل) کال په وروستیو کې موږ خپل ولس

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره ژمنه کړې وه، چې د (۱۳۹۴ل) کال تر پایه پورې به انشاء الله د خدای (ج) په مرسته او د خپل ولس په ښېګڼه، د خپل ولس په همت په ښلا ښېلو برخو کې (سل عنوانه) مهم اثار چاپوو او خپل ولس ته به یې ډالۍ کوو. (۱۳۹۴ل) کال نیمايي ته ورسېد، خو د کتابونو د راټولوني او چاپ بهیر لا (لس سلنه) نه و بشپړ شوی، د همدې کال په وروستیو شپږو میاشتو کې مو کار ته کار وو ایه، د نورو ملګرو تر څنګ زه (یون)، (ضیاء الرحمن ضیاء) او (فیاض حمید) درې واړه د کتابونو په کار کې ډوب شو، د همدې شپږو میاشتو په بهیر کې مې د پوهاندۍ علمي رتبې لپاره هم اثر بشپړ او د ترفیع پر کارونو هم مصروف وم، خپل (اته عنوانه) ناچاپ کتابونه مې هم ایډېټ کول او چاپ ته تیارول، نور ګڼ ټولنیز او خیریه کارونه مې هم په مخکې وو، لنډه دا چې د کارونو باران وو، دا مهال مې د فلسفې د دې کتاب ژباړې ته هم هوډ وکړ.

د (۱۳۹۴ل) کال د کب پر (۱۸) مه نېټه د دې کتاب له ژباړې خلاص شوم، ورسره مې د کمپوز او سمون چارې هم ترسره کړې، خو دا سمون د نورو کتابونو د سمون په شان څکه نه و چې وخت کم او کارونه زیات وو؛ د نورو کتابونو په سمون کې زه ډېر زیات وخت او انرژي لګوم، ان دا سې کتابونه هم شته چې تر (شلو ځلو) زیات مې کتلي او سمون مې په کې راوستی، خو دې اثر ته د دې مهال او مجال پیدا نه شو، تر کمپوز وروسته مې یوازې دوه ځله وکتلای شو، نو طبیعي خبره ده چې د زیاتو تېروتنو اټکل په کې شته، د دې تر څنګ په ژباړه کې هم د ډېرو نیمګړتیاوو او تېروتنو اټکل کېدی شي، په پښتو کې د ډېرو فلسفي کتابونو د نشتوالي له امله د فلسفي اصطلاحاتو او مفاهیمو ژباړه طبعاً خپلې خپلې ستونزې لري. د کتاب په

(c) ketabton.com: The Digital Library

(دري) متن کې هم ځینې مفاهیم او اصطلاحات ډېر واضح نه وو، د هغو ژباړې هم ټوله مانا نه شوه راخپلولای.

فلسفي مفاهیم پېچلي دي، په ژباړه کې د هغو د مانا وو پوره لېږد هم تر یوه بریده ستونزمن کار دی، د دې اثر په دري متن کې داسې بربښې چې له ځینو ایراني اثارو څخه هم ګټه پورته شوې، ایران کې اکثره اثار له نورو ژبو ژباړل شوي وي، نو کله چې یوه محتوا یا اصطلاح له نورو ژبو ایرانۍ فارسۍ او بیا له هغې څخه افغاني دري، بیا له دري څخه پښتو ته وژباړل شي، طبیعي خبره ده چې مانا یې پر خپل همغه لومړني قوت نه پاتې کېږي. له کوم دري متن څخه چې ما ژباړه کوله په هغه کې هم په ځینو برخو کې متن روڼ نه و، کتاب هم پر بېلابېلو څپرکو، غټو او څنګزنو عنوانونو نه و وېشل شوی، ټولو عنوانونو مسلسله او څنګزنې بڼه درلوده. ما عنوانونه هم مشخص کړل او د مخونو سرته مې راوړل، د کتاب عنوان چې یوازې (فلسفه) و، هغه مې هم په (فلسفه او فلسفي بهیر) ځکه واړاوه چې په دې اثر کې همدا دواړه محتویات څېړل شوي دي. د مهمو فلسفیانو عکسونه چې پیدا کېدل یې شوني وو، هغه مو هم ورسره مله کړل، هڅه مو وکړه چې له ټکي پر ټکي ژباړې څخه ځان لرې کړو، خو بیا هم په ځینو برخو کې د ناسمي ژباړې اغېزې پر خپل ځای پاتې شوې.

که وخت وای او دا ژباړه مې (۷-۸) ځله نوره هم ایډېټ کړې وای، نو پوره باور دی چې یوه ښه او معیاري ژباړه به ترې جوړه شوې وای. اوس چې د وخت لنډون د زیات سمون مجال رانه کړ، د دوکتورا دورې له محصلینو او درنو لوستونکو څخه په ډېر درنښت هیله کوم چې د دې اثر د لوستلو پر مهال ټولې ژبنۍ، مانیزې، چاپي او نورې تېروتنې په نښه او له ما سره یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریکي کړي، هیله لرم ددې کتاب د بیا چاپ پر مهال دا سمون په پام کې ونیسم او دویم چاپ کې تري کره اثر ټولنې ته وړاندې کړم. ددې خبرې یادول هم ضروري دي چې ددې اثر له محتویاتو سره زما د فکر او عقیدې توافق او یا نه توافق ځکه شرط نه دی چې دا د یوې پخوانۍ زمانې فکري او فلسفي جریانونه دي چې اوس د تاریخ برخه ده، زما له اندود او ګروهې سره څه تړاو نه لري. نور نو د لوستونکو او د اثر تر منځ خنډ نه ګرځم، هیله ده په هره علمي برخه کې هېواد ته ډېر علمي، څېړنیز او شننیز اثار وژباړل شي او زموږ د ملي فرهنګ او علمي بڼ ښکلا پرې زیاته شي.

د همداسې یوه مهال په ارمان

په درناوي

محمد اسمعیل یون

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

د یونان یو فیلسوف چې (دوه زره) کاله وړاندې یې ژوند کاوه، په دې اند و چې فلسفه د انسان له هیښتیا یا حیرت څخه راټوکېدلې ده. هغه باور درلود چې فلسفي پوښتنې په خپل سر راپیدا شوي، ددې علت دادی چې د انسان ژوند ډېر عجیب وغریب جوړښت لري.

د (فلسفې) عبارت د کلمې په اساسي او رښتینې مانا له پوهې سره د مینې په مانا دی. په دې تعبیر نو فلسفه له انتقال وړ بشري پوهې او علمي زېرمو سره د مینې او ځیرتیا مانا لري. (سقراط) وایي، فلسفیان همغه دي چې یوازې له پوهې سره د مینې کولو ادعا لري او نه دا چې وو ایي خپله له پوهې برخمن یم.

فلسفه په اصل کې د حقیقت د پلټنې لپاره د تفکر نوې بڼه ده، چې تر میلاد (۶۰۰) کاله وړاندې په یونان کې پیل شوې ده. د فلسفې تر ټوکېدو وړاندې بېلابېل ادیان وو چې د خلکو ټولې پوښتنې یې ځوابولې. دا پوښتنې، ګروېږنې او څرګندونې سینه په سینه له یوه پښته بل ته لېږدېدلې. انسان د تاریخ له همغه پیله هڅه کړې د خپل ژوند، تقدیر (برخلیک)، تېرو او راتلونکو مسایلو ته د اسطورو له مخې ځواب ووایي.

اسطوره په اصل کې د خدایانو په باب داسې داستان دی چې ددې څرګندونه کوي، ژوندون په دې ډول دی ولې دی؟ د ټولو اساطیرو اساسي موضوع د نېکیو او بدیو ترمنځ جګړه ده. د زرګونو کلونو په بهیر کې اسطورو د فلسفې په رګ رګ کې ریښې ځغلولې دي. یوناني فلسفیانو غوښتل ثابته کړي چې دا څرګندونې معتبرې نه دي او انسان نه شي کولای پر هغو باور وکړي.

پوهانو زیاتره اسطورې د طبیعت د پدیدو د توضیح لپاره لومړنۍ هڅې او لنډه دا چې د یوې بدوي پوهې په توګه انګېرلې. فلسفیان او الهیون

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېوالتیا لري چې اسطوره یوه فلسفه یا بدوي دین وګڼي. مورخین او هغه کسان چې تاریخي لید لري، اسطوره یي داستانونه د تاریخي پېښو نیم هېر شوي رسوبات ګڼي چې په دې ډول د یو قوم په ذهن کې پاتې شوي دي. بشر پوهان او ټولنپوهان باور لري، اسطورې هغه بدلونونه دي چې د ټولنې په جوړښت کې پېښ شوي دي. د شاعرانو او هنرمندانو په نظر اسطورې د ذهني انځورونو داسې یوه خزانه ده چې باید په خپل هنر کې ورڅخه ګټه پورته کړي.

ددې لپاره چې د فلسفیانو لومړني نظریات درک کړو باید د نړۍ د اسطوره یي تصور مفهوم ترلاسه کړو.

په پخوا زمانو کې داسې باور موجود و چې ځمکه د غویي پر ښکر ولاړه ده، غویی پر کب ولاړ دی او کب هم په اوبو کې اوسي. د زلزلې لامل هم دادی چې غویی ځمکه له یوه ښکره بل ته ګوزار کړي، نو دې وخت کې ځمکه پر ښوربدو شي. په مصر کې داسې یوه عقیده وه چې د (نیل) رود توپاني کېدل د خدایانو د غوسې زېږنده ده، نو بیا یې د خدایانو د غوسې کېنولو او درود د مستۍ د کمولو لپاره پېغلې او ښکلې نجونې د قربانۍ په ډول د رود مستو څپو ته ګوزارولې او یا هم زموږ په هېواد کې تراوسه هم کله چې لمر او سپوږمۍ کسوف او خسوف (پوروړې) نیسي نو ان تحصیل کړي اشخاص هم دا د خدای(ج) قهر ګڼي، د عوامو په اصطلاح دعاګانې او خیراتونه کوي چې دا بلا په خیر سره تېره شي. په داسې حال کې چې د ښوونځي د شپږم او اووم ټولګي هر زده کوونکی پر دې پوهېږي چې خسوف او کسوف څه شی دی او ولې پېښېږي !؟

د زلزلې، سېلاب او توپان په شان پېښو، ناڅاپي مرګونو، تېر خلک له وېرې، ډار او وحشت سره مخامخول. هغوی خپل انځورونه د پوښتنې په چوکاټ کې د خپلو افسانوي خدایانو پر وړاندې مطرح کول. هغوی دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنو ته اړتيا لرله، چې ځمکه ولې څرخي او خوځېږي او يا هم ولې اورښت اوري؟ ايا زلزله ددې لپاره ده چې په ځمکه کې چاودنه رامنځته کړي؟ د اورښت د نه اورېدلو علت دادی چې (تور) ويده شوی او يا د (تور) ګرز ورک شوی دی. د اروپا په شمال (سکنډېنډي) هېوادونو کې خلکو (تور) د حاصلخېزۍ خدای ګاڼه، نو ځکه دې پوښتنې ته چې ولې اورښت کېږي؟ اسطوره يې ځواب دا و چې (تور) خپل ګرز خوځولی دی.
بزګرانو ته څرګنده نه وه چې بوټي ولې زرغونېږي او ونې ولې مېوې کوي، خو په هر حال دا معلومه وه چې دا موضوع له اورښت سره اړيکي لري. سربېره پر دې خلکو باور درلود چې باران له (تور) سره تړلی له همدې کبله (تور) د اروپا د شمال له ډېرو مهمو خدايانو څخه ګڼل کېده.
اسطوره يې داستانونه د فلسفي ترنيوکې او ترديد وړاندې، په ټوله نړۍ کې موجود وو، ان په يونان کې مخکې تر دې چې لومړني فلسفيان راوټوکېږي، د نړۍ د شتوالي يو اسطوره يي انځور موجود و. د پېړيو په بهير کې د خدايانو داستان له يوه پښت څخه بل ته انتقال شو. دا خدايان په يونان کې د (زيوس، اپولون، هرا، آتنه، ديدنوسوس، اسکلپيوس، هرکول او هفيستوس) په نومونو يادېدل.
تر ميلاد شاوخوا (۷۰۰) کاله وړاندې (هومر) او (هسيود) د يونان د اساطيري خزانو يوه غټه برخه نقل کړه. دې کار يو نوی موقعيت رامنځته کړ. د اسطوره يي داستانونو ثبت ددې سبب شو چې د هغو په باب بحث پيل شي. د يونان لومړنيو فلسفيانو پر هغو خدايانو چې (هومر) معرفي کړي وو، نيوکه وکړه. ځکه چې دا خدايان تر حده زيات انسانانو ته ورته وو، رښتيا هم هغه خدايان زموږ په شان ځانغوښتونکي وو او د باور وړ نه وو. د لومړي ځل لپاره د بشر په تاريخ کې وويل شول چې شايد دا اسطورې د انسانانو له تصوراتو پرته بل څه نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اساطیرو پر وړاندې د دې ډول نیوکو بېلگې کېدی شي د (کسنوفانس) په اثارو کې ووینو. هغه چې تر میلاد (۵۷۰) کاله وړاندې ژېږېدلی و، په دې نظر و چې انسان خپل خدایان د خپل ځان د بېلگې یا پېغام له مخې تو کولي او پنځولي دي.

((هغوی مړه کېږي، زېږي، کالي اغوندي، خوراک کوي او له انسانانو سره ورته ژبې لري. (حبشیانو) خپل خدایان تور پوستي او پلن پوزي تصورول. (تراکیانو) خپل خدایان او برنگستر گي او سور ویښتاني گڼل. که چېرې غویو، اسپونو او زمریو لاسونه درلودلای، نقاشي یې کولای شوای او د انسانانو په شان یې کار کولای شوای، اسپونو به هم خپل خدایان د اسپونو او غویو به د غویانو په شان انځورول او د هغوی جسم به یې د خپل ځان په بڼه انځوراوه.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفې مفهوم او تعریف

د (فلسفې) دقیق تعریف عملي بڼه نه لري او د دې کار لپاره هڅه لږ تر لږه په پیل کې له سره ځخه لاره ورکوي. کېدی شي کوم څوک د پېغور له مخې هغه تعریف کړي چې هر شیز دی یا هم هېڅ شیز نه دی او موخه یې دا وي چې له ځانګړو علومو سره د فلسفې توپیر دا دی چې فلسفه هڅه کوي تر کومه حده چې کېدی شي ان له ټولو واقعیتونو څخه د انسانانو د تفکر ټولیز تصویر وړاندې کړي، خو په عملي ډول حقیقت دا دی هغه څه چې ځانګړي علوم یې موږ ته په واک کې راکوي، تر هغه زیات څه نه وړاندې کوي. ان تر دې ځایه چې د ځینو په نظر، فلسفې ته بالا تر دې زیات نور څه نه پاتې کېږي.

د مسلې دا ډول ارزونه او انځورنه له سره ځخه لاره ورکوي، خو په همدې حال کې دا خبره هم باید ومنو چې فلسفه تر اوسه پورې په دې برخه کې خپلو لویو ادعاوو ته نه ده رسېدلې او یا هم د علومو او پوهې په پرتله یې د پېژندنې، منښت عام توافق ترلاسه کړی نه دی په دې برخه کې فلسفه بریالۍ نه ده. دا کار تر یوه حده، نه په ټوله کې، دې پورې اړه لري چې هر کله د یوې مسلې په باب د یو چا نظر قبول شوی، هغې مسلې په علمي حوزې پورې اړه لرلې ده، نه په فلسفې پورې.

د (فیلسوف) کلمه هم له لغوي پلوه د (پوهې) یا (حکمت) خوښوونکي په مانا ده او د هغې اصل هم د (فیثاغورث) له هغه نامتو ځواب سره اړه لري چې هغه، هغه چاته ورکړی و چې ده ته یې (حکیم) ویلی و. فیثاغورث د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه شخص په ځواب کې ویلي وو چې دده (حکیمېدل) یا پوهېدل یوازې په دې کې دي، پوهېږي چې پر څه نه پوهېږي. ځکه نو باید ده ته (حکیم) نه، بلکې د پوهې (حکمت) خوښوونکی وویل شي.

د (حکمت) کلمه دلته د تفکر په کوم خاص ډول پورې محدوده او منحصره نه ده او فلسفه هم هغه څه چې موږ یې نن د ((علومو)) په نامه یادوو، په هغو کې شاملېږي. د فلسفې د کلمې د کارونې دا ډول اوس هم (د طبیعي فلسفې مقام) په شان عبارتونو کې پاتې ده.

هر کله چې ورو ورو په ځانګړو برخو کې د تخصصي پوهنو او خبرتیاوو کچه زیاتېدله، په هغه برخه کې څېړنه او مطالعه له فلسفې څخه جلا کېدله او د پوهنې ځانګړې څانګې یې جوړولې. ددې پوهنو وروستۍ څانګې اروا پوهنه او ټولنپوهنه وه. په دې ډول نو د نورو علومو په پرمختګ سره د فلسفې حدود رالنډ شول، نو ځکه موږ هغه مسایل چې کولای شو د تجربو له مخې هغو ته ځواب ووایو، فلسفي مسایل نه ګڼو. خو دا په دې مانا هم نه ده چې فلسفه نو ګرد سره له هېڅ سره برابره ده. د پوهنو بنسټونه، د انساني تجربې او د واقعیت ټولیز تصویر او تر هغه ځایه چې موږ کولای شو د موجهو عقایدو په واسطه هغو ته لاره پیدا کړو، دا ټول د فلسفې په حدودو کې پاتې کېږي. ځکه چې دا مسایل د ماهیت او طبیعت له مخې د ځانګړو علومو په هېڅ ډول طریقو سره د څېړنې او پلټنې وړ نه دي. که څه هم دا ټکی، چې فلسفیان د پورتنیو مسایلو په باب یو ټولیز توافق ته سره نه دي رسېدلي، تر یوه حده بدلید رامنځته کوي، خو نه شو کولای له دې څخه داسې نتیجه ترلاسه کړو چې هر چېرې کومه غوښه او د عام منښت وړ نتیجه ترلاسه نه شي، په هغه برخه کې کوښښ او هڅه بې ګټې ده. کېدی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شـي دوه فلسـفيان چـې يـو بـل سـره تو افـق نـه لـري، دو اړه ارزښـتمن اثـار رامنځته کړي، په همدې حال کې کېدی شي خطا او تېروتنه هم وکړي، خو نظرونه به يې د يو بل بشپړوونکي وي. له دې واقعيت څخه چې د يو فلسـفي شـتوالی د نورو فلسـفيانو د کـار د بشـپړاوي لپـاره ضـروري دی، دا نتيجـه اخيسـتل کېـږي چې فلسـفه پالنـه يـوازې يـو فـردي او شخصـي کـار نـه دی، بلکې يو ډله ييز خوځښت دی. يوه برخه هم د کار ګټور وېش او هغـه ټينګـار دی چې مختلف اشخاص يې له مختلفو ليدلورو څخه د يوې واحدې مسـلې په باب لري. د فلسفي مسايلو ډېری برخـه د شـيانو او چـارو پـه بـاب زمـوږ د علم د چلند په اړه ده، نه په خپله د شيانو او چارو په اړه.

دا هم په دې اړه يو بل دليل دی چې فکـر کېـږي فلسـفه محتـوا نـه لـري. خو د (حقيقـت) د وروسـتيو معيـارونو پـه شـان بحثونـه کېـدی شـي د کـارونې پـر مهال، د هغو پېښو په ټاکنه کې چې په عمـل کـې يـې رښـتينې ګڼو ، پـر مـوږ اغېز وکړي. د (پېژندنې) د نظريې په باب فلسفي بحثونو پـر علومـو بانـدې په نامستقيم ډول ډېر اغېز کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفې د مطالعې ګټې

اکثره خلک چې له (فلسفې) سره د چلند په برخه کې کومه پوښتنه مطرحه کوي، داده چې د (فلسفې) ګټه څه ده؟ ددې هیله نه شي کېدی چې فلسفه دې د مادي ګټې له ترلاسه کولو سره مرسته وکړي، خو که چېرې موږ داسې ونه ګڼو چې مادي پانګه یا ثروت یوازې یو ارزښتمن څیز دی، د پانګې یا ثروت په مستقیم تولید کې د فلسفې کمزوري ددې مانا نه ورکوي چې هغه هېڅ علمي ارزښت نه لري.

مادي ثروت په خپل ذات کې کوم ارزښت نه لري. د ساري په توګه د کاغذ یوه ګېډۍ که په هر نوم یاده کړو، په خپل ذات کې کوم ښه او یا خراب شی نه دی، خو که دا کاغذ زموږ د خوشالۍ سبب شي، نو بیا ښه ورته وایو. په دې کې شک نه شته د هغو کسانو لپاره چې غواړي له خوښۍ او سوکالۍ څخه برخمن شي، یوه مهمه سرچینه، د حقیقت او تفکر پلټنه او د واقعیت په باب څېړنه ده، دا هماغه موخه ده چې یو فیلسوف یې غواړي. سربېره پر هغو کسانو چې له یوې نظریې سره د لېوالتیا په خاطر ټول خوندونه یو ډول ارزوي او هغه کسان چې دا ډول خوندونه یې په اصولو کې تجربه کړي، دا تر ټولو خوندونو لوړ او خوندور خوند ګڼي. تر کومه ځایه چې ټول صنعتي محصولات، له هغو پرته چې د اړتیاوو د خړوب لپاره ضروري دي، نور یوازې د راحت او لذت د پیدا کولو سرچینې ګڼل کېږي. فلسفه د خپلې ګټورتیا له مخې کولای شي له ډېرو صنایعو سره سیالي وکړي. په تېره بیا کله چې ګورو یو شمېر کسان خپل ټول وخت فلسفي څېړنو ته ځانګړی کوي. په کار ده چې یو شمېر استعدادونه د دې کار لپاره وګومارو. ان تر دې پورې چې هغه د خوند او لذت د پیدا کولو لپاره یوازې یوه داسې ځانګړې سرچینه وګڼو چې خپل ذاتي ارزښت ولري (نه په خپله د فلسفیانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره، بلکې د هغو کسانو لپاره چې له دې څخه زده کړه کوي او یا ترې اغېزمن کېږي.)
خو دا ټول هغه څه نه دي چې موږ یې د فلسفې د ملاتړ لپاره ویلای شو. ځکه له هر هغه ارزښت پرته چې له فلسفې څخه په خپل ذاتي ډول پیدا کېږي او موږ اوس له هغه څخه تېرېږو، فلسفې تل د هغو کسانو پر ژوندانه ډېر مهم نامستقیم اغېز لرلی چې ان د فلسفې په باب پر هېڅ څه نه پوهېدل او د ویناوو، ادبیاتو، ورځپاڼو او ګړنیو دودونو له لارې یې د ټولنې د فکر له ودې سره مرسته کړې او د افرادو د نړۍ لید پر څرنګوالي یې اغېز کړی دی. هغه څه چې اوس د مسیحیت دین په نامه یاد ېږي، تر ډېره حده د فلسفې تر اغېز لاندې او ډل شوی دی.
موږ باید د افکارو او عقایدو په باب چې د عمومي تفکر په برخه کې یې اغېزمن رول لوبولی او د یوې علمي پاپلې یا فرضیې په توګه یې په خپله ځانګړې ساحه کې باور ترلاسه کړی، ټول له کوم قید او شرط پرته فلسفي حقیقت ونه ګڼو. د ساري په توګه نه شو کولای ووایو چې فزیکي زمان له مکان څخه د انفکاک یا توپیر وړ نه دی، لکه څنګه چې یې نن د فزیک علم ادعا کوي، نو ځکه پر زمان باندې د مکان تقدم یو فلسفي اصل دی. ځکه خو کېدی شي دا خبره د فزیکي زمان په باب رښتیا وي، هغه په دې دلیل چې د فزیکي زمان کچه په مکان کې معلومېږي. موږ باید په ډېرو برخو کې د فلسفیانو منندوی اوسو، د بېلګې په توګه دا سې نظریات چې له انسانانو سره باید د وسایلو په توګه چلند ونه شي او یا هم دا چې حکومت باید د هغو خلکو په خوښه وي چې حکومت پرې کېږي.
دا اغېزې په تېره بیا په سیاسي ډګر کې مهمې دي، د ساري په توګه د امریکا اساسي قانون تر ډېره بریده د یوه فیلسوف (جان لاک) د نظریاتو د عملي کولو بېلګه ده. یوازې په دې توپیر چې په هغه کې ولسمشر د

(c) ketabton.com: The Digital Library

موروثي پاچا ځای نیولی دی. لکه څنګه چې د فرانسې د (۱۷۸۹م) کال په انقلاب کې د (روسو) د افکارو پر وړاندې توافق موجود دی.
دې کې هم شک نه شته چې فلسفه کله کله پر سیاست ناوړه اغېزه کوي. په المان کې د نولسمې پېړۍ فلسفیان په دې هېواد کې د افراطي ملتپالنې د ګناه مسولیت پر غاړه لري. که څه هم د دې برخې په غندنه کې زیاتره اغراق شوی، ځکه چې د مسلې د پېچلتیا له امله د هغې د برید او پولې ټاکل ستونزمن کار دی. خو که بدې فلسفې پر سیاست ناوړه اغېز درلودلی، خو په مقابل کې یې ښې فلسفې بیا پر سیاست ښه اغېز کړی دی. موږ په هېڅ ډول نه شو کولای پر سیاست د فلسفې له اغېز څخه منکر شو، خو باید په بشپړ ډول دې خبرې ته پاملرنه وکړو چې کوم فلسفي مفاهیم کولای شي پر سیاست مثبت اغېز وکړي، نه منفي، نړۍ به څومره له کم زحمت سره مخامخېدله، که المانیان د نازیزم (نژادپالنې) پر ځای د بلې فلسفې تر اغېز لاندې راغلي وای؟
کوم څه چې مخکې تېر شوي هغو ته په کتو سره اوس نو باید دا باور، چې فلسفه د مادي پانګې په کچه ارزښت نه لري، یوې خواته کړو. د یوې بدې فلسفې پرځای یوه ښه فلسفه پر سیاست باندې د تاثیر له مخې کولای شي ان موږ سره په دې برخه کې، چې څنګه کولای شو پانګوال شو، هم مرسته وکړي. سربېره پر دې، د پوهې مخ پر زیاتېدونکې وده او د هغې عملي ګټه د هغې په فلسفي چاپېریال پوره اړه لري.
ان دا مطلب چې (له شک پرته مبالغه هم په کې شته) ویل شوي د تمدن ټول پرمختګ د هغه بدلون زېږنده دی چې د علیت له مفهوم څخه راټوکېدلی، یانې بدلون د هغه له جادویي او خرافاتي مفهوم څخه علمي مفهوم ته، علت ګڼل کېږي او له شک پرته د علیت مفهوم یوه فلسفي مسله ده. په خپله

(c) ketabton.com: The Digital Library

علمي نړۍ لید هم یوه فلسفه ده او فلسفیانو تر ډېره بریده د هغه په اوډنه کې لاس لرلی دی.
خو که چېرې فلسفه موږ په غټه کچه داسې وسیله وګڼو چې په نامستقیم ډول د مادي د پیداکولو لپاره کارېږي، نو د فلسفې لپاره به مو ښه لیدلوری نه وي غوره کړی. د فلسفې اساسي نقش د یوه تمدن د بهرنیو او محسوسو مظاهرو لپاره د فکري او عقلي زمینو د رامنځته کولو او د هغه باب له ځانګړو نظرونو څخه عبارت دی.
کله کله د فلسفې د نقش په باب غټې ادعاوې هم شوي دي. (وایتهډ) په اوسني وخت کې هغه لوی متفکر دی چې فلسفه په افراطي بڼه ستایي. دی د ژوند د ارزښتونو په باب د بصیرت پنځونه، لرلید او ادراک د فلسفې بریاوې ګڼي او لنډه دا چې د بشر ټولې هغه هڅې چې د یوه تمدن په جوړونه کې راټولې شوي او هغه ته ژوند ښښي، فلسفه ګڼي. دی زیاتوي کله چې یو تمدن د خپل ژوند وروستي پړاو ته رسېږي، که چېرې واحد ، انډولیز او د ټولنې پر ټولو برخو خور نه وي، په خپله فساد ، تباهۍ او د ټولو هڅو او کوښښونو زوال ته لاره اواروي. هغه ته فلسفه له دې پلوه اهمیت لري چې د مسایلو په اړه د یوه فرد د شخصیت بنسټیز لوری ټاکي، د هغه باورونه څرګندوي او د شخصیت هسته ټاکي.
په هر ډول دا ټکی څرګند دی چې د یوه تمدن اساسي ځانګړنه تر ډېره حده د ژوند او واقعیت په اړه د هغه له ټولیز لید سره تړاو لري. دا خبره تر دې وروستیو پورې خلکو ته د دیني زده کړو له لارې په ګوته کېدله، خو په خپله دیني لیدلوری هم تر ډېره بریده د فلسفي تفکر تر اغېز لاندې و. سربېره پر دې، تجربې په ډاګه کوي، هر وخت چې مذهبي عقاید د عقل په وسیله تر ځیرنې او بیاکتنې لاندې ونه نیول شي، سر یې خرافاتو ته رسېږي. هغه کسان چې دا ډول مذهبي عقیده مردوده ګڼي، هغو ته هم په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار ده (که کولای شي) باید خپل نوی لیدلوری وړاندې کړي چې د مذهبي باور ځایناستی شي. پر دې کار لاس پورې کول په خپله یوه فلسفي چاره ګڼل کېږي.

علم نه شي کولای د فلسفې ځایناستی شي، خو کولای شي فلسفي مسایل مطرح کړي، ځکه چې علم ظاهراً نه شي کولای موږ ته ووایي، له هغو پوښتنو سره چې ورسره سروکار لري، د چارو او شیانو په ټولیزه طرحه کې څه موقعیت لري، ان تر دې چې د هغو خلکو له ذهن سره، چې دا څیزونه ګوري څه ډول اړیکي ټینګوي. علم نه شي کولای ان د مادي نړۍ شتوالی ثابت کړي (که څه هم د هغې په باب فرضیې وضع کوي) او یا د هغو وړاندوینو په باب چې په راتلونکي کې به پېښې شي، د استقرایي اصولو د کارونې سموالی او یا په هر حال کې چې څه کتل کېږي، تر هغو اخوا څه ثابت کړي.

هېڅ علمي ازمېښتځای نه شي کولای ووایي چې انسان د کومې مانا له مخې روح لري؟ ایا نړۍ هدفمنده ده که نه؟ ایا انسان خپلواک دی که نه؟ او که چېرې دی په کومه مانا؟ او دا ډول نور مثالونه. زه نه وایم چې فلسفه کولای شي دا مسایل حل کړي، خو که چېرې فلسفه نه شي کولای دا مسایل حل کړي، هېڅ بل شی نه شي کولای دا ډول کارونه ترسره کړي. خو د فلسفې ارزښت په دې کې دی چې د دې ډول مسایلو د حلولو یا نه حلولو د وړتیا په باب څېړنې کوي. علم لکه څنګه چې یې ګورو، مفاهیم تل د یوې فرضیې په توګه ګڼي، چې دا مفاهیم په خپله د فلسفې په حوزې پورې اړه لري. موږ لکه څنګه چې نه شو کولای د ځینو فلسفي مسایلو لپاره هېڅ علمي څېړنه، له څنګزنو ځوابونو پرته پیل کړو، په ډاډ سره ویلای شو چې د خپلې فکري ودې لپاره له هغه علم څخه مناسبه ذهني ګټه نه شو پورته کولای. پرته له دې چې لږ تر لږه یو منسجم نړۍ لید ولرو. که چېرې د نویو علومو پوهانو له لویو فلسفیانو څخه ځانګړې فرضیې نه وای ترلاسه کړې، هغه فرضیې چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی پرې خپل ټول کار دود ودرولی، د نویو علومو پرمختګونه نه شول ترلاسه کولای. د نړۍ په باب مکاني انګېرنه چې د نوي علم د یوې ځانګړنې په توګه په تېرو دربو پېړیو کې پیدا شوې، تر زیاتې کچې د (دکارت) په نوم د یوه فلسفي د تعلیماتو زېږنده ده. دا مکاني لیدلوري چې حیرانوونکې پایلې یې رامنځته کړې، باید تر یوه بریده واقعیتونو ته نږدې وي، خو د هغو ځینې برخې هم د باور وړ نه دي، نو احتمالاً پوهان باید د یو بل فیلسوف مرستې ته سترګې په لاره وي چې د پخوانیو لیدلورو پرځای یو نوی لیدلوری رامنځته کړي.

(زموږ په زمانه په تېره بیا د کره کتنیزې فلسفې په زمانه کې) د فلسفې بل ارزښتمن خدمت د همسویه او ناپېیلي قضاوت په باب د هغو لپاره د ملکې راټوکول دي او بل په دې باب چې په هره مسله کې، دلیل او برهان کوم یو دی او څه ډول دلیل باید تر څېړنې او پلټنې لاندې ونیول شي، دا خدمت د ښېړنیو پرېکړو او احساساتي پلویتوب د مخنیوي لپاره اهمیت لري، په تېره بیا د هغو سیاسي مجادلو په برخه کې چې ناپېیلتوب په کې نه مراعتېږي، اړتیا ورته لیدل کېږي. په سیاسي مسایلو کې که د قضیې دواړه غاړې د فلسفي روح له مخې خبرې وکړي، پر قوي اټکل سره به د دواړو غاړو د لیدلورو ترمنځ جګړه او خصومت رامنځته نه شي. د ولسواکۍ ځواک تر ډېره حده په دې پورې تړلی، چې د یوې ټولنې غړي له ناسمو دلایلو څخه د سمو استدلالونو په باب بیا کتنه وکړي او په التباسونو او ابهامونو کې خپله لاره ورکه نه کړي.

انتقادي فلسفه د ښه تفکر ښېلګه رامنځته کوي او له فرد سره مرسته کوي، چې ابهامات او پرېشاني له منځه یوسي. شاید همدا دلیل دی چې (وایتهـ) لکه څنګه چې مو دمخه په تېرو مخونو کې یادونه وکړه، وایي: ((فلسفه یوازې یوه طریقه نه لري، بلکې د بېلابېلو موضوعاتو په تناسب، بېلابېلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

طريقي او لارې لري)) او ددې لارو چارو تعريف هم تر هغه وخته پورې چې په کوم ځای کې کارېږي او پر څه شي اطلاقېږي، سم کار نه دی، ان تر دې چې دا کار ډېر خطرناک هم دی. په پخوانيو وختونو کې هم تر ډېره حده هر هغه څه چې د ځانګړې طريقې له لارې د څېړنې وړ وو، له فلسفې څخه يې جلا کول او همدې کار په ناسمه توګه د فلسفې لمن راتنګوله.
فلسفه په خپله لمن کې بېلا بېلو طريقو ته اړتيا لري، ځکه ټولې انساني تجربې بايد شرح او تفسير کړي. په همدې حال کې د فلسفې طريقه ابداً تشې تجربې نه دي، ځکه د فلسفې دنده داده، تر کومه حده چې شونې وي سربېره پر تجربه يې واقعيت، واقعيتونه راوسپړي او د انساني تجربو همغاړی تصوير وکاږي.
يوه بريالۍ ټولنه هغه وخت رامنځته کېدی شي چې ښوونه او رزونه په کې داسې عامه شي چې فرد ته فلسفي ليدلوری ورکړي. په داسې حال کې چې دا فرضيه بايد شاته پرېږدو چې خلک په هغه فلسفه کې ژوند کوي چې موافق نظر ورسره لري. په داسې حال کې چې د خلکو يو زيات شمېر مخالف کارونه بايد داسې ونه انګېرل شي چې د هغوی له ناپوهۍ او اشتباه څخه سرچينه اخلي، بلکې داسې بايد وګڼل شي چې هغوی نه غواړي په ايډيالي او ارماني ډول ژوند وکړي. دا ټکی هم نه شو کولای رد کړو چې د ارزښتونو د نړۍ او طبيعت په باب ټولنيز عقايد د انسان په پرمختګ او انحطاط کې خورا مهم اغېز لري. په ډاډ سره ويلای شو چې د فلسفې ځينې برخې زيات عملي اغېز لري، خو داسې تصور هم بايد ونه کړو چې ځينې څېړنې او مطالعې څرګندې عملي نښې نښانې نه لري، نو ځکه خو هېڅ بل عملي ارزښت هم ترې نه شي راوتلای. د تاريخ د راپورونو پر بنسټ هغه عالم چې عملي ليدلورو ته د سپکاوي له امله پر خپل ځان وياړي، د نظري څېړنو په باب داسې وايي: ((ددې څېړنو تر ټولو غټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

امتیاز دادی چې د هېڅا لپاره د کارونې هېڅ عملي بڼه نه لري، خو دې سره سره دا څېړنې د (الکترسیته) د کشف سبب شوې.)) د فلسفي مطالعاتو هغه برخه چې ظاهراً د کارېدنې عملي بڼه نه لري او بشپړ پوهنتوني بحثونه دي، کېدی شي زموږ پر نړۍ لید باندې هر ډول اغېز وښندي او په پای کې پر اخلاقو او مذهب ډېر اغېز وکړي.
څرنګه چې د فلسفې بېلابېلې برخې او زموږ د نړۍ لید بېلابېل اړخونه یو بل سره تړلي دي. دا کار لږ تر لږه په یوه ښه فلسفه کې یوه موخه ګڼل کېږي، که څه هم دا داسې یو هدف دی چې تل نه ترلاسه کېږي. په دې ډول نو هغه مفاهیم چې ظاهراً له عملي ګټو او لېوالتیاوو سره زیات واټن لري، کېدی شي د اړتیا پر وخت پر هغو اړتیاوو او لېوالتیاوو چې له ورځني ژوند سره ډېر اړخ لګوي، اغېز وکړي. ځکه نو فلسفه له دې خبرې څخه چې د هغې عملي ګټه څه ده کومه وېره نه لري. دې خبرې ته په پام سره زه هېڅکله هم د فلسفې په باب په یو اړخیز ډول (براګماتیستي) لیدلوری نه منم. د فلسفې ارزښت یوازې د هغې د نامستقیم عملي اغېز لپاره نه دی، بلکې د فلسفې ارزښت په خپله په هغې پورې تړلی دی. د همدې عملي اغېز د تضمین لپاره تر ټولو ښه لاره همدا ده چې په خپله د فلسفې لپاره د فلسفې په لټه کې شو. د حقیقت د پلټنې لپاره باید په ناپېیلي ډول هغه وپلټو. که څه هم کېدی شي تر هغه وروسته چې حقیقت مو ترلاسه کړ، د هغه له ګټور عملي اغېز څخه هم برخمن شو، خو که د دې عملي اغېزو لپاره بیړه وکړو، کېدی شي هغه څه چې رښتیا هم رښتیني وي، هغه ته و نه رسو. په ډاډ سره ویلای شو چې نه شو کولای د فلسفي عملي اغېزې د هغې د حقیقت معیار وګڼو، عقاید له دې پلوه چې حقیقت لري، ګټور دي، نه دا چې ګټور دي حقیقت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفې اصلي وېش

فلسفه معمولاً پر لاندې فرعي موضوعاتو وېشل کېږي:

۱- مابعد الطبيعي فلسفه: ددې بحث هدف دا دی چې تر کومه حده انسان وس لري په ټولو وجوهاتو او تصوراتو کې واقعيت وڅېړي او مطالعه يې کړي. د هغې له ځينو مسايلو څخه يو په دې ډول دی: ((ماده (وجود) او ذهن يو بل سره څه اړيکي لري؟ کوم يو، يو تر بله وړاندې وروسته دي، ايا انسان خپلواک دی؟ ايا نفس جوهر دی که يوازې د تجربو يوه ټولګه ده؟ ايا نړۍ متناهي يا ناپايه ده؟ ايا خدای شته؟ وحدت او کثرت له نړۍ سره څه اړيکي لري؟ نړۍ تر کومه ځايه وحدت او همغږي لري او ترکومه ځايه اختلاف او ناهمغږي؟ د نړۍ نظام تر کومه حده پر عقل او پوهې ولاړ دی؟))

۲- کره کتنيزه فلسفه: د مابعدالطبيعي (يا نظري فلسفې لکه څنګه چې کله کله ويل کېږي) فلسفې پر وړاندې غالباً (کره کتنيزه) فلسفه ولاړه ده. په دې فلسفه کې د متعارف عقل او علومو د مفاهيمو شننه او کره کتنه شامله ده.

علوم، ځانګړي مفاهيم د فرضيې په توګه غوره کوي، چې دا مفاهيم بيا په خپله په دې علومو کې نه شي کولای وڅېړي او وارزوي، ځکه نو ياد شوي مفاهيم د فلسفې حوزې ته داخلېږي.

له رياضياتو پرته نور ټول علوم په يو نه يو ډول د طبيعي قانون مفهوم د يوې فرضيې په توګه ټاکي او ددې ډول قانون په باب څېړنه د فلسفې کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، نه د کوم بل هېڅ ځانګړي علم. په عادي ورځنیو خبرو اترو او نافلسفي مجادلاتو کې هم موږ په یو نه یو ډول دا سې مفاهیم کاروو چې له فلسفي مسایلو سره اړه لري. د ساري په توګه: ماده، ذهن، علت، جوهر، عدد او نور مفاهیم.

د دې ډول مفاهیمو شننه او د هغو د دقیقې مانا ټاکنه او دا چې دا ډول مفاهیم په متعارف عقل کې تر کومه بریده کولای شو په موجه او معقول ډول اطلاق او استعمال کړو، د فلسفې لپاره یوه مهمه دنده ګڼل کېږي. د انتقادي فلسفې هغه برخه چې د حقیقت، د هغه د معیار او د هغه په اړه زموږ د علم د څرنګوالي په باب بحثونه لري، معرفت پېژندنه (د پېژندګلوۍ نظریه) نومېږي. دا برخه د ې مسایلو سره سروکار لري: د حقیقت تعریف (رښتیا) څه شی دی؟ علم او عقیده څه توپیر لري؟ ایا یقیني علم ممکن دی؟ د تعلق نسبي کړنې، حسي تجربه یې شواهد څه دي؟ستاسو په لاس کې همدا کتاب همدغه دوه برخې چې د فلسفې مسایلو تر ټولو بنسټیزې او ټاکونکې برخې دي، څېړي. لاندې مسایل که څه هم له فلسفې سره توپیر لري او په خپله مستقل دي، خو د فلسفې د ځانګو په توګه په دې کتاب کې ورته پام شوی او تر څېړنې لاندې نیول کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفي مسایلو بحثونه

۱- که څه هم منطق د معرفت پېژندنې له بحثونو څخه جلا نه دی، خو معمولاً د یوې خپلواکې څانګې په توګه په پام کې نیول کېږي. منطق هغه علم دی چې د بېلابېلو قضیو په څېړنې پورې اړه لري او د هغوی ترمنځ هغه اړیکې څېړي چې نتیجه ترې راوځي. ددغه علم ځینې برخې له ریاضیاتو سره د پاملرنې وړ نږدېوالی لري او بله برخه یې کولای شو د معرفت پېژندنې یوه برخه وګڼو.

۲- عملي حکمت یا د اخلاقو فلسفه په لازمي ارزښتونو او مفهوم پورې اړوندو بحثونو سره سروکار لري او دا ډول مسایل څېړي: ((لوړ خیر څه دی؟ د خیر تعریف څه دی؟ ایا د یوه کار ښه والی د هغه په نتیجو پورې تړلی دی؟ ایا زموږ قضاوت د هغه څه په باب چې باید ترسره یې کړو، عیني دی که ذهني: (زموږ د قضاوت معیار عیني یا بهرنی دی که شخصي یا ذهني؟) مجازات څه ډول عمل دی؟ ایا مجازات د غچ اخیستلو لپاره دی او یا هم د بالقوې مجرمینو د مخنیوي لپاره؟ ایا موږ د مجازاتو له لارې مجرم او خطاکار سره عادلانه چلند کوو: هرڅوک چې یو بد کار ترسره کړي باید د هغه سزا ووینې؟ د دروغو د غندلو اصلي او وروستی دلیل څه دی؟))

۳- د فلسفې کارونې سیاسي فلسفه (په تېره بیا د عملي حکمت برخه) د هغو مسایلو په اړه ده چې په یوه هېواد کې د یوه فرد له غړیتوب سره اړه پیدا کوي.

سیاسي فلسفه له دې ډول مسایلو سره سروکار لري: ایا یو فرد د دولت پر وړاندې څه حقوق لري؟ ایا ټولنه له هغو افرادو څخه چې دا ورڅخه جوړه شوې، له هغو پرته تر هغو پورته بل څه ده؟ ایا ولسواکي د حکومت کوم ښه ډول دی؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- ښکلا پوهنه: د هنر او ښکلا په باب د فلسفې کارونه ده او له دې ډول مسايلو سره سروکار لري: ايا ښکلا يو عيني ځيز دی که ذهني؟ هنر څه ډول عمل دی؟ د ښکلا بېلابېل ډولونه د انساني طبيعت له کومو اړخونو سره اړه لري؟

۵- کله کله په عام ډول د ارزښتونو د مطالعې لپاره (د ارزښتونو نظريه) اصطلاح په عامه توګه کارېږي. که څه هم کولای شو چې دې بحث ته په لاندې ډول د عملي حکمت يا د اخلاقو د فلسفې په بحثونو کې ځای ورکړو، خو کولای شو ارزښت د هغه د عام مفهوم له مخې د (۲)، (۳) او (۴) مو بحثونو ځانګړې بېلګې او سمون وګڼو.

له فلسفې څخه د مابعد الطبيعه د جلا کولو لپاره هڅه له دې امله د ردولو وړ ده چې ان انتقادي فلسفه هم له مابعد الطبيعه پرته ممکنه نه ده.

زياتې هڅې (چې ځينې به يې يادې شي) ترسره شوي چې مابعد الطبيعه په دې دليل چې له يوې مخې بې مانا، د پوهېدو وړ نه ده، د فلسفې له لمن څخه جلا کړي او فلسفه پر همغو پنځو ځانګو چې مخکې يې يادونه وشوه، محدوده کړي، البته تر کومه ځايه چې وس وي هغه بايد د علمي بنسټونو او عملي ژوند د فلسفي فرضيو د يوې کره کتنيزې څېړنې په توګه وانګېرل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او ځانګړي علوم

فلسفه له نورو ځانګړو علومو سره لاندې توپیرونه لري:
۱- د هغې زیات ټولیزوالی.
۲- د هغې د طریقې له پلوه. فلسفه هغه مفاهیم څېړي چې د ټولو علومو د بنسټونو یوه برخه ده، یوازې د هغو ځانګړو مسایلو په باب له څېړنې پرته چې ټول د علومو له حوزې څخه بهر دي. علوم او متعارف عقل هغه مفاهیم دي چې دې ډول فلسفي څېړنې ته اړتیا لري، له هغو څخه ګټه پورته کوي، خو ځینې ځانګړي مسایل هم شته چې د علمي پلټنو په پایله کې رامنځته شوي یا یې موضوعي بحث پیدا کړی، خو څرنګه چې علوم د هغو د څېړنې لپاره بشپړه او تامه ورتیا نه لري، فلسفه باید هغو ته ورودانګي او د هغو په باب څېړنه وکړي. له دې جملې څخه کولای شو د (بنسټ) د مفهوم یادونه وکړو. ځینې مفکرین لکه (هربرت سپنسر) فلسفه د علومو د نتیجو یو ترکیب ګڼي، خو د فلسفي متني لارویان دا خبره نه مني. دې کې شک نه شته چې که چېرې وشي فلسفي نتیجې د علمي پلټنو د ترکیب او تصمیم له لارې ترلاسه شي. دا هغه خبره ده چې په عمل کې سپینېږي. په داسې حال کې چې فلسفي له دې لارې کوم ځانګړی پرمختګ نه دی کړی.
د تېرو لویو فلسفو یوه برخه د تفکر په بنسټیزو څېړنو پورې اړه لري او بله برخه یې هم هغه هڅې دي چې په علومو کې تر بحث لاندې واقعیتونو سره د بېلابېلو حقیقتونو د طرح کولو په اړه ترسره کېږي او یا هم د هغو له میتودونو څخه له بېلابېلو لارو ګټه پورته کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا فلسفي لکه چې ظاهراً معلومېږي، تر هغه زياتې د خپلې زمانې د علومو تر اغېز لاندې دي، خو نه شو کولای د هغې يوه هم د علومو د نتيجو ترکيب وګڼو، ان د (هيوم) په شان د مابعدالطبيعه مخالف فلسفيان هم مخکې تر دې چې د علومو نتيجو ته کوم اهميت ورکړي، د هغو د بنسټونو د څېړنې په لټه کې شول. ان تر دې چې په خپلې ځانګړې حوزه کې يوه علمي نتيجه يا فرضيه د پام وړ وګرځي، موږ بايد له کوم قيد او شرط پرته دا يو فلسفي حقيقت ونه ګڼو.

د ساري په توګه په هېڅ ډول نه شو کولای وو ايو څرنګه چې فزيکي زمان له مکان څخه د توپير وړ نه دی، لکه څنګه چې يې نن د فزيک علم ادعا کوي، نو ځکه پر زمان باندې د مکان تقدم يا وړاندېوالی يو فلسفي اصل دی، ځکه چې کېدی شي د فزيکي زمان په اړه ول دا خبره رښتيا وي، هغه هم له دې کبله چې فزيکي زمان په مکان کې اندازه کېږي. خو دا خبره د هغه زمان په اړه چې موږ يې تجربه کوو (چې فزيکي زمان له هغه څخه منتزع او يا د هغه برخه ده) سر نه خوري. علوم کېدی شي له ګومانونو او وهميانو څخه ګټه پورته کړي، د پېژندنې داسې لارې چارې يا اصطلاحات وکاروي چې مانا يې په معمول ډول دود نه وي او له دې لارې پرمختګ وکړي، خو فلسفه بايد په هر ډول چې وي په هغو کې سمون راولي. د فلسفې د علم اصطلاح معمولاً د منطق هغې ځانګې ته ويل کېږي چې د يوې ځانګړې طريقې په واسطه د علومو بېلابېل ميتودونه څېړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او علمي میتودونه

د فلسفې میتودونه د ځانګړو علومو له میتودونو سره له بنسټه توپیر لري. له ریاضیاتو پرته علوم د تجربه یي تعمیم له میتود څخه ګټه پورته کوي او دا هغه میتود دی چې په فلسفه کې ډېر لږ کارول کېږي. له بلې خوا ټولې هغه هڅې چې په ریاضیاتو کې د فلسفې د ګڼو لپاره کارېدلي، هم بریالۍ نه وې. (یوازې د منطق په ځینو ځانګړو برخو کې چې هغه هم ریاضیاتو سره نږدې دي نه فلسفې سره) دا سې ښکاري چې د انسان په تو ګه موږ هغه غوخ او مسلم حالت ته چې په ریاضیاتو کې رسېږو ، په فلسفه کې نه شو رسېدلای. د څېړنو او پلټنو له مخې د دغو دوو څانګو ترمنځ توپیرونه کولای شو د بېلابېلو لاملونو زېږنده وګڼو. لومړی دا چې څرګنده نه ده د هغو اصطلاحاتو مانا چې په فلسفه کې کارېږي، په ریاضیاتو کې هم د همغو مفاهیمو وضاحت په همغه ډول مشخص کړو ، لکه څنګه چې د یو استدلال له مخې دا اصطلاحات نامحسوس او نازک بدلونونه مني او سربېره پر دې ددې خبرې منل هم اسانه او ډاډمن نه دي، هغه فلسفیان چې مختلف نظرونه او فکرونه لري، یوه واحده کلمه په واحده مانا وکاروي. دویم یوازې د ریاضیاتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

حوزه ده چې د یو لړ پېچلو خو دقیقو بنسټونو له مخې په کې له ساده مفاهیمو څخه یوه نتیجه ترلاسه کېږي.

درېیم د ریاضیاتو قضیې له یوې مخې شرطي قضیې دي، په دې مانا چې نه شي کولای موږ ته ووایي، په بهرنۍ نړۍ کې وضع رښتیا په څه ډول ده؟ د ساري په توګه نه شي کولای ووایي په یوه مشخص ځای کې څومره ځانګړي شیان موجود دي، بلکې کولای شي ووایي، که چېرې دا ډول او یا هغه ډول وي، څه به وشي. لکه دا چې کولای شي ووایي په یوه خونه کې (۷+۵) برېستنې دي، په هغه بله خونه کې (۱۲) برېستنې دي. خو د فلسفې موخه داده چې د پېښو په باب په مستقیم ډول خبرې وکړي، یانې دا چې ووایي په بهرنۍ نړۍ کې وضع رښتیا هم په څه ډول ده. له همدې کبله نو هغه ډول قیاسونه چې د وضع شویو اصولو له مخې وي او یا تعریف شوي وي، له فلسفې سره اړخ نه لګوي، په داسې حال کې چې په ریاضیاتو کې تر ډېره بریده خبره په همدې ډول ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او ارواپوهنه

اروا پوهنه له فلسفې سره ځانګړې اړيکې لري. د اروا پوهنې ځانګړې نظريې د يوه تجربه يي علم تر ځانګړو نظريو ډېرې وړاندې دي، کېدی شي د خير و شر په باب پر يو نظرياتي او فلسفي استدلال اغېز وکړي، د هغه معکوس حالت هم ممکن دی، يوازې له هغو ځايونو پرته چې په هغو کې اروا پوهنه له فيزيولوژۍ سره اړيکې لري.
اروا پوهنه د هغه زيان په اندول چې په طبيعي علومو کې د غږېتوب له کبله يې زغمي، د فلسفې له تېروتنو څخه زياته زيانمنېږي. دا کار کېدی شي له دې امله وي چې نور طبيعي علوم له ډېرې پخوا زمانې له يوه تثبيت شوي اندوليز موقعيت څخه برخمن وو، ځکه خو يې د خپلو ځانګړو هدفونو په بنسټيزو مفاهيمو د څېړنې او څرګندونې لپاره بشپړ وخت درلود. خو اروا پوهنه په دې وروستيو کې د يوه خپلواک علم په توګه څرګنده شوه. يو پښت وړاندې يې اروا پوهنه معمولاً داسې يوه پوهنه ګڼله چې د يوه فيلسوف د کاري حوزې په داخلي برخې پورې يې اړه لرله او ډېره کمه يې هغه د طبيعي علومو يوه برخه انګېرله. له همدې کبله خو اروا پوهنې د فلسفې له نيوکو سره سره د خپلو بنسټيزو مفاهيمو د څېړنې د لوړو ژورو د بشپړاوي لپاره بشپړ مجال پيدا نه کړ، داسې مفاهيم چې په بشپړ ډول بايد روښانه او څرګند وي او عملاً د کارونې وړ وي. د فزيک د علم فعلي وضعيت دا ټکی ثابتوي، هر کله چې يو علم د پخوا په اندول يو پرمختللي پړاو ته رسي، کېدی شي د فلسفې مسايلو له مخې له ستونزو سره مخ شي. په دې ډول چې هغه علم د خپلواکۍ پړاو کې وي، نه د هغه د ټوکېدو او نه د پرمختګ پړاو کې، بلکې د دغو دوو پړاوونو ترمنځ واقع وي. له شک پرته چې فلسفه کولای شي د فزيک علم د بيا رغونې په برخه کې اغېزمن ګام پورته کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شکاکیت

د فلسفې د دندو پاموور برخه یوازې د (شکاک) په نامه له یو عجیب مخلوق سره تړلې ده. که څه هم دا سې یو څوک چې په غوڅ ډول شکاک وي، نه شته او که چېرې وي هم د هغه د نظر ردول یو محال کار دی. دا ډول شخص نه شي کولای خپل مخالف رد کړي او نه شي کولای کوم څیز ان خپل شکاکیت ثابت کړي، پرته له دې چې خپل ځان سره پر تناقض اخته شي، ځکه د دې خبرې ثبوت چې هېڅ ډول پېژند نه نه شته او هېڅ ډول اعتقاد حق نه دی، په خپله د یوه اعتقاد ثبوت دی. خو تاسې نه شئ کولای هغه ته ثابته کړئ چې خطا یې کړې ده. ځکه چې هر دلیل باید یو څیز حقیقت وګڼي، یا د یو بل شي او منطق د قواعدو سریزه. که چېرې په یوه مسله کې د تناقض د امتناع قانون سم نه وي، قانون هېڅکله نه شي کولای د یو چا خبره په دې دلیل چې د تناقض بڼه لري، رد کړي.
ځکه نو یو فلسفي نه شي کولای له هېڅ څخه یې پیل او هر څه ثابت کړي، لنډه دا چې یو شی باید د فرضیې په توګه غوره کړي. په مشخصه توګه باید د منطق د قواعدو سموالی د یوې فرضیې په توګه وټاکي که نه نو نه شي کولای هېڅ استدلال اقامه کړي ان دا چې مانیزې جملې بیان کړي. د دې قوانینو له جملې څخه دوه ډوله قوانین [تناقض او ثالث مطرود قانون] (د ایجاب او سلب ترمنځ د اړیکو نشتوالی) ډېر مهم دي. د قضیو پر وړاندې د لومړي ډول قانون کارونه داده چې د هغه له مخې یوه قضیه کېدی شي چې هم دې رښتیا وي او هم دې دروغ وي او د دویم قانون پر بنسټ یوه قضیه باید یا رښتیا وي یا دروغ. د شیانو او چارو په باب د لومړي قانون کارونه هم داده چې دا نه شي کېدی چې یو شی دې هم وي او هم دې نه وي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

يا دې هم کوم صفت ولري يا دې ونه لري. د دويم قانون پر بنسټ يو شی هم بايد يا وي يا نه وي او يا دې يو صفت ولري او يا ونه لري.
دا دوه قوانين ډېر با اهميته نه ښکاري، خو د بشر ټول تفکر پر همدغو دوو قوانينو ولاړ دی. که چېرې د يو شي ثبوت د هغو د نقض او نفې په مانا نه وي، هېڅ خبرې به مانا نه لرله او نه شو کولای د هېڅ خبره رد کړو، ځکه چې کېدی شي هم هغه خبره او د هغې رد دواړه سم وي.
البته دا خبره هم مهمه ده چې کله کله په ځينو برخو کې د يو څه اسنادو وړاندې کول او نه وړاندې کول ګټور وي او کله کله دواړه له سره ي څخه لاره ورکوي. د بېلګې په توګه يو زيات شمېر اشخاص شته چې د هغو د (طاسي) صفت يا خاصو ځانګړنو په اړه د اسنادو وړاندې کول سم نه وي، خو دا کار د (طاسي) د کلمې په اړه د دقيق تعريف د نشتوالي له امله دی او دا هم په دې دليل چې (طاس) او (ناطاس) خپلې خپلې درجې لري او د هغوی ترمنځ دوه داسې توپيرونه دي موجود چې نه شو کولای د هغو له مخې د دې دوو اصطلاحاتو له جملې څخه يوه هم وکاروو. بلکې بايد ووايو چې: ((تر يوه حده طاس)) يا ((لږ و ډېر طاس)).
په دې ډول هېڅوک نه شي کولای چې د دې صفت يوه ټاکلې درجه ولري او يا يې هم ونه لري. هر څوک بايد د (طاس) يوه ټاکلې درجه ولري او يا يې ونه لري، خو هر کله چې د (طاس) او (ناطاس) کلمه کاروو په دقيق ډول نه ښکاري چې تر کومه بريده مو د دې صفت درجه په پام کې نيولې ده. زما په نظر کله کله چې د بېلابېلو نقض شويو قواعدو په باب اعتراضونه کېږي، د همدغه ناسم پوهاوي زېږنده ده، لکه څنګه چې د امتناع قاعده د هغو ناقضينو په باب، چې يو شخص له يوه اړخ ښه او بل له بل پلوه بد او يا هم کله ښه او کله بد ګڼي، بشپړ سمون خوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصلاً د فلسفې له بنسټیزو موضوعګانو څخه یوه داده چې د فطري باورونو پر بنسټ داسې یو اوډلی نظام رامنځته کړي، چې له انسجام او منطقي نظم سره د یو بل د جوړونې لپاره دې باورونو کې ډېر کم سمون او بدلون راولي.
لکه څنګه چې هره نظریه د یوې مسلې د پېژندنې لپاره یوازې د همغې برخې پر څېړنې ډډه لګوي چې په عملي ډول زموږ په پوهې پورې اړه لري او زموږ د پوهې لارې چارې پر همغې ولاړې دي، نو په دې ډول ویلای شو که چېرې د کومې ځانګړې فلسفې نظریه دې نتیجې ته ورسېږي، چې پوهه هغه ځانګړي او مشخص شیان چې موږ پرې پوهېږو چې شوني نه دي، هغه اعتقادات چې په غوڅ ډول سم دي، سم نه دي، دا نو په خپله هغې نظریې ته ستونزې دي چې دا مسایل وړاندې کوي، نه هغې پوهې او اعتقاد ته چې غواړي دا نظریه رد کړي. له بلې خوا د یوه متعارف عقل پر بنسټ لکه څنګه چې دي، د ټولو عقایدو سمګښل، یو ساده توب دی. کېدی شي د دې عقایدو سمون د فلسفې کار وګڼو، نه دا چې هغه لرې وغورځوو او یا په کې داسې ادلون بدلون راولو چې د پوهېدو وړ نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او عملي حکمت

فلسفه لکه څنګه چې له نظري حکمت سره تړلې ده، عملي حکمت سره هم تړاو لري او ((د چارو فلسفیانه انګېرنې)) عبارت، دې دواړو ماناوو ته نغوته کوي. د واقعیت لـه مخې پـه نظري فلسفه کې د بریا ترلاسه کول پـه پورته عبارت کې د یاد شوي مفهوم او د فلسفي عملي بریا نه تضمینوي. د (سقراط) ډېرې پـه زړه پـورې تجربې دا وې چـې کـه چېرې پـوه شـوم کـوم کارونه ښه دي هغه به ترسره کړم، خو دا خبره هغه وخت سمه ده چې موږ پـه واقعیت کې په ډېر دقت سره څه شی چې موږ ته څرګند دي، د (پوهېدو) پـه کلمه کې ځای کړو. د دې خبرې اټکل هم په بشپړ ډول شته چې زه پوه شم یا باوري شم د یوه کار ترسره کول چې زه ورسره لېوالتیا لرم. مخکې تر دې چې دا کار ماتـه خوند راکړي، د بل چا، لکه د (الف) د ازار سبب ګرځي. ځکه نو په بشپړ ډول ناسم دی، خو دې سره سره کېدی شي هغه ترسره کړم، ځکه زه هغه درد او ازار چې (الف) شخص یې زما لـه عمل څخه زغمي، پـه ټینګه د هغه د درد او رنځ په انډول نه احساسوم چې زه یې خپل مطلوب کار ته د نه رسېدو له امله ګالم. څرنګه چې پـه بشپړ ډول دا شوني نـه ده چې یو څوک دې د بل چا غم و درد د ځان د غم و درد پـه شان احساس کړي، خو د دې امکان شته چې چاته وسوسه پیدا شي او دا خپله اخلاقي دنده وګڼي. ځکه نو د همدې احساس له مخې، نه په علمي ډول، بلکې د زیات تمرین لـه لارې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له ارادې سره مقابله وکړو. داسې هم نه ده چې موږ ته دې د يوې قوي غوښتنې او لېوالتيا پر وړاندې مقاومت (ان که دا مقاومت زموږ د خپلې خوښۍ او خوشالۍ سبب شي) اسانه کار دی، پاتې لا دا چې د يوې اخلاقي خير ښېګنې لپاره داسې يو کار وکړو. فلسفه له فلسفي معتقداتو سره زموږ د سمو چلندونو يا د سمو غوښتنو د تطبيق تضمينونکې نه ده. ان له نظري پلوه هم فلسفه په يوازې سر نه شي کولای موږ ته وواييي څه بايد وکړو. ځکه نو موږ پر فلسفي اصولو سربېره دې ته اړتيا لرو چې اړوند واقعيتونه په تجربه يي ډول وپېژنو، د چارو د اټکليزو نتيجو د وړاندوينې ځواک پيدا کړو او د هر موقعيت په باب ليدلوری ولرو. په دې ډول کولای شو خپل اصول په سم او کره ډول وکاروو. زما هدف دا نه دی چې فلسفه نه شي کولای له موږ سره د ژوند د چارو په سمون کې مرسته وکړي، بلکې هدف مې يوازې دا دی چې فلسفه په يوازې سر نه شي کولای موږ ته هغه ځواک راکړي چې سم ژوند پرې وکړو، يا ان دا چې په ګوته يې کړو چې سم ژوند کوم دی. خو مخکې مې يادونه وکړه چې فلسفه کولای شي لږ تر لږه دې برخې ته نغوتې وکړي. که چېرې ما غوښتلای په دې باب د فلسفې اخلاقو ځانګړې بحث يانې د فلسفې هغه برخه چې د اخلاقي کړنو او خير ښېګڼو په باب ده، دلته راوړم، بيا به مو نو بايد د فلسفې او رښتينې ژوندانه د اړيکو په باب ډېر مطالب راوړل. له دې خبرې څخه بايد دا نتيجه وانه خيستل شي چې زه ګڼې د خوند سخت پلوی يم يانې داسې څوک يم چې وايم خوند و لذت د يو عمل د رغښت ټاکونکي عوامل دي. زه داسې نه يم. ما بعد الطبيعه يا انتقادي فلسفه موږ سره په دې برخه کې چې پوه شو، ډېره مرسته نه کوي. کېدی شي د مشکلاتو د زغم په چارو کې له موږ سره مرسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړي، په دې برخه کې ځينې فلسفې ربښتيا دي، خو په خواشينۍ سره دا خبره چې د نړۍ په اړه د ښه ليد خبره د فلسفې په نظر معقوله او موجه ده، داسې نه ده چې ټول فلسفيان پرې اتفاق ولري، خو موږ بايد د حقيقت ملاتړ وکړو. کله چې ذهن راوينس شي نو پر هغه څه ډډه نه لګوي چې معقول او موجه نه وي. ځکه چې ناسم فکر سمې نتيجې ته نه رسېږي. په همدې حال کې د هغو کسانو ادعاوې چې تصور کوي، د الهام له لارې يې په ډاډمن ډول واقعيت ته لاره موندلې، هم بايد له پامه ونه غورځوو او هېرې يې نه کړو. هغو قضيو ته چې ددوی په وينا د متعارف او معمول عقل د مقولو له لارې د حاصلولو وړ نه دي. موږ بايد له سره دا ونه وپتيو چې په ديني او عرفاني تجربو کې د موثق او لوړ معرفت په باب شوې ادعاوې حتمي ناسمې دي او په نا موجه ډول هغه يوې غاړې ته کړو، هغه هم په دې دليل چې د (ماترياليزم) له ځانګړي ډول سره چې په هېڅ ډول نه اثبات شوی او ان نه هم په ربښتيا سره د نوي علم ملاتړ لري، سمون خوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغوني او معاصرې اروپا فلسفې

د بشري ټولنې او ډلو تفکراتو د تاریخ له اقتصادي او فرهنګي ودې سره متناسبه بڼه اخیستې او متناسبه بڼه اخلي. لکه څنګه چې مو په مخنیو بحثونو کې یادونه کړې؛ د یوه فکر د ودې بهیر له فلسفې څخه فلسفې، له اساطیرو او علومو څخه علومو ته غځېدلی، په بېلابېلو پړاوونو کې یې ټاکلې فرهنګي بڼې غوره کړې دي. له (تالسي) تفکر څخه تر (لیوتاري) تفکر پورې، د تفکر پړاوونو داسې بڼه خپله کړې چې د (فوکو) په وینا په ټاکلو بڼو کې یې خپله پوهه پر بېلابېلو پړاوونو وېشلې ده.

تر (هلینیزم) وړاندې چې په هنر او تفکر کې یې خپل ځانونه د ځمځو او سېدونکي څرګندول، تر (هلینیزم) وروسته حالت د پوهېدو لپاره د اهمیت وړ دی. فلسفې او ادبیاتو، هنر او پوهې، اقتصاد او فن د لرغوني یونان په پنځېدلي مدنیت کې د فرهنګي خوځښتونو د یوه ټولګي لپاره د پوهې لاره اواره کړه. په همدې ډول د اروپا رنسانس او تر هغه وروسته د روښانتیا عصر او ورپسې نوی عصر او بیا د نوي عصر دوام همدا کار وکړ. روښانتیا د رنسانس د له منځه وړلو په مانا نه ده، په همدې ډول باید په څرګند ډول ووایو چې تر (مډرنیزم وروسته) حالت له (مډرنیزم) حالت څخه د انکار مانا نه لري.

مډرنیزم یا نوی والی د پانګې له خوځون او نوې ټکنالوژۍ سره تړلی، خپل تفکر یې له خپل داخلي جوړښت سره سم رامنځته کړی او وروستي نویوالي

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم د يو فکري وضعيت او هم د يو ټاکلي نظري بهير په توګه خپل ځان څرګند کړ.

د وروستي نوي والي فکر د معمارۍ له فضا څخه نورو حوزو ته ولېږدېده. د معمارۍ د فکري برخې فلسفيان د وروستي نويوالي د ساحې لومړني نظريه جوړونکي وو.

په مډرن ليد کې، مستقيمو، مربع او قايمه کرښو ډېر ارزښت او اهميت درلود، خو نوي معماران بيا د مستقيمو او قايمو ليکو دا قاطعيت ماتوي او نويو هندسي شکلونو ته پناه وروړي.

دلته نو کېدی شي دې درک ته ورسېږو چې د وروستي نويوالي ليد د معمارۍ له هنر څخه ټوکېدلی دی او دې ليدلوري د قاطعيت او مرجعيت پر ماتېدو ټينګار کاوه او هڅه يې کوله، يوه شي ته له يوه واحد ليد څخه د څو ليدلورو مسله دود کړي.

ډېر ژر په اويايمو کلونو کې د فرانسوي فلسفيانو له خوا د وروستي نويوالي نظريه د هنر له حوزې څخه د فلسفې او ټولنپوهنې حوزې ته ننوته او په بېلابېلو ساحو کې د وروستي نويوالي د نظريې تګلورې څرګند شو.

(ژان فرانسوا ليوتار) شايد د فلسفې او ټولنيزو علومو په حوزه کې د وروستي نويوالي د مقولې يو له مهمو مخکښانو څخه وي. (ليوتار) ((د وروستي نويوالي پر لوري)) يو اثر وليکه چې دې اثر په واقعيت کې د وروستي نويوالي د نظريې مانيفسټ (ارمان) وړاندې کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس دلته په دې باب يو څو خبرې کوو چې څنګه فرانسوي فلسفې له يو اوږده بشپړتياوي پړاو څخه سر راوکاږه او د وروستي نويوالي په نامه يې يو شی راڅرګند کړ. تر وروستي نويوالي دمخه موږ د نويوالي په حوزه کې په تېره بيا د هغه په فرانسوي ساحه کې له داسې تفکراتو سره مخامخېدلو چې هر يو يې په يو نه يو ډول قاطعيت او مرجعت زغملای و. د ساري په ډول، د (مرلوپونتي) څرګند پوهنه، د (لوی اشتراوس) او (التوس) جوړښتپوهنه، جوړښتي (مارکسيزم) او ((اګزستاسياليزم)) هغه بهيرونه وو چې د هغه ځای او مهال فلسفې، هنر او علوم يې جوړ کړي وو.

له دغو رغښتپالو افکارو بيا وروستی جوړښتپالی بهير راوټوکېده او ستر فلسفيان يې په خپله غېږه کې وروزل. چې د هغوی مجموعه کولای شو د وروستي نويوالي د وضعيت په نامه ياده کړو.

تر نويوالي وروسته شاعر، تر نويوالي وروسته مارکسيست، تر نويوالي وروسته فيلسوف او نور... هغه عبارتونه دي چې په مولف او ليدلوري کې د يو وضعيت ښکارندويي کوي. د ژبې فلسفه په واقعيت کې تر نويوالي وروسته وضعيت جوړوي او د دنيايي متن له حوزې څخه بهر نه ده. هستي او واقعيت په متن کې خپله بڼه جوړوي او زمان او مکان په ژبه کې انځورېږي، د قاطعيت او مرجعيت انګېرنې لومړی خپل ځان په متن کې څرګندوي او وروسته په ټولنيز چلند کې ښکاره کېږي، د نوښتپالو هدف دادی، چې د قطعيت دېوال ونړوي او پرځای يې باوري نسبيت واکمن کړي. (ليوتار) او... په دې باور دي چې له (مارکسيزم) څخه نيولې تر دينه، له

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرګنـدتيا پـوهنې څخـه تـر (پوزيتيـويزم) پـورې ټـول د بـاوري مرجعيـت حکمونه او نظرونه لري.

په دې حالت کې نو تـر نويـوالي وروستـه وضعيت ځانګړتيـاوې پـه دې ډول لنډولای شو:

- د قطعيت او مرجعيت پرېښودل
- د لويو روايتونو باطلول
- د متکثرو او وړو روايتونو راخپلول
- د مولف مړينه
- له اثر څخه متن ته
- جوړښت ماتونه
- د خپلولو نظريه (هرمنوتيک)
- څو غږيز (پولي فونيک)
- د ژبنيو لوبو نظريه
- د مانا ځنډول

تـر نويـوالي پړاو وروسـتـه د فلسـفې او هنـري انـدونو پـه بـاب دقيـق بحث، زيات مجال او ډېر متن ته اړتيا لـري، خو د دې ليکنـې لـه روحيې سره سم، هغه څه چې مو تـر دې ځايـه ويلـي، کـولای شي د يـوه بحث ټوليزې خـواوې څرګنـدې کـړي چې هـره برخـه يې کـولای شو د جزئيـاتو لـه مخې وڅېړو. د سـاري پـه توګـه د لويـو روايتـونـو د بـاطلولـو مسـلـه هغـه وخـت د پوهېـدو وړ ګرځي چې لوستونکی لومړی له لويـو روايتونو سره اشنايي ولـري او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

همغې پېژندنې پر بنسټ د هغو د باطلولو بحث مطرح کړي. تر هغه پورې چې لوستونکي پوه نه شي چې په لیبراله ولسواکۍ او د مارکس په تاریخي ماتریالیزم کې د دولت مقوله له دوو بېلابېلو لیدلورو دوه لوی روایتونه دي چې لومړی یې د هغه د تلپاتېوالي له امله لوی روایت جوړوي او دویم یې د هغه د له منځه تلو له امله لوی روایت ته رسېږي. خو که اوس چېرې لوستونکی د لوی روایت له مخې د دوو بېلابېلو لیدلورو او د دولت د تیورۍ په اړه اشنایي ونه لري، د هغه ابطال په اړه نه پوهېږي چې وروستی نویوالی د هغه باب غړېږي.

قطعیت ذاتاً له یوه غړ ځخه راپورته کېږي او دا یو غړیز حالت ځان ته چورلیز حالت رامنځته کوي او دا ځان چورلیز حالت ددې سبب کېږي چې د (زه یو فلسفي) حالت وپنځوي او دا حالت بیا له بورژوازي (انډیویډالیزم) څخه چې پر نوي انسان د شیانو اقتصاد تحمیلوي، توپیر لري. د بشر جوړښت او ټولنیز تفکر څو اړخیز او څو بعدیز دی. دا څو اړخیز والی نه یوازې د انسان پر رواني جوړښت او د ژوندانه پر څرنګوالي واکمن دی، بلکې د انسان پر فکري جوړښت هم د هغو اغېزې څرګندې دي. د ساري په توګه د (سور ریالیزم) ترڅنګ، (سمبولیزم) او (فورمالیزم) هم خپل ژوند ته دوام ورکړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوناني فلسفې

هغه مهال چې يونانيانو په يونان، د ايټاليا په سويل او کوچنۍ اسيا کې په خپلو مستعمرو کې ګڼ حکومتونه جوړ کړل، په دې حکومتونو کې درانه او سخت کارونه زياتره د غلامانو پر غاړه وو او هغه خلک چې ازاد وو، سياسي او فرهنګي کارونه يې کول. د ژوند د همدغو ستونزو له امله په خلکو کې بېلابېل افکار راوټوکېدل، په دې مانا چې هر چا کولای شول له ځان سره دا پوښتنه مطرحه کړي چې ټولنه بايد څنګه جوړه شي؟ له دې لارې افرادو کولای شول پرته له دې چې (اسطورو) ته مخه کړي، فلسفي پوښتنې طرحه کړي. له همدې کبله مونږ پر دې باوري يو چې دا مهال اساطيري تفکر داسې تفکر ته ځای پرېښود چې د عقل او تجربې پر بنسټ ولاړ و. د يوناني فلسفيانو لومړنی هدف دا و، هر هغه څه چې په طبيعت کې پېښېږي، هغو ته طبيعي توجيحات پيدا کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبيعتپال فلسفيان

تراوسه پورې دا خبره څرګنده نه ده چې لومړنی فيلسوف څوک و ، خو څرنګه چې بشر له ورځنيو ستونزو سره مخامخېده ، يو ډول معماوې ورته پيدا کېدلې او دې معماوو ته يې ځواب نه شو ويلای. له همدې کبله يې داسې لارې چارې لټولې چې د دوی ځينو ستونزو ته ځواب ووايي. البته بشر د خپل تاريخ له همغه پيل څخه د داسې لارې په لټه کې و ، چې په ژوند کې يې خپل ځاني مشکلات حل کړي. دا ځاني ستونزې څه وې؟ يو خوراک و چې د ژوندي پاتې کېدو تر ټولو مهمه وسيله ده. دويم کالي او درېيم کور دی. بشر لومړی همدې درېو مسلو ته پام کوي او معماوې يې هم د همدې مسايلو په اړه دي. خو کله چې په دې برخه کې خپلو اړتياوو ته ځواب ورکوي، په وروستي پړاو کې له حيرانتيا سره مخامخېږي او دا فکر ورسره پيدا کېږي چې کوم بل څه هم شته که نه؟

ځکه نو که موږ يو څه تخيلي فکر وکړو ، نو لومړنی فيلسوف هغه څوک دی چې د غه درې ستونزې: ډوډۍ، کالي او کور يې حل کړې. دا په خپله د ژوند د دوام لپاره د انسان او طبيعت ترمنځ د جګړې پيل و.

د يونان لومړني فلسفيان معمولاً د ((طبيعتپالو)) په نامه يادېږي، ځکه چې هغوی تر هر څه وړاندې طبيعت او طبيعي پېښو ته پاملرنه کوله.

فلسفيانو په خپلو سترګو ليدل چې په طبيعت کې بدلونونه پېښېږي، خو دا بدلونونه څنګه پېښېدل؟ څنګه کېدی شي پر يوې مادې د بلې مادې بدلون توجيه شي؟ د يونان لومړني فلسفيان ټول په دې اند وو چې بايد لومړنۍ مشخصه ماده ددې ټولو بدلونونو سبب شوې وي. دا چې هغوی څرنګه دې نتيجې ته رسېدلي وو ، په اسانۍ سره نه شي کېدی طرحه شي. موږ يوازې دومره پوهېږو چې دا باور د يو تصور پر بنسټ ولاړ و. هغوی سره داسې يو تصور و چې لومړنۍ ماده بايد وای چې د هغې په وسيله طبيعي بدلونونه رامنځته شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې منځ کې څه چې موږ ته ډېر په زړه پورې دي دا نه دي چې فلسفیانو موندلي، بلکې هغه مسایل دي چې مطرح شوي او هغه لارې او طرحې دي چې د خپلو پوښتنو د ځوابولو لپاره یې غوره کړې دي. مهمه داده چې هغوی (څرنګه) فکر کړی نه دا چې (څه) فکر یې کړی دی.
او سمهال دا په ډاګه شوې چې لومړني فلسفیان یوازې د ظاهري بدلون په لټه کې وو. خو هڅه یې کوله د طبیعت تلپاتې قوانینو ته لاسرسی پیدا کړي. د هغوی غوښتنه دا وه چې اساطیري داستانونو ته له کتنې پرته، د طبیعت پېښو ته لاره ومومي او هغه څه چې په طبیعت کې پېښېږي، د طبیعت له لارې توضیح کړي. دې طریقې له هغې نظریې سره چې وایي تندر او برېښنا، ژمی او پسرلی د خدایانو د کار نتیجه ده، په بشپړ ډول توپیر درلود.
دې نوې طریقې سره فلسفې د هغه وخت له مذهبي باورونو څخه خپله لاره جلا کړه. ځکه نو کولای شو وو ایو چې طبیعتپالو فلسفیانو د علمي تفکر لپاره لومړنی ګام پورته کړ او په طبیعي علومو کې یې د څېړنې لپاره ښه زمینه برابره کړه.
د طبیعتپالو فلسفیانو د اثارو ډېره زیاته برخه له منځه تللې ده، هغه څه چې د یونان د فلسفیانو له افکارو څخه زموږ په واک کې دي، په هغو راپورونو کې رالنډېږي، چې (ارسطو) په خپلو لیکنو کې راوړي دي. ارسطو د یونان تر لومړنیو فلسفیانو شاوخوا دوه سوه کاله وروسته ژوند کاوه. هغه په خپلو لیکنو کې د دې فلسفیانو فکرونو ته نغوته کړې ده. دا ټکی په دې مانا دی چې د هغو تفکر ته لاسرسی محدود و، خو هغه څه ته په پام سره چې زموږ په واک کې دي، کولای شو ادعا وکړو چې د یونان د لومړنیو فلسفیانو کړنلاره د لومړنۍ مادې په باب تفکر او د دې مادې له لارې د طبیعي بدلونونو څرنګوالی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ملطیه نقش

لومړني فلسفیان له ملطیه (milet) څخه ګڼل کېږي، (ملطیه) چې په (ترکیه) کې یو وړوکی ښار و، تر میلاد وړاندې په (شپږمه او اوومه) پېړۍ کې یو (ایوني) (ionie) ښار ګڼل کېده. ددې ښار بندرونو ته به داسې بېړۍ تلې راتلې چې هر ډول محصولات به یې لېږدول رالېږدول. له همدې کبله د ملطیه د اوسېدونکو روحیه د نورو هغو ځایونو په شان، چې هلته سوداګري ښه غوړېدلې وه، له مذهب څخه یې یو څه واټن درلود او کولای یې شول د زیات کار په واسطه عملي او عقلي فعالیتونه ترسره کړي. دلته غواړو ددې سیمې ځینو اړوندو فلسفیانو او د هغوی نظریاتو ته لنډه کتنه ولرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تالس

تر میلاد (۶۲۴- ۵۴۶) کاله وړاندې

لومړنی فیلسوف چې په ملطیه ښار کې وپېژندل شو ، (تالس) نومېده، تالس د خپل عمر ډېره برخه په تفکر کې تېره کړه. د هغه په باب ویل شوي چې هغه مصر ته د سفر پر مهال د هرم لوړوالی د هغه له سیوري څخه معلوم کړ. ده هغه وخت پر دې کار لاس پورې کړ چې د خپل ځان سیوری یې د خپل قد په کچه و. تالس تر میلاد (۵۸۵) کاله وړاندې د (کسوف) د پېښېدو وړاندوینه هم کړې وه.

ځینې خلک په دې باور دي چې (تالس) واړه ستوري هم کشف کړي او ځینې دا باور هم لري چې ده ددې ستورو اهمیت د ببړۍ چلونې پر وخت پېژندلی دی. په ریاضي کې د تالس قضیه همده ته منسوبوي او دده د نظریو له جملې څخه کولای شو دې مشهورې قضیې ته نغوته وکړو چې: دوه مثلثه هغه وخت مساوي دي چې یوه ضلعه او دوه زاویې یې یوه له بلې سره مساوي وي. البته ځینې پر دې باور دي چې دا قضیه د نورو افرادو له خوا مطرح شوې او په دې خاطر چې نظر یې ومنل شي، ددې فلیسوف په نامه یې مطرح کړې ده.

(برتلراندراسل) په خپل کتاب (د فلسفې تاریخ) کې لیکي: فلسفه تر میلاد (شپږ پېړۍ) وړاندې له الهیاتو څخه پر یوه څه توپیر پیل شوه. د اسنادو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخې (تالس) د فلسفې پیلونکی و. د تالس هنر دا و چې د (چا) کلمې پر ځای یې د (څه) کلمه وکاروله. تالس څخه د پخوانیو مفکرینو او یا هم که په دقیق ډول ووایو لکه د پخوانیو متدینانو په شان ونه پوښتل چې نړۍ له (څه) څخه یا د چا په وسیله جوړه شوې ده، بلکې پوښتنه یې په بشپړ ډول نوې مطرحه کړه. ویې پوښتل: نړۍ له (څه) څخه جوړه شوې ده؟ یانې دا چې تالس د نړۍ د پیدا ایښت په باب د پخوانۍ اسطورې پېژندنې تفسیر پرېښود او هڅه یې وکړه چې په عقلي ډول د طبیعت توصیف وکړي او د نړۍ پیدا ایښت بیان کړي. که چېرې موږ دا پوښتنه په لومړۍ بڼه مطرح کړو، د خپل ځواب په پای کې داسې خدایان مومو چې دا نړۍ یې پنځولې ده او دا د افسانو پر بنسټ دیني ځواب دی، نه فلسفي. خو ددې پوښتنې ځواب چې نړۍ له څه شي څخه جوړه شوې ده؟ یو علمي او فلسفي ځواب دی، لومړنی شخص چې دا پوښتنه یې په دې ډول مطرح کړه، تالس و چې تر میلاد شپږ پېړۍ وړاندې یې ژوند کاوه.
د هغه د افکارو له ځانګړنو څخه یوه داده چې دی د (ارخه) په نامه د یوه لومړني اصل (یا د نړۍ د پیدا ایښت لومړی عنصر) چې ددې نړۍ د پدیدو پیلوونکی دی، په لټه کې دی.
(تالس) اوبه د ټولو شیانو لومړنۍ ماده ګڼله. موږ په دقیق ډول نه پوهېږو چې دده هدف څه شی و؟ شاید هغه پر دې باور و چې ټول شیان له اوبو څخه راوتلي او بېرته پر اوبو بدلېږي. څرنګه چې ده په ((ملطیه)) ښار کې ژوند کاوه او دا داسې یو ښار و چې د ټاپو بڼه یې درلوده او اوبو د هغه اوسېدونکو ته ډېر اهمیت درلود او کله چې تالس په مصر کې ژوند کاوه نو پوره باور دی چې د (نیل رود) تر څپانده کېدو او کېناستو وروسته یې د کرنیزو ځمکو حاصل ته پام کړی او لیدلي یې دي چې تر هر ځل اوریښت وروسته کانټاران او چینجي پیدا کېږي. سربېره پر دې تالس شاید پر یخ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

بخار باندې د اوبو د بدلېدو او پر اوبو باندې د هغو د بېرته بدلېدو فکر هم کړی وي. ځینې خلک دده دا تفکر د (بابلیانو) له تفکر څخه اغېزمن ګڼي، ځکه هغوی باور درلود چې ((ابسو)) د خوږو او ((تی امت)) د تروو اوبو استازې دي. دی د همدغه فکر تر اغېز لاندې د نړیوالو پدیدو د پیدا ښت رېښه اوبه ګڼي.

له بلې خوا دې تفکر ته دده لېوالتیا کولای شو داسې په ګوته کړو ، څرنګه چې اوبه کوم ټاکلی شکل نه لري او کولای شي هره بڼه خپله کړي، له همدې کبله دی د اوبو په باب فکر ته راکاږي او دا چې اوبه د ژوند ماده ده او بیا چې همدا خوځښت او لید په اوبو کې دی، د هغه ذهن خپل ځان ته راکاږي او هم د شتوالي ټولې نښې نښانې له همدې ځانګړتیاوو برخمنې دي. هغه هنر چې تالس ترسره کړ ی و په ډېروالي کې د یووالي پیدا کول، بل د رښتیا پالنې پلوي کول او د دیني اسطورو او افسانو رنګول دي چې شاعرانو د نړۍ د تحلیل لپاره خلکو ته انځور کړې وې او خلکو هم پر هغو باور درلود.

تالس پر روح باور لري، خو نه د یو مجرد شیز په توګه، بلکې د داسې یوه خوځنده ځواک په توګه چې شیانو ته حرکت ببښي او هغوی یو بل کې ځایوي. دی روح هم خدای ګڼي.

په پای کې تالس دې پایلې ته ورسېد چې: ((هر شیز له خدایانو ډک دی))

تالس تصور کاوه چې نړۍ له ناڅرګندو خوځنده ځواکونو ډکه ده. په دا ډ سره چې له خدایانو څخه دده هدف همدغه خوځنده ځواک و او د (هومر) د سرودونو له خدایانو سره اړیکي نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اناکسیماندروس

تر میلاد (۶۱۰-۵۴۷) کاله وړاندې

اناکسیماندروس بل فیلسوف و چې په (ملطیه) ښار کې یې ژوند کاوه، هغه باور درلود چې زموږ نړۍ د بې شمېره نړیو له جملې څخه یوه ده او دا بې شمېره نړۍ له یوې تلپاتې مادې څخه راڅرګندېدلي او بېرته به همغې ته ګرځي. ستونزمنه خبره ده چې وکولای شو له تلپاتې مادې څخه د هغه پر منظور پوه شو خو دا څرګنده ده چې دی د تالس پر خلاف کومې ځانګړې مادې ته نغوته نه کوي.
شاید د هغه هدف دا وي، هغه څه چې رامنځته شوي، باید له هغه څه سره تو پیر ولري چې دا ورڅخه راڅرګندېدلي دي. څرنګه چې هر شی رامنځته شي، له منځه تلونکی دی، نو باید رامنځته کوونکی یې تلپاتې وي چې هر څه وکولای شي له هغه څخه راووځي او بېرته هغه ته وګرځي. په دې ډول نو څرګنده ده، ممکنه نه ده چې دا لومړنۍ ماده همدا معمولي اوبه وي. بلکې د فلسفې لومړۍ مهمه پوښتنه داده چې دا نړۍ له څه شي څخه راڅرګندېدلې؟ او څه ډول جوړه شوې ده؟ (اناکسیماندروس) په (ایونیا) او (یونان) کې د لومړي ځل لپاره ((د طبیعت په باب)) په نامه یو اثر کې خپل فلسفي نظرونه په نثر لیکلي دي. د لمریز ساعت یا شاخص (gnomon) جوړونه یې هم ده پورې تړلې ده، که څه هم ویل کېږي چې دا د (بابلیانو) ترمنځ دود و او (اناکسیماندروس) له هغوی څخه اخیستی دی. د لومړي ځل لپاره یې جغرافیایي نقشه انځور کړه، د ځمکې په باب پر دې باور و، چې دا ځمکه استواني شکله ستونونه دي چې هوا پرې راتاوه شوې ده او له کومې ډډې لګولو پرته د نړۍ پر مرکز په عمودي ډول تاوېږي، له همدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

امله نه لویېږي، ځکه چې په مرکز کې د واقع کېدو له کبله د خط وسیر کومه مرجح نه لري چې د هغې خوا ته لېوالتیا پیدا کړي.

ځکه خو د هغه څه پر خلاف چې د اسطورو پر بنسټ پرې باوري وو، ځمکه ((نه پر ټینګو ستنو ولاړه ده او نه داسې ونه ده چې سر یې هوا ته رسي او ملې یې ناپایه ژورو ته، بلکې په فضا کې معلقه ده.)) او د اسمان څرګند چت ددې خبرې ښکارندویې کوي، چې ځمکه یې په مرکز کې واقع ده او ((لمر تر هغه وروسته چې د ځمکې له پاسه خپل ورځینی راګرځېدل پای ته ورسوي، تر ځمکې لاندې خپلو ګرځېدو ته دوام ورکوي او سهار بېرته همغې نقطې ته رسي چې له هغې څخه یې حرکت پیل کړی و.))

ځکه نو دا کیهان نیمکره نه دی، بلکې بشپړ کره دی او ځمکه د هغه په مرکز کې واقع ده. او لکه څنګه چې په پخوانیو نظامونو کې ویل شوي، لمر د نړۍ پر څنډو راڅرخي، لمر یوازې یوه ژوره کنده ده چې د یوې لویې څرخې په لمن راڅرخي هغه ژوره کنده چې په هغه کې واقع ده، هم په همدې ډول څرخي.

که اوس دا ژوره کنده وتړل شي او د کوم څه په واسطه ددې ژورې کندې خوله پټه شي، (خسوف) یا (کسوف) رامنځته کېږي، ځکه خو د هغه انځور له مخې چې (اناکسیماندروس) یې وړاندې کوي، ځمکه په مرکز کې واقع ده، لمر او نورې سیارې د هغې پر شاوخوا راڅرخي.

نړۍ ولې دا بڼه خپله کړه؟ هغه څه (اناکسیماندروس) ته په زړه پورې دي چې هغه ددې نړۍ د جوړښت څرنګوالی بیانوي. ((کله چې شیان له یو بل څخه جلا شول، دا نړۍ چې موږ یې پېژنو، د بوړ بوکۍ په شان د یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرخنده حرکت له امله جوړه شوه، په دې مانا چې د خاورې او اوبو په څېر درانه عناصر د باد په مرکز کې پاتې شول، او ر څنډې ته تېلو هل شو او هوا په منځ کې پاتې شوه. نړۍ لکه د يوې ګردۍ په څېر نه ده، بلکې يوه لنډه استوانه ده.))

هغه باور درلود چې ((زموږ تر نړۍ مخکې بې شمېره نورې نړۍ موجودې وې، چې دويم ځل له منځه تللي او د نامنظومو ورو توتو بڼه يې خپله کړې ده)) ظاهراً دا فکر د (هيسود) په تفکر کې ريښه لري، (هيسود) به ويل: ((په پيل کې د نړۍ ټول شتوالی نامنظم او ګډوډ و.))

د ژوند د پيدا ايښت په باب (اناکسيماندروس) باور درلود، چې ژوند له سيندونو څخه راټوکېدلی، ژوي له رطوبت څخه پيدا شوي دي او انسان په پيل کې کب و، خو دا چې ولې انسان له نورو حيواناتو څخه زېږېدلی دی، د هغه په نظر څرنګه چې د انسان ماشوم نه شي کولای په ماشومتوب کې ځان خپله وساتي، تر حيوان زيات ساتنې ته اړتيا لري او دا شونې نه ده، په يوازې ځان لږ تر لږه له طبيعي لارې خپل ژوند ته دوام ورکړي، ده د هغو نظرياتو مخه نيولې چې د ارسطو په شان انسان دا سې ګڼي چې له ځمکې څخه راوتلی دی.

خو ولې نه شو کولای د نړۍ رغوونکي عناصر له اوبو يا نورو عناصرو څخه وګڼو او ولې (اناکسيماندروس) د خپل استاد (تالس) نظر ونه مانه. د (اناکسيماندروس) له اوبو څخه د تالس مراد ((همدا متعارفې اوبه)) د ټولو څيزو منشا او ټولو شيانو اصل)) ګڼه. د اناکسيماندروس په نظر اوبه نه شي کولای، د ټولو شيانو ماده اوسي ځکه چې خپله د خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیدا ایښت لپاره تودوخې ته اړتیا لري. یانې که چېرې یو جامد جسم غواړي ذوب شي او یا مایع پر بخار بدل شي، باید حرارت ورکړل شي، ځکه نو هغه دوه (یخ) او (ګرم) عناصر باید د جلا والي له لارې د بلې مادې له موادو رامنځه شوي دي. دده په نظر څرنګه چې اضداد (ضدین) یو بل سره نه پخلا کېږي، که چېرې یو د اصل په توګه وټاکل شي، نو سملاسي به پر نورو عناصرو سیوری وغوړوي، یانې دا چې ټوله نړۍ باید پر اوبو بدله شوې وای، د (انکسیماندروس) په نظر ټول مواد او مادي بڼې چې له یو بله پیدا کېږي، په یوه مانا یو بل سره مساوي ارزښت لري او یو پر بل هېڅ لوړتیا نه لري، له همدې کبله نه شو کولای لږ تر لږه یو د بل مبدا او مولد وګڼو. دا عنصر پر اضدادو مقدم دی؛ اضداد له هغه څخه رامنځته کېږي او له هغو سره منحلېږي. ((دا خمیره د عادي شیانو ځانګړتیاوې نه لري.)) د ډېرو تختې، رودونه او داسې نور... یا ان د هغو د رغوونکو (خاورې، اوبو او داسې نورو... ځانګړتیاوې، بلکې ددې ټولو بنسټ په هغو کې څرګندېږي.

ځکه نو هغه لومړنی عنصر یا لومړنی اصل څه شی دی؟ د هغه په نظر ماده. د موادو ماده داسې یو شی دی، چې دوه ځانګړنې لري: ۱- د ټاکنې یا تعین نشتوالی. ۲- د تناهي نشتوالی. (سیمپلیکوس) د (تنو فراستوس) له خولې لیکي: ((د ټولو موجوداتو د لومړني اصل عمومي عنصر د (اپایرون) په نامه یوه نامحدوده ماده ده... دا نه اوبه دي او نه هم په اصطلاح کوم بل عنصر، بلکې بل نامحدود طبیعت دی چې له هغه څخه ټول اسمانونه او نورې نړۍ چې په هغه کې دي، راڅرګندېږي، او له هغو څخه نور شېزونه راټوکېږي، هماغه دی چې یو ځل بیا د اړتیا له مخې له منځه ځي، ځکه خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو پر يو بل د ظلم له امله د د وخت له فرمان سره سم يو بل ته تاوان او جريمه ورکوي. لکه څنګه چې دی يې پر خپله په دې شاعرانه ژبه بيانوي.

(اپا پرون) په يوناني ژبه کې د لايتناهي، ډېر زيات نامحدود او د بې بريده او بې سرحده مانا ورکوي. د لايتناهي مانا د شومره والي له پلوه هم کېدی شي او له مکاني پلوه هم او دغه راز د شکل او ماهيت له پلوه هم ټاکلی بريد نه لري. هغه نا متناهي تر متناهي لوړه ګڼله، څرنګه چې (انکسيماندروس او مليوس) نا متناهي تر متناهي لوړه ګڼله، نو ځکه خو د ارسطو تر نيوکې او کره کتنې لاندې راغلل. څرنګه چې د نوې افلاطوني او مسيحيت تر فلسفې وړاندې په تېره بيا لرغونو فلسفيانو نامتناهي تر متناهي وروستۍ ګڼله، نو خدای يې د نامتناهي په انډول متناهي انګېره دا پوښتنه مطرح کېدله چې متناهي خدای موجود دی؟ څرګنده ده چې کولای شي د هر شي لاربښوونه وکړي او دا خبره هم څرګنده ده چې په خپله (اناکسيماندروس) (نامتناهي) چې په پرله پسې توګه نوې نوې نړۍ زېږوي او بېرته خپله بېه خپلوي، خدايي موجود ګڼلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اناکسیمنس

تر میلاد (۵۸۵- ۵۲۸) کاله وړاندې

(اناکسیمنس) تر میلاد(۵۷۰- ۵۲۲) کلونه وړاندې د ملطیې ښار دریېم استوګن فیلسوف و. (اناکسیمنس) هم د (اناکسیماندروس) په شان د نړۍ د پیدا ایښت لومړنی عنصر د یو نامحدود او یوازیني علت زېږنده ګڼي، خو برعکس هغه په دې نظر و چې دا یو مشخص او تاکلی علت دی، نه نا مشخص او نا تاکلی. دی (هوا) د نړۍ د پیدا ایښت د لومړني عنصر په توګه مطرح کوي.

په پاخه باور چې (اناکسیمنس) به د اوبو په باب د (تالس) پر نظریاتو پوهېده، خو دا چې اوبه څرنګه پیدا شوي دي؟ (اناکسیمنس) اوبه د هوا غلیظ شوی شکل ګاڼه. البته اوس هم موږ چې کله ګورو باران اوري، اوبه له هوا څخه لاندې تویېږي، دا فیلسوف په دې نظر و چې که چېرې اوبه ډېرې غلیظې شي، نو پر خاورې به بدلې شي، کېدی شي په دې برخه کې دده پاملرنه هغې خاورې راجلب کړې وي، چې د یخ تر ویلي کېدو وروسته د ځمکې پر مخ را څرګنده شوې وي. له بلې خوا هغه په دې نظر و چې د هوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نرۍ کېدو سره اور رامنځته شوی دی. په دې ډول د (اناکسيمنس) په نظر خاوره، اوبه او اور له هوا څخه رامنځته شوي دي.
په هغه پړاو کې چې په لرغوني يونان کې فلسفي تفکر د باور وړ و، نو د منطقي تفکر پر وړاندې ټول دوديز باورونه او يا باوري سرچينې لړزېدلې او خپل باور يې له لاسه ورکاوه. ددې بهير شعار دا و چې: ((تر هغه پورې هېڅ مطلب سم نه دی چې (زه) ونه کړای شم هغه خپل ځان ته په غوڅو دلايلو توجيه کړم او (زما) تفکر پر دې بريالی نه شي چې د هغه په باب خپل ځان ته قناعت ورکړم.)) دا روحيه له بشر پوهنې، جغرافيې او تاريخ څخه نيولې تر طبي کتابونو پورې پر ټولو (ايونيايي) ليکنو واکمنه وه. په دې ټولو کتابونو کې نيوکه (د لومړي مفرد شخص له ضمير) يانې (زه) له لارې ترسره کېږي. د ساري په توګه د بشر پوهنې او جغرافيا لومړنی رامنځته کوونکی (هکاتنوس) د (انسانپوهنې) په نامه خپل کتاب دا سې پيلوي.
((د ملطيې اوسېدونکی (هکاتنوس) دا سې وايي: هر هغه مطلب چې زما په نظر يې له حقيقت سره سمون درلود، هغه مې ليکلی دی، ځکه چې د يونيانيانو خبرې رنګارنګ او زما په نظر له دروغو ډکې دي.))
ځکه نو په لرغوني يونان کې د فلسفې د پيدا ينښت په پيل په تېره بيا په ملطيه ښوونځي کې فلسفي تفکر د (زه) د ظهور لپاره يوه لاره وه. البته په دې شرط لکه څنګه چې ورته نغوته وشوه دا (زه) وکولای شي په غوڅو او څرګندو دلايلو خپلې ادعاوې توجيه کړي او د هغو لپاره ښېرته حساب ورکړي. سربېره پر دې بايد دا توجيهات او دفاعيې له (زه) څخه بهر سرچينې ته لاړې نه شي. بلکې په خپله د (زه) پر سرچينو ولاړې وي او ان که چېرې تأکل شوې وي له (زه) څخه د باندې پر بهرنيو سرچينو ولاړې وي، بايد د هغو سرچينو باور او ارزښت مخکې تر مخکې په خپله د (زه) له لارې تائيد شوي وي.
دا سې ښکاري چې ان نن ورځ هم دا ډول وي، يانې دا چې د هر انسان (زه) او يا هم د يوې ټولنې زه زه (موږ موږ) ددې لپاره چې د څرګندېدو وړتيا پيدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي او د کړنې یا فعلیت پړاو ته ورسېږي، له دې پرته بله هېڅ چاره نه لري چې پر فلسفې لاس پورې کړي او دا ځکه چې:
د دیني تفکر په تګلاره کې ((نقل)) پر ((عقل)) واکمنېږي او (زه زه) نو بیا د دیني بنسټګرانو پر وړاندې سر نه شي پورته کولای. ((عقل)) بیا د دیني ارزښتونو، اعتقاداتو او احکامو پر وړاندې (د یوې توجیه کوونکي وسیلې) کچې ته راټیټېږي او د ازادانه بیان وړتیا له لاسه ورکوي.
په (اناکسیمنسي) فلسفه کې د پاملرنې وړ بل ټکی هغه ورتوالی یا تشابه ده چې د (هوا) او (خدای) تر منځ موجوده ده. (اناکسیمنس) وایي: ((هوا)) خدای دی. دی د ټولو موجوداتو د شتوالي علت په نامحدودې هوا پورې تړي، هغه د خدایانو له شتوالي انکار نه کوي او نه د هغو په باب غلی پاتې کېږي، دې سره سره هغه باور نه درلود چې (هوا) دې خدایانو جوړه کړې وي، بلکې خدایان خپله له هوا څخه منځته راغلي دي.
پر لرغوني یونان کې مطرحو خدایانو د یوه واکمن په توګه یو خدای درلود، چې په دیني اصطلاح یې هغه د ((زنوس)) په نامه یاداوه.
د دوی دا واکمن خدای د (اناکسیمنس) په نظر همغه ((هوا)) وه. د (اناکسیمنس) په نظر ځمکه مسطح بڼه لري، د هوا د انقباض په نتیجه کې رامنځته شوې او خپله ځمکه پر هوا سوره ده، پر هغې یې ډده لګولې ده. په خپله هوا بیا یو ټاکلی امر او د هویت څښتنه ګڼي، شاید (اناکسیمنس) په دې باب چې هوا د ځمکې او اسمان ساتندویه ده، د انسان د تنفسي وضعیت تر اغېزې لاندې راغلی وي، یانې لکه چې نفس (دم یا بیا دم) بدن په بشپړ ډول احاطه کړی او د هغه د خوندیتابه او ساتنې سبب ګرځي، هوا هم نړۍ په بشپړ ډول احاطه کړې او د هغې د خوندیتابه او ساتنې سبب ګرځېدلې ده، ځکه نو دده په نظر له هوا پرته بل څه نه شي کولای د موجوداتو د پیدا ښت او ژوند عامل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په يوناني افکارو کې بدلون

موږ په تېرو بحثونو کې د بېته متوجه شو چې (تالس، اناکسيماندروس او اناکسيمنس) وايي: چې ټول شيان له يوې لومړنۍ مادې څخه منځته راغلي دي، خو د مسالې اصلي زړی په دې کې دی چې دې لومړنۍ مادې څرنګه په ناڅاپي ډول بدلون کړی او پر يوه بل شي بدله شوې ده؟

ددې مهمې مسالې په باب غوارو ددې دورې د مهمو او نامتو فلسفيانو: (پارمنديس، هراکلتيوس، امپکلس، اناکساګوراس او دموکراتيوس) نظريات وڅېړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پارمنيدس

تر ميلاد (۵۴۰-۴۸۰) کاله وړاندې

پارمنديس د (الناييي) ډېر نامتو فيلسوف و، چې تر (۵۴۰-۴۸۰) کلونه وړاندې يې د ژوند زمانه ده.

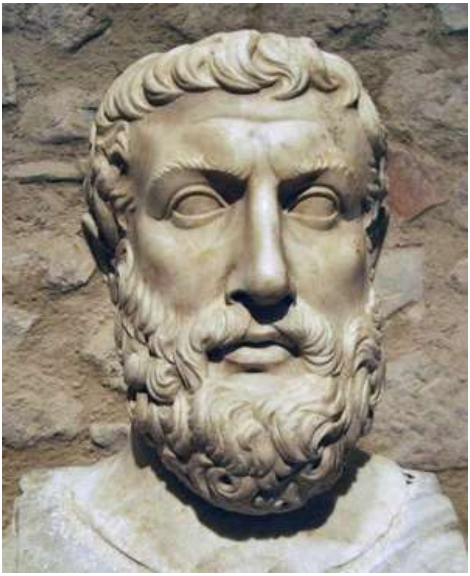

ده د مادې د تغير او بدلون مسالې ته پام وکړ او لومړنی سړی دی چې د ميتا فزيک په باب يې بحث کړی دی. ده خپل (ميتا فزيک) د خپل اثر پر بنسټ اعيار کړی. دا اثر (د طبيعت په باب) نومېږي. څه شی چې د هستۍ يا ژوند په باب دده مخې ته راغلي، هغه يې په شهودي ډول شرح کړي دي. دی په دې نظر و؛ څه شی چې په نړۍ کې شته هغو همېشه وجود درلود. پارمنديس د (النا) ښار اوسېدونکی و، دا ښار د ايټاليا په (سويل) کې واقع و، چې هغه وخت د (يونان) له مستعمرو څخه ګڼل کېده. (پارمنديس) او نورو نامتو (الناييي) فلسفيان چې دی يې بيا تر ټولو مشهور وو، په دې نظر وو چې هېڅ شی نه شي کولای له هېڅ څخه رامنځته شوی وي او هغه څه چې شته هغه هم نه شي کېدلای پر هېڅ بدل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(پارمنديس) يوازې پر دې هم بسنه ونه کړه، د طبيعت په باب يې خپلې پلټنې ته دوام ورکړ او په پای کې دې پايلې ته ورسېد چې (شی، وجود او يا هستي) تلپاتې ځيز دی، په هغو کې تغير او اوښتون ته لاره نه شته.
همدارنګه د هستۍ لپاره نيستي نه شته، يانې په دې مانا چې واقعي بدلون شونی نه دی او هېڅ شی نه شي کولای، له خپل ځانه پرته پر بل شي تبديل شي. هغه په خپل دې فکر سره له هستۍ څخه د وخت يا زمان عنصر حذف کړ او دا د (پارمنديس) د ميتافزيک له اساسي شکلونو څخه ګڼل کېږي.
البته (پارمنديس) ته دا خبره څرګنده وه چې طبيعت همېشه له يو لړ بدلونونو سره لاس و ګرېوان دی. هغه پر دې پوهېده چې په خپلو حواسو دا بدلونونه توضيح کړي، خو نه يې شول کولای، کوم څه چې هغه ته حکم کوي، هغه سره منسجم کړي. په هر ډول دا خبره څرګنده ده، که ټاکل شوې وای هغه د (حس) او (عقل) له جملې څخه يو غوره کړي نو (عقل) به يې غوره کاوه.

يوه مشهوره مقوله ده چې: ((هغه څه منم چې وينم يې)) خو (پارمنديس) ان تر هغه وروسته چې يو شی به يې په سترګو ليده، بيا يې هم نه مانه، هغه په دې نظر و چې حواس موږ ته د دې نړۍ سم انځور نه کاږي او دا تصوير له هغه څه سره چې عقل يې حکم کوي، سمون نه خوري.

(پارمنديس) (د طبيعت په باب) په يوه منظومه کې په شاعرانه ژبه داسې ويلي دي:

((دا هېڅکله مه منه کوم څه چې نه شته، هغه شته

ژور فکر دې له دې فکر څخه لرې لره))

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (پارمندیس) موخه داده ، هغه څه چې ثابت وجود لري، تغیر نه کوي، د پېژندنې او کشف وړ دي، دا هستي ده او هر هغه څه شی چې بدلون مومي او د تغیر وړ دي، څرنګه چې حقیقي وجود نه لري، نو ځکه نشتوالی دی او (هستي) یا شتوالي نه لري.

د (پارمندیس) په فلسفه کې له هستۍ یا شتوالي څخه د زمان حذف پر دې بنسټ و چې هغه زمان هم د مکان او حرکت په شان د هستۍ ظاهري بڼې ګڼلې، نه دا چې د هستۍ له حقیقت او ماهیت څخه یې ریښه اخیستې وي، هغه زمان د وهم، حواسو او سرسري ذهنونو زېږنده ګاڼه او په پایله کې هغه ته په کومه اساسي مانا قایل نه و ، نو ځکه خو یې له همدې کبله د هستۍ ژوره پېژندنه د زمان او حرکت له تېرو ښستنې (سرابه) لرې ګڼله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هراکلیت

تر میلاد (۵۴۰-۴۸۰) کاله وړاندې

(نه شو کولای په یوه رود کې دوه ځله ولامبو)

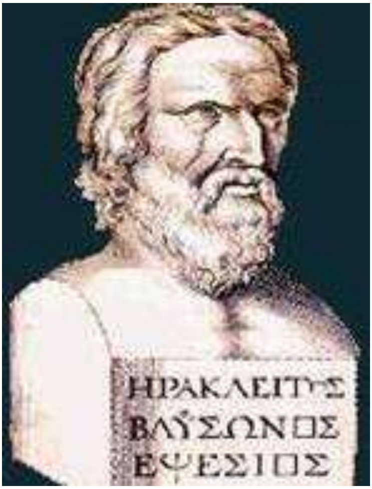

هراکلیت د (پارمندیس) همعصره و، هغه د کوچنۍ اسیا، د اوسنۍ ترکیې د (افه سوس) ښار اوسېدونکی ګڼل کېده، (افه سوس) د لرغوني یونان دویم لوی ښار و، چې مکیوس (ملطیه) ته نږدې ودان و. (هراکلیت، هراکلتیوس یا هرقلیتوس) تر سقراط وړاندې ډېر نامتو فیلسوف دی، چې د لویدیځ ډېرو لویو فلسفیانو د هغه فلسفې ته پاملرنه کوله، چې له هغې جملې څخه کولای شو، د (افلاتون، هېګل، نېچه او هایدګر) نومونه د بېلګې په توګه یاد کړو.

تر میلاده نیمه پېړۍ وړاندې بیا تر اوسه پورې چې دوه زره څو سوه کاله تېرېږي علم او فلسفه لا هم د هراکلیت د نظریاتو تر اغېز لاندې دي. په داسې حال کې چې هغه خپله د ختیځ د خوځنده او تلپاتې فلسفې تر اغېز لاندې و. (سقراط) به ویل: ((د یوه هوښیار انسان یو ژورلید په کار دی چې د هغه په جملو پوه شي.)) (هیګل) هراکلیت یو ژور روښنفکر ګاڼه چې د فلسفې د علم د کوچنیوالي د ودې او د بشپړتیا د پیل سبب شو. (نېچه) لیکي: ((د هراکلیت اثار او نظریات به هېڅکله زاړه نه شي)). د بشر د تفکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بهیر د مورخانو په نظر (افلاتون، هېګل، مارکس، نېچه) او نور فلسفیان د (هراکلیت) د نظریاتو تر اغېز لاندې وو.
سره له دې چې د هراکلیت د تضاد قانون پر خپلو نورو همهالو خپل مهم اغېز پرېښود خو د هغه نظر وروسته بیا د ناسم پوهاوي سبب او په غلط ډول تفسیر شو. (داروینستانو) هڅه وکړه د اضدادو د مبارزې پر تیورۍ ډډه ولګوي، هغه زده کړي او د خپلو نظریاتو تیوریک بنسټ یې کړي، له هغې جملې څخه د بقا د تنازغ او تکامل تیوري ترلاسه کړي. (هراکلیت) په خپله هم د خپلو هممهالو روښنفکرانو لکه (سکریت، فیثاغورث، هومر او هزوید) د نظریاتو پر وړاندې د نیوکو په یوه نا ډیموکراتیک دریځ کې پاتې شو.
(هراکلتیوس) د میلتوسي (ملطیې) له دریو غټو فلسفیانو څخه لوی توپیر درلود، هغه د دریو مخکینیو فلسفیانو چې د طبیعت د لومړنۍ مادې په لټه کې وو، د هغوی پر خلاف خپله پاملرنه د طبیعت د متوازن بدلون او د دغه بدلون د څرنګوالي په باب راټوله کړه، ځکه نو شاید وویلای شو چې هراکلیت تر (پارمندیس) زیات پر حواسو ډډه لګوله.
د هراکلیت د فلسفې د کتورینو دوه خواوې درلودې:
لومړی هراکلیت په دې نظر و چې: ((هر څه په حرکت کې دي)) هر څه د تېرېدو په حال کې دي او هېڅ څیز ثابت نه دی. ځکه نو موږ نه شو کولای په یوه سیند کې دوه ځله ګامونه پورته کړو. ځکه چې هر ځل په دې سیند کې ګام واخلو، زموږ له پښو څخه اوبه تېرېږي او موږ به هم هر خل بدلون کړی وي، د نړۍ دا تغیر او بدلون کولای شو د (هراکلتیوس) د وکتورینو لومړۍ خوا وګڼو.
د هغه د دوکتورینو دویم اړخ په نړۍ کې د اضدادو ترمنځ له کشمکش څخه عبارت دی، هراکلیت په دې نظر و چې نړۍ تل د اضدادو محل دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هراکلیت په نظر نړۍ نه خدای او نه هم انسان پنځولې ده. بلکې تضاد او د اضدادو مبارزه د هغې د تحول، تغیر، ژوند او حرکت سبب ګرځي. که چېرې هېڅکله ناروغ نه شو، نو هېڅکله به درک نه کړو چې روغتیا یا سلامتي څه شی دی. که چېرې هېڅکله وږي نه شو، نو د مړښت په خوند به هېڅکله پوه نه شو، کله چې جګړه نه وي نو د سولې پر ارزښت نه پوهېږو او که چېرې ژمی نه وي، نو پسرلی به هم دا پرتم ونه لري.
هراکلیت په دې نظر و چې ښه او بد دواړه په ژوند کې خپل خپل ځای لري او یو د بل ترڅنګ د اضدادو له وجود پرته دا نړۍ پایته رسي، هغه د یو فرد مرګ د بل فرد له ژوند سره تړلی بولي، بدي او نیکي یو شی ګڼي او وایي چې یوازې زموږ په نظر توپیر لري، خوښي او غم هم یو د بل لازم او ملزوم ګڼي.
هراکلیت په دې باور و چې که چېرې ((خدای همغه شپه او ورځ، اوړی او ژمی، جګړه او سوله، لوږه او مړښت وي)) په ډاډ سره د هغه خدای اساطیري خدای نه دی. دده په نظر خدای او خدایي هغه شی دی چې ټوله نړۍ رانغاړي، یانې خدای دده په نظر هغه طبیعت دی چې په پرله پسې ډول بدلون کوي او د اضدادو یوه مجموعه ده.
هراکلیت زیاتره د (خدای) د کلمې پر ځای له ((لوګوس)) یوناني کلمې څخه چې د عقل مانا ورکوي، ګټه پورته کړې ده. هغه په دې نظر و چې که چېرې موږ انسانان تل په یوه ډول فکر ونه کړو او زموږ پوهه هم په یو ډول نه وي، باید یو ډول (نړیواله پوهه) موجوده وي چې د طبیعت د ټولو پېښو لارښوونه کوي چې دا ((نړیواله پوهه)) یا (نړیوال قانون) په ټولو کې یو ډول دی او انسانان باید هغه تعقیب کړي. دې سره سره هغه په دې نظر و چې اکثره خلک په ژوند کې له خپل شخصي او فردي عقل څخه ګټه پورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي. له همدې کبله هغه د ادم زامنو ته زيات ارزښت نه ورکاوه او د هغوی نظريات يې ماشومانه ګڼل.
په دې ډول نو هراکليت د طبيعت په ټولو اضدادو او بدلونونو کې يو ډول يووالی او ژوند ليده او هغه څه چې د دې تغيراتو او بدلونونو زمينه يې برابروله، هغه يې د (خدای) يا ((لوګوس) په نامه يادوه.
له بل پلوه د هراکليت فلسفه تاريخي اصالت لري او هغه دا چې د تاريخ د قضاوت اخلاقي اړخ ته قايل دی. په بله وينا په دې تله چې ((څه چې واقعي دي هغه حقيقي دي)) يانې دا چې ويلای شو، ((کوم څه چې واقعي دي، هغه اخلاقي دي)).
لکه څنګه چې هراکليت يې څرګندوي د جنګ نتيجه تل عادلانه وي، لکه څرنګه چې هراکليت پر دايمي بدلونونو باور لري، له دې ستونزې سره مخامخېږي چې د عدالت معيار او تلنه هم د تغير او بدلون په حالت کې دي. هراکليت دا ستونزه د ارزښت پالنې په نسبت د اضدادو په يووالي حلوي:
((ژوند او مرګ، ويښه او خوب، خواني او زړښت دا ټول سره يو دي، ځکه چې يو پر بل بدلېږي او بيا دويم بېرته پر لومړني. هغه چې له خپل ځان سره پر دښمنۍ اخته دی، د خپل ځان لپاره ملتزم کېږي. اضداد يو بل سره پيوستون لري، تر ټولو ښه همغږي د ناسم جوړښت پايله ده او هر څه د دښمنۍ له لارې پيدا او پالل کېږي، هغه لاره چې پورته ځي، همغه لاره ده چې کښته راځي... مستقيمه لاره همغه کږه لاره ده او له هغې سره تړلې ده.
د خدايانو پر وړاندې هر شی ښکلی او حق دی، خو د ادم زامن ځينې شيان حق او ځينې ناحق ګڼي. ښه او بد دواړه يو دي)).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ځينو اړخونو له پلوه د (هراكليت) او (پارمنديس) ليدلوري يو د بل پر وانديې ودرېدلي دي. يوه پر (عقل) لاس پورې کړی او دويم پر (حس). (عقل) پارمنديس ته حکم کاوه چې هېڅ شی بدلون نه مومي او تغير نه خوري، خو (حس) بيا هراكليت ته حکم کاوه او د طبيعت دايمي تغير يې تائيداوه ، کوم يو حق په جانب و ، (هراكليت) يا (پارمنديس)؟ پر عقل بايد باور وشي که پر حس؟ډه ولګول شي او باور پرې وشي؟

ددې دواړو فلسفيانو د دوو مسلو وړاندوينه کړې ده:

پارمنديس باور درلود چې:

الف- هېڅ شی بدلون نه مومي.

ب- حس کېدی شي له سرې ځخه لاره ورکه کړي.

او په مقابل کې يې هراكلتيوس په دې نظر و چې:

الف- هر شی بدلون مومي (هر شی په حرکت کې دی)

ب- کولای شو پر حس باور وکړو.

دا شونې نه ده چې د نورو لويو فلسفيانو تر منځ داسې لوی تضاد پيدا کړو. خو له دوی ځخه يو حق په جانب و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امپدکلس

تر میلاد (۴۹۴-۴۳۴) کاله وړاندې

امپدکلس چې تر میلاد (۴۹۴-۴۳۴) کلونه وړاندې یې ژوند کاوه، په پای کې پر دې بریالی شو چې له تیارې څخه د راوتو لاره پیدا کړي او فلسفه له دې سرګردانۍ څخه وژغوري، هغه په دې نظر و چې (پارمندیس) او (هراکلتیوس) هر یو د خپلو دې دوو نظرونو له جملې یوه کې په حقه و او په بل کې یې اشتباه کړې وه.

په دې ټکي کې له نورو فلسفیانو سره د (امپدکلس) د نظر اختلاف مهم و، هغوی د یوې لومړۍ مادې پر شتوالي باور درلود، په داسې حال کې چې (امپدکلس) په دې نظر و چې که چېرې یوازې یوې لومړنۍ مادې شتوالی لرلای، هېڅکله نه شو کېدی کوم څه چې عقل وایي او کوم څه چې حس یې وایي، د دواړو تر منځ اړیکه ټینګه کړو.

(امپدکلس) په دې نظر و چې په طبیعت کې څلور لومړني عناصر (منشا) شته چې دا څلور عناصر له خاورې، هوا، اور او اوبو څخه عبارت دي.

د هغه په نظر په طبیعت کې ټول رامنځته شوي بدلونونه د دغو څلورو عناصرو له یو خای کېدو او بېرته له یو بله له جلا کېدو څخه رامنځته شوي او یوازې د هغو د ترکیب کچه یو بل سره توپیر لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه ویل دا خبره سمه نه ده چې وو ایو: ((ټول شیان)) تغیر کوي. ځکه چې په اصل کې هېڅ شی تغیر نه کوي، څه شی چې پېښېږي، په اصل کې یو بل سره د دغو څلورو عناصرو پیوستون او بېلتون دی.
(امپدکلس) په دې نظر و چې په طبیعت کې باید دوه ځواکونه موجود وي. هغه دا دوه ځواکونه د (مینې) او (کینې) په نامه یادول، هغه څه چې د عناصرو د شلېدلو سبب گرځېده هغه کینه وه، ځکه نو د مادې د ځواک تر منځ تو پیر ته قایل و.
(امپدکلس) وایي بدن د روح زندان دی او دا په دې خاطر دی چې ده گناه کړې ده، خو کومه گناه چې دی یې یادوي د سامي مذهبونو له لومړنۍ گناه څخه توپیر لري، هغه په دې نظر دی، له هغه وخته چې انسان د نورو حیواناتو پر وژنه لاس پورې کړی او خپله گېډه یې د نورو حیواناتو لپاره هدیره کړې ده، پر گناه یې لاس پوری کړی دی او له گناه څخه د خلاصون لاره له تناسخ پرته بل څه نه دي، یانې باید تر هغه پورې دا گناه کاره روح پر بېلابېلو جسمونو کې کښته پورته شي او ورنځېږي چې په پای کې په تذکیه پاک شي او ارامۍ ته ورسېږي)).
د (امپدکلس) په فلسفه کې د نفس (ارفه یي) نظریه او (ایونیایي) طبیعي فلسفه دواړه یو بل کې سره ننوتي او دا اغښلتیا ددې ښکارندوي کوي چې د نړۍ په باب مختلف لیدلوري څنگه پر دې بریالي شوي چې د یوه واحد شخص په ذهن کې یو بل سره بشپړ کړي، ددې دوو لیدلوریو انځور د عناصرو په دوړو کې پټ دی، په داسې حال کې چې هوا او اوبه، خاوره او اور ټول له دوی څخه بېزاره دي او هغه د یو بل لوري ته ځغلوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اناکساګوراس

تر میلاد (۵۰۰-۴۲۸) کاله وړاندې

(لمری یوه اورینه ډبره ده)

(اناکساګوراس) داسې یو فیلسوف دی چې نه یې شو کولای ومنې چې وجود له یوې لومړنی مادې څخه جوړ دی، هغه د (ام پدکلس) نظر هم نه مانه او نه یې شو منلای چې خاوره، هوا، اور او اوبه دې پر وینه، هډوکي، پوټکی یا وښتانو تبدیل شوي دي.

(اناکساګوراس) له یو بل پلوه هم د پاملرنې وړ دی؛ هغه لومړنی (اتني) فیلسوف دی چې د ژوند په باب یې ډېر معلومات ترلاسه شوي دي، په (کوچنۍ اسیا) کې زېږېدلی، په (څلوېښت کلنۍ) کې یې (اتن) ته کډه کړې، خو د بې دینۍ په تور محاکمه شو او له اتن څخه یې تبعید کړ، ځکه هغه ادعا کوله چې لمر خدای نه دی، بلکې د اور یوه ډبره ده چې د (پلویونس) تر ټاپو څخه لویه ده.

(اناکسا ګوراس) په دې نظر و چې په طبیعت کې ټول شیان د وړو وړو ذرو له یو ځای کېدو څخه رامنځته شوي، دا کوچنۍ ذرې په سترګو نه لیدل کېږي، هر شی کېدلای شي پر ډېرو کوچنیو برخو ووېشل شي، خو د دوی تر ټولو ډېره ډېره کوچنۍ ذره به بیا هم د همغوی خپلې ځانګړې ولري.

زموږ بدن هم دا ځانګړتیاوې لري، زموږ د پوټکي د سلولونو په زړي یا هسته کې یوازې په پوټکي پورې تړلي معلومات نه دي راټول شوي، بلکې د سترګو، رنګ، وېښتانو د ګوتو شمېر او ان د هغوی په شکلونو پورې اړوند معلومات راټول شوي دي. زموږ د بدن په سلولونو کې زموږ د ژوندني جوړښت په باب ټول اطلاعات خوندي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه نو په هر سلول کې (هر شی په هر شي کې) موجود دی، هره برخه د جوړو شویو برخو د ټولګې یوه برخه ده چې د دې هره برخه بیا د هغې ټوله ټولګه په خپل وجود کې رانغاړي.

(ناکساګوراس) دا کوچنۍ ذرې چې د ټول (کل) یو (جز) ګڼل کېږي، د (بذر) یا (تخم) په نامه یادوي، لکه څنګه چې مخکې یادونه وشوه امپډکلس (مینه) د موادو د پیوستون ځواک ګاڼه. (اناکساګوراس) هم پر یو ډول ځواک باور درلود او دا ځواک یې د انسانانو، حیواناتو، ګلونو او ونو د رامنځته کېدو عامل ګاڼه. ده دا ځواک د (روح) په نامه یاداوه.

هغه ستور پېژندنې ته زیاته پاملرنه کوله، هغه په دې نظر و چې ټول اسماني څیزونه له همغې مادې څخه جوړ شوي چې ځمکه له هغې څخه جوړه شوې ده. دی هغه وخت پر دې خبره باوري شو چې یوه اسماني ډبره یې وځېړله، د همدې دلیل له مخې (اناکساګورس) په دې باور و چې په نورو کرو کې هم د انسان د ژوند تصور کېدلای شي.

(اناکساګوراس) چې څه موده یې په (اتن) کې ژوند کاوه، په دې جرم چې لمر یې یوه اورینه ډبره ګڼله، له اتن څخه تبعید کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دموکرتيوس

ترميلاد (۴۴۰-۳۷۰) کاله وړاندې

د فلسفې تفکر لومړنۍ بنې د لرغونې دورې پر مهال د غلامۍ په دوره کې څرګندې شوې. لرغونې فلسفه څرګندې نښې نښانې لري، چې وروسته د لويديځ په نوې فلسفه کې په څرګند ډول ښکاره کېږي، ددې دورې د فلسفيانو له جملې څخه چې پر نوې فلسفه يې څرګند اغېز درلود کولای شو، (افلاتون، ارسطو، سقراط او دموکريت) ته نغوته وکړو، د (ماتيرياليزم) لومړنۍ نښې نښانې، د لرغوني يونان د ستر فيلسوف (دموکريت) د عقايدو په سيستم کې ليدل

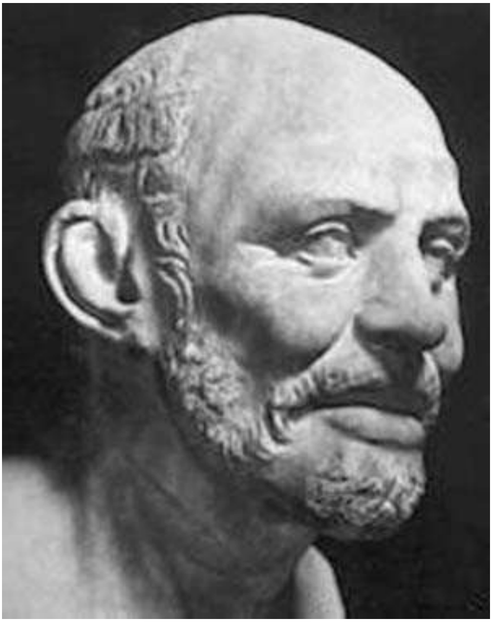

کېږي، يا يې دا سستم لومړنۍ بېلګه ګڼل کېږي، په لرغونې دوره کې فلسفې پر علم ډېره لګوله، پخه نه وه، ځکه تر کومې کچې چې ټولنې وده کړې وه او د هغه پړاو پر لومړنۍ او سرسري پېژندنې يې ډېره لګوله، فلسفې پر همغې ډېره لګوله، ځکه يې نه شو کولای علمي بڼه خپله کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغوني یونان په فلسفه کې مورږ د (ماتریالیزم) او (ایډیالیزم) او (دموکریت) او (افلاتون) د نظریاتو تر منځ د جګړې شاهدان یو، یانې د هغو تر منځ ټکر وینو.
د موکریتوس یا دموکریت، دیموقراطیس (Democrius) تر میلاد (۴۴۰-۳۷۰) کاله وړاندې ژوند کاوه، له کومه ځایه چې ده د خوشالۍ پر ارزښت ډېر ټینګار کاوه، په (خندان فیسوف) مشهور و او د (ابدرا) بندر اوسېدونکی و.
د موکراتیوس (دموکریت) د داسې یو فلسفي نظام بنسټ کېښود چې د طبیعي نړۍ د مادي بیان ښکاردندویي کوي، په دې برخه کې دی له خپل ښوونکي (لیوسیوس) څخه اغېزمن شوی و.
(دموکرتیوس) د خپل پلار تر مرګ وروسته د پوهې د حاصلولو لپاره ګڼ شمېر سفرونه پیل کړل او د خپل میراث ډېره برخه یې پر خپلو سفرونو ولګوله، ویل کېږي چې هغه د مصر، ایتوپي (حبشې) اریانا او هند لیدنه وکړه. کله چې (دموکرتیوس) خپل پلرني ټاټوبي (ابدرا) ته بېرته ستون شو، نه ورته د خپل پلار له میراثه څه پاتې و او نه یې د ژوند لپاره د خوراک څه لرل. په دې ډول یې ورور (دا موسیس) له هغه سره مرسته وکړه او ده بیا خپل پاتې عمر د طبیعت په باب ازموینو ته وقف کړ، له طبیعي پدیدو سره د هغه اشنایي او د اوبو په باب د هغه وړاندوینې د (دموکرتیوس) د شهرت عوامل شول، هغه له خپلو دې ځواکونو څخه په دې باب چې راتلونکی د وړاندوینې وړ دی، د خلکو د باوري کولو لپاره ګټه پورته کړه، (دموکرتیوس) په داسې حال کې چې سلکلنۍ ته رسېدلی و، وفات شو.
(دموکرتیوس) د اوسمهال له الکترونیکي او ډیجټلي شان و شوکت څخه خبرتیا نه لرله، عقل او فکر د هغه یوازیني وسایل وو. عقل هغه ته د بل انتخاب اجازه نه ورکوله، که دا ومنو چې هېڅ شی نه شي کولای پر بل شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

بدل شي، هېڅ شی له هېڅ شي څخه نه رامنځته کېږي او هېڅ شی له منځه نه ځي، هغه وخت نو باید طبیعت له ډېرو وړو ذرو څخه جوړ شوی وي، چې یوه له بلې سره وصل او یوه له بلې جلا شي.
(دموکرتیوس) په طبیعي بدلونونو کې د (ځواک) پر کوم ډول یا (روح) پر شتوالي باور نه درلود، د هغه په نظر څه شی چې ممکن وو، اتومونه وو او تشه فضا وه. ځرنګه چې (دموکرتیوس) یوازې (مادې) ته پاملرنه کوله، نو ځکه یې هغه ماده پال باله. هغه په دې نظر و چې د اتومونو حرکت د یوې ځانګړې ارادې تر واک لاندې نه دی، خو دا ټکی په دې مانا نه دی چې دهغو حرکت یوازې اتفاقي دی، دی په دې نظر و چې د هرې پېښې لپاره یو طبیعي دلیل موجود وي او دا دلیل په شیانو کې نغښتی وي.
(دموکرتیوس) په دې نظر و چې ان د نړۍ په اړه زموږ احساس د نه تجزیه کېدونکو ذرو پر بنسټ د توجیه وړ دی، که کوم څه احساسوو په تشه فضاء کې د اتومونو د حرکت له امله دي، که چېرې موږ کولای شو سپوږمۍ ووینو له دې امله دي چې د سپوږمۍ اتومونه زموږ پر سترګو لګي.
(دموکرتیوس) له (اتوم) سره د (ادراک) د اړیکي په باب په دې نظر و چې د انسان روح له یو ډول ګردو او رڼو اتومونو څخه جوړ شوی دی، کله چې یو څوک مړ کېږي، د هغه د روح اتومونه د هغه د بدن له هرې برخې څخه وځي او بیا بل روح رامنځته کوي، چې نوي جسم پورې اړه پیدا کوي.
دا نظر په دې مانا دی چې د انسان روح هېڅکله نه مري، تر اوسه هم په یو ویشتمه پېړۍ کې یو زیات شمېر خلک د (دموکرتیوس) په شان نظر لري، چې د انسان روح د هغه له مغز سره اړیکي لري، کله چې انسان له منځه لاړ شي، شوني نه ده چې (ادراک) پاتې شي، په دې مانا چې دموکرتیوس په بشر کې تلپاتې او نامادي روح نه مانه. د هغه په نظر د

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان روح له نرۍ مادي، ګردو او رڼو اتومونو څخه جوړ شوی، چې د دې مادې اتومونه د مرګ پر مهال يو له بله جلا او پاشل کېږي.
(دموکرتيوس) د يونان د طبيعتپالې فلسفې پای د نه تجزيه کېدونکو ذرو د نظريې پر وړاندې کولو سره اعلان کړ، هغه له (هراکلتيوس) سره په دې نظريه کې چې هر څه د (حرکت) په حال کې دي، هم نظره و، د هغه په نظر هر څه په تغير کې وو، اما دموکرتيوس په دې باور و چې څه شی چې په حرکت کې دي، د هغه تر شا يو تل پاتې او نه بدلېدونکی شی واقع دی او دا خبره څرګنده ده چې هغه (اتوم) دی. د هغه په نظر تر طبيعت پورته او يا تر طبيعت بهر کوم ځواک وجود نه لري، دموکرتيوس لپاره يوازې هغه وجود د منلو وړ دی چې له اتوم څخه جوړ شوی وي، له همدې کبله هغه په بشپړ ډول د ماترياليست (ماده پال) فيلسوف په نامه پېژندل کېږي.
د هغه په نظر په طبيعت کې هر څه ميکانيکي، جبري او تخلف نه منونکي دي، څرنګه چې هر څه له اټوم څخه رغېدلي او هغه هم يوازې د خپلو ذاتي قوانينو لاره تعقيبوي. نو ځکه د طبيعت د قوانينو په پيدا کولو سره کولای شو په اسانۍ سره د راتلونکي وړاندوينه وکړو، موږ وينو چې د دموکرتيوس د فلسفې زياته برخه د اتوم په باب ده. (اتوم) په يوناني ژبه کې د (نه تجزيه کېدونکی) مانا ورکوي. (دموکرتيوس) دې پايلې ته رسېدلی و چې نه شو کولای ماده په نامحدود ډول پر وړو وړو ذرو ووېشو او تر پرله پسې وېش وروسته به د (اټوم) په نامه نه تجزيه کېدونکې ذرې ته ورسېږو.
د دموکريتوس په نظر اټومونه تلپاتې دي، يانې ازلي او ابدي دي. دليل هم دا دی چې نه له نشت څخه څه شی پيدا کېږي او نه وجود پر نشت بدلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې کبله نو (دموکرتیوس) له (انسانپالو) سره موافق و، خو د هغوی پر خلاف بیا دموکرتیوس خلا، حرکت او تغیر مني، د هغه په نظر اټومونه یو بل سره واټن لري، حرکت کوي او (خلا) یې ترمنځ واټن دی.
هغه په دې نظر و چې شیان له بېلابېلو اټومونو څخه جوړ شوي دي، چې دا اټومونه یو بل سره نښتي دي، که چېرې شی یا جسم تجزیه شي، دا اټومونه به یو ځل بیا یو له بل سره جلا او وپاشل شي. د طبیعت په باب د ارسطو نظریات د دې سبب شول چې د دموکرتیوس د اټوم تیوري نږدې د خلکو له یاده ووځي، ان تر دې چې دوه زره کاله وروسته یو انګلیسي کیمیاپوه (جان ډاسون) یو ځل بیا هغه مطرح کړه.

دموکریت تل په ژوند کې د ښو او ښکلو شیانو هرکلی کاوه، خپلې پنځونې یې بشپړې ګڼلې او زیات شکایت یې نه کاوه، د دموکریت اثار چې به (عتیق) دوران کې یې زیات شهرت درلود، زموږ لاسته نه دي راغلي، یوازې (دیوژن) د هغه د اثارو له جملې څخه د څو اثارو یادونه کړې ده، لکه: د روح سوکالي، د انسان طبیعت، دوزخونه، درې پښته، د همغږۍ ځمکني عوامل، او عددونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په يوناني افکارو کې تاريخ او

د تاريخ فلسفه

هغه مهال چې يوناني فلسفيانو په طبيعت کې د موجودو طبيعي بدلونونو د توضيح په باب هڅه کوله، ورو ورو د تاريخ لپاره هم پوهه رامنځته شوه. په دې علم کې هڅه کېدله چې د تاريخي پېښو طبيعي دلايل وڅېړل شي. تر هغه وروسته په جګړه کې ماتې د خدايانو په غچ پورې تړل کېده. د يونان د نامتو مورخانو له جملې څخه کولای شو د (هرودوت) چې تر ميلاد (۴۸۴-۴۲۴) کاله وړاندې يې ژوند کاوه او (توسيديد) چې تر ميلاد (۴۶۰-۴۰۰) کاله وړاندې يې د ژوند مهال و، نومونه ياد کړو.

د يونان د لرغوني دورې تاريخ ليکونکی (هرودوت) تر ميلاد وړاندې په پنځمه پېړۍ کې ژوند کاوه، د (هرودوت) ليکنې په نهو (۹) کتابونو کې راټولې شوي، له همدې کبله هغه (په نهو کتابونو کې تاريخ) په نامه يې يادوي او د هغه هر يو کتاب د لرغوني يونان له ارباب الانواعو يا خدايانو څخه د يوه په نامه نومول شوی دی. څېړونکي د (هرودوت) د اثارو دا وېش او نومونه په وروستيو پېړيو کې د نورو کارګنې او په دې نظر دي چې د هغه تاليفياتو په لومړيو کې کوم وېش نه درلود.

له يوناني پوهانو څخه نيولې بيا تر معاصرو مورخينو پورې له هغې جملې څخه (ويل دورانت) او (ارنولد توين بي) پورې ټولو (هرودت) د تاريخ پلار ګڼلی دی.

د (ميشيګان) پوهنتون د تاريخ څانګې استاد (هنري. اس. لوکاس) په وينا (هرودوت) په رښتيا سره د دې لقب وړ دی، ځکه چې د شلمې پېړۍ د بشر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره ټول اطلاعات لکه د (ماديانو، پارسيانو، بابليانو، يونانيانو، ايټالويانو، فينيقانو او مصريانو) په باب معلومات د هغه د هڅو په برکت ترلاسه شوي دي. که چېرې هرودوت نه وای، نو فرانسوي (شامپليون) نه شو کولای (هيروګليف) ليک ولولي، ځکه چې هرودوت د خپلو کتابونو په واسطه د لرغونو ملتونو په باب پاشلي اطلاعات د يادګار په توګه پرې ايښي دي، چې همدا اطلاعات د وروستيو پېړيو د تاريخپوهانو او لرغونپوهانو د څيړنې او په پايله کې د لرغونو پېړيو د ډېرو حقيقتونو د سپړنې سبب شول.

تر (هرودوت) د مخه هم ډېرو تاريخپوهانو، لکه: (کادموس، هلانيکوس، ميتي لين، شارن او هکاته) ژوند کاوه، (هرودوت) د ځوانۍ پر مهال هيله لرله چې يوه ورځ له هغوی سره له نږدې وګوري، هغو تاريخپوهانو تر ډېره حده د لرغونو ښارونو د بنسټ اېښودلو او د لويو او اشرافو کورنيو د شان و شوکت په باب خبرې کړې دي او په خيالي دلايلو يې د ځينو کسانو نسبت خدايانو او لرغونو اتلانو ته رساوه. (هرودوت) په ځوانۍ کې د هغوی ليکنې لوستلې او د هغوی له خيالي افسانو څخه يې خوند اخيسته، خو يو څه موده وروسته پوه شو چې د هغوی د تاريخ ليکنې دود ډېر سم نه دی او هغوی يې پر افسانه جوړونې او داستان جوړونې تورن کړل.

د (هرودوت) ليکنې لومړنی اثر و چې تر ديني تفکراتو او د جغرافيايي خبرتياوو په باب د څېړونکو تر څيړنې او قوم پېژندنې پورته لاړ او تر (څېړنې) پورې ورسېد. څېړنه په انساني واقعيتونو کې د ديني او ايماني دودونو په منځ کې شوې ده، له همدې کبله (هرودوت) د (Historiai) کلمه د خپل کتاب د عنوان په توګه غوره کړه. (historiai) په يوناني ژبه کې د حقيقت د موندلو لپاره د څېړنې او پلټنې په مانا ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یادونې وړ ده چې تر (هرودوت) وړاندې یو شمېر لیکوالو چې هغه یې د (ویناپالو) په نوم ونو یادول، پر دې بسنه کوله، اساطیري استانونه چې خدایي او انسایي ریښې یې درلودې، له حماسي منظومو، نسب لیکنو او د پېښو له شرحو څخه راوکاږي او په نثر یې ولیکي، طبیعي خبره ده چې (هرودوت) هم د خپل اندود په انډول د اسانه او روان سبک د تعقیب له پلوه داستان لیکنو او همدارنګه د ژبې د کارونې له پلوه له (ویناپالو) سره نږدې دی. ځکه چې (هیرودوت) اثار په (یوناني) ګړدود لیکلي دي.

خو راځو دېته چې (توسیدید) څه ډول فکر کاوه؟

(توسیدید) د جګړې د (سبب) او (دلیل) غټ توپیر ته ګوته نیسي، چې تر هغه وروسته د جګړه پیژ تاریخ لیکنې لپاره د ډېر اهمیت وړ وو. په دې ډول مورږ کولای شو له دې توپیرونو څخه د (عراق) پر وړاندې د (امریکا) د جګړې د توضیح لپاره ګټه پورته کړو. تر میلاد وړاندې په پنځمه پېړۍ کې هغه بېلابېل دلایل چې د (سپارتیانو) له خوا وړاندې او د (اتن) پر ضد یې هغوی جګړې ته اړ ایستل، هغه دا وو چې له یوې خوا د دواړو خواوو تر منځ تړونونه سست شول او وشلېدل او له بلې خوا د اتن له لوري یو لوی برید و. (توسیدید) دا یوازې د جګړې د (سبب) یانې د جګړې د بالواسطه دلایل په توګه شمېري او هغو ته څه خاص ارزښت نه ورکوي. د یونان دا نامتو تاریخپوه ددې جګړې د مخنیوي د عواملو تر بشپړې څېړنې او ارزونې وروسته دې پایلې ته رسېږي چې ددې جګړې دلیل دا و چې (سپارتیانو) فکر کاوه له (اتن) سره په داسې یو تړون کې چې هغه تل د پراختیا غوښتنې فکر درلود، د دوی پاتې کېدل، دوی ته په زیان او ضرر پرېوزي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا لومړی دلیل و او اصلي دلیل چې البته د هغه په باب ډېرې کمې خبرې شوي دي، زه یې د (اتنیانو) د واک په زیاتېدو کې وینم چې (سپارتیان) یې وترهول او هغوی یې جګړې ته اړ ایستل.

(ژاکلین دورمه یي) په دې نظر و چې د (توسیدید) تاریخ په داسې حال کې چې د (پلوپونزي) جګړې د پېښو تاریخ دی، له ځینو خاصو ځانګړنو برخمن دی چې تاریخ یې تر هغه وخته ساری نه و لیدلی، (توسیدید) ټولې پېښې په ډېر دقت او ځیرتیا سره څېړلي او هغه انګېزې یې هم په پام کې نیولي چې د دې پېښو د پېښېدو سبب شوي دي، تر هغه وروسته بیا پېښه توضیح کوي، د هغه اثر یوه علمي لیکنه ده چې په هغې کې د انساني پوهو ټولې غوښتې د غوړېدو په حال کې وینو، د هغه په اثر کې نه خرافات، نه د معابدو غیبي اوازونه او نه هم خدایان کوم نقش لري، د (پلوپونزي جګړو تاریخ) د (توسیدید) یو تلپاتې اثر دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طب

د هغه وخت یونانیانو ان خدایان د ناروغیو د پیدا کېدو مسؤلین ګڼل، ساري، انتقامي او نورې ناروغۍ د خدایانو له لوري تعبیرېدلې او سلامتي هم د هغوی له خوا ډالۍ کېدله په دې شرط چې د قربانۍ په ورکولو سره د هغوی د خوښۍ زمینه برابره شوې وي.

پر همغه مهال چې یوناني فلسفیان په دې لټه کې وو چې په تفکر کې یو نوی تګلوری رامنځته کړي، د روغتیا د ساتنې او د ناروغیو د مخنیوي لپاره طبیعي توضیحات پیدا کړي، د یونان د هغه مهال د طبابت د نوي علم بنسټګر (بقراط) ګڼل شوی دی، هغه (تر میلاد ۴۶۰) کاله وړاندې په (توس) ټاپو کې دې نړۍ ته سترګې وغړولې.

د (بقراط) د طبابت پر اساس د ناروغیو پر وړاندې د انسان د خوندیتابه تر ټولو ښه ساتندوی په ژوند کې انډول او د روغتیايي اصولو تطبیق دی. روغتیا د انسان لپاره یوه طبیعي اړتیا ده او د ناروغۍ پیدا کېدل له دې کبله دي چې د جسمي او روزنیز اختلال له امله د سړي طبیعت له ګډوډۍ سره مخ شوی دی، د انسان روغتیا په انډول، همغږۍ او په سالم جسم کې د سالم روح په شتوالي کې نغښتې ده.

(بقراط) چې د نوي طب د پوهې د پلار په توګه پېژندل شوی، لومړی شخص و چې طبابت یې له خرافاتو جلا کړ، دی چې په (توس) یوناني ټاپو کې زېږېدلی و، د یوه طبیب زوی و، (بقراط) د خپلو هممهالو هغه نظر چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل به یې: ((ناروغي د غچ اخیستونکو خدایانو په واسطه رامنځته کېږي))، رد کړ او د هغه پر ځای یې اعلان وکړ چې هره ناروغي یو طبیعي علت لري. هغه وویل: ((که چېرې علت یې پیدا کړئ، نو کولای شو د هغې درملنه وکړو)).

(بقراط) به ویل، د یوې ناروغۍ د نښو نښانو په لیدلو او د هغې د شدت په نظر کې نیولو سره، ډاکټر یا طبیب کولای شي یو ځانګړي ناروغ ته د دې ناروغۍ د تګلوري په باب وړاندوینه وکړي. (بقراط) د دغه منطقي فکر پر بنسټ د یوې طبي مدرسې بنسټ کېښود.

بله طبي عقیده چې (بقراط) ومنله، دا وه چې د یوه ناروغ د درملنې لپاره چې له کومې طریقې څخه کار اخیستل کېږي، کېدی شي د بل ناروغ لپاره په ښه توګه کار ونه کړي. هغه اعلان وکړ کوم څه چې د یو تن لپاره غذا ده، کېدی شي د بل لپاره زهر وي.

بقراط همدارنګه نور طبیبان وهڅول چې له ساده درملو لکه یو سالم غذايي رژیم، زیات استراحت او غوره چاپېریال څخه ګټه پورته کړي. هغه به ویل کله چې طبیبان ونه کړای شي، د یوه ناروغ درملنه وکړي، غالباً طبیعت دا کار کوي. د مرګوني ناروغانو لپاره باید د درملنې له ساده طریقو څخه کار وانه خیستل شي، ده وړاندیز وکړ چې پېچلې ناروغۍ، پېچلې درملنه هم غواړي.

د (بقراط) له نورو سپارښتنو څخه یو څه دا هم دي چې نن ورځ د (ښه چلند) په نامه یادېږي، په دې مانا چې ناروغي هغه وخت سختېږي چې ذهن پرېشانه وي او ځینې ناروغان کله چې د طبیب له ښه چلند څخه راضي وي، خپله روغتیا بېرته ترلاسه کوي.

دی په دې نظر و چې طبیبان باید د خپلو ناروغانو خدمتګاران وي او له شرافته ډک چلند معیارونه رعایت کړي، دده په زمانه کې ځینې طبیبان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلو ناروغانو د له منځه وړو لپاره هڅول کېدل، ددې امکان و چې يو حاکم يو طبيب ته ووايي چې دده د دښمن د وژنې لپاره هڅه وکړي. بقراط به ويل: طبيب د ناروغ پر وړاندې مسؤل دی.

(بقراط) هغه ژمنليک جوړ کړ چې نن يې پوهان د د ډاکترۍ د ډيپلوم د اخيستلو پر مهال لولي. ددې ژمنليک په يوه برخه کې راغلي دي: ((زه د زړه له تله ژمنه کوم چې خپل ځان د انسانيت خدمت ته وقف کوم، زه به خپله دنده له وجدان او شرافت سره سمه سرته رسوم او د ناروغانو روغتيا به زما لومړنۍ دنده وي.))

موږ به تېرو برخو کې له طبيعتپالي فلسفې سره چې د نړۍ اسطوره يې تصور يې باطل کړ، اشنا شو. څرنګه چې طبيعتپالو فلسفيانو تر (سقراط) وړاندې ژوند کاوه، نو ځکه يې تر (سقراط) وړاندې فلسفيانو، په نومونو هم يادول. که څه هم (دموکرتيوس) تر (سقراط) څو کاله وروسته له نړۍ څخه سترګې پټې کړې، خو د هغه ټول افکار او نظريات تر (سقراط) وړاندې په طبيعتپالي فلسفې پورې تړلي وو. (سقراط) يوازې د مهال له پلوه يو تاريخي پيل نه ګڼل کېږي بلکې د هغه حضور او ان جغرافيايي موقعيت فلسفي څېړنو ته بدلون ورکړ. (سقراط) لومړنی فيلسوف دی چې په (اتن) کې زېږدلی دی او تر ده وروسته د دوو نورو فلسفيانو په شان يې په همدې ښار کې ژوند ، کار او هلې ځلې کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوفیستایان

طبیعت پلوي یا طبیعتپالي فلسفیان تر هر څه وړاندې د طبیعي مسایلو څېړونکي ګڼل کېدل، هغوی له همدې کبله د علم په تاریخ کې مهم ځای لري. خو په (اتن) کې بیا چې تر میلاد (۴۵۰) کاله وړاندې د یونان د یو فرهنګي مرکز په توګه څرګند شوی و، په تدریجي ډول ولسواکۍ په دې ښار کې رامنځته شوه. په (اتن) کې د ولسواکۍ لپاره د مخکې تر مخکې فرضیو له جملې څخه یوه هم په دې ډول سیاست کې د ګډون لپاره د خلکو روزنه وه، دا مسئله ان او سمهال هم د تائید وړ ده. چې ولسواکۍ په هغو ټولنو کې کولای شي عملي شي چې خلک هغه وپېژني، له همدې کبله د خبرو هنر د (اتن) د خلکو لپاره تر هر څه زیات اهمیت درلود.

څه وخت وروسته د یونان له مستعمرو څخه ښوونکي او فلسفیان راټول شول هغوی خپل ځانونه سوفیستایان ګڼل، د (سوفیست) کلمې د معرفت او حکمت ښوونکي مانا لرله.

سوفیستایانو په اتن کې خلکو ته د زده کړې له لارې خپل ژوند خړوباوه، ددغې دایرې دورې د فلسفیانو ډلې هم د طبیعتپالو فلسفیانو په شان پر اساطیري باورونو اعتقاد نه درلود، خو له بلې خوا یې فلسفي تفکرات هم مردود ګڼل، د هغوی په نظر ان که د فلسفي مسایلو په باب یې ځواب هم درلود، دې ځواب نه شو کولای د طبیعت او د ژوند د معما د حل لپاره کوم غوڅ دلیل وي، دې فلسفې لیدلوري ته (شکاکیت) وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هر ډول که چېرې پر دې بریالي هم نه شو چې د طبیعت د معما لپاره کوم ځواب پیدا هم نه کړو ، پوهېږم چې انسانان یو او باید دا زده کړو چې د یو بل تر څنګ ژوند وکړو.

دا لیدلوری ددې سبب شو چې سوفیستایان انسان او په ټولنه کې د هغه مقام ته پاملرنه ولري.

تر میلا (۴۸۷-۴۲۰) کاله وړاندې د (پروتاګوراس) په نامه یو (سوفیستایست) ویلي دي چې: ((انسان د ټولو شیانو مقیاس دی)). د هغه په نظر حق او ناحق، ښه او بد باید د انسان د اړتیاوو له مخې وارزول شي، هغه ددې پوښتنې پر وړاندې چې ایا د یونان خدایان مني که نه؟ داسې ځواب ورکړی دی: ((د خدایانو په باب هېڅ نه پوهېږم چې شته که نه شته... داسې ډېر شیان شته چې موږ له دې پېژندنې څخه ګرځوي؛ د مسلې پېچلتیا او زموږ د عمر لنډوالی.)) چا چې د خدای وجود نه مانه هغه یې (لادري) باله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پروتاګوراس

تر میلاد ((۴۸۷-۴۲۰) کاله وړاندې

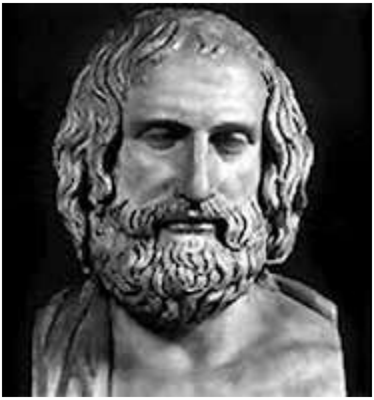

(پروتاګوراس) تر (سقراط) وړاندې د (سوفیستایانو) لومړنی او ډېر مهم فیلسوف و، ژبور استاد او په هغه زمانه کې د یونان په شمال کې د (ابدرې) د ښار اوسېدونکی و چې (دموکریت) هم ددې ښار اوسېدونکی ګڼل کېده، (پروتاګوراس) ویلې: ((انسان د ټولو شیانو مقیاس دی)) لکه څنګه چې پورته مو یادونه وکړه دده په نظر حق او ناحق، ښه او خراب باید د انسان د اړتیاوو له مخې وارزول شي، هغه ددې پوښتنې په باب چې ایا د یونان خدایان منې که نه؟ داسې ځواب ورکړی دی: ((د خدایانو په باب هېڅ نه پوهېږم چې شته که نه شته... ډېر شیان شته چې موږ له دې پېژندنې لرې ساتي، د مسلې سپېڅلتیا او زموږ د عمر لنډون)). دا د خدایانو د شتوالي په باب دده نظر څرنګوالی و، پورته راوړل شو.

(افلاتون) د یوه کینه ییز چلند په ترځ کې هغه ته ویلي وو: ((خدای د ټولو شیانو میزان دی)) او امریکایي (پراګماتیستان) کلونه کلونه کېږي چې لیکي: ((علم د ټولو شیانو میزان دی)).

(پروتاګوراس) ((د خدایانو په باب)) کتاب له امله د کفر او الحاد په تور پر مرګ محکوم شو او په اویا (۷۰) کلنۍ کې د اعدام د حکم له اجرا څخه د تېښتې له امله په سیند کې ډوب شو، دی د (اناکساګوراس، فیدیاس،

(c) ketabton.com: The Digital Library

آسیا زیبا او سقراط) تر څنګ د تاریخ د فکري بهیر د اعدامیانو له ډلې څخه دی، هغه وخت دولتي خدایانو ته نه پاملرنه پوهانو ته یو لوی سرږدردی و ، د (پروتاګوراس) ((د انسان -میزان)) جمله د (انسان – روښنفکری او هومانیزم) د دورې د پوهانو د پاملرنې وړ هم وګرځېده، د (پروتاګوراس) د اهمیت په باب ویل کېږي چې نه (افلاتون) او نه هم (ارسطو) د لرغونې فلسفې استازولي وکړه، بلکې (پروتاګوراس) او (ګورګیاس) د لویدیځ د روښنفکرې فلسفې بنسټګر دي.

سوفیستایانو به زیاتره په (اتن) کې پر هغو شیانو چې طبیعي دي او هغه څه چې له ټولنې څخه راټوکېږي، خبرې اترې کولې او د ټولنیزې شننې او کره کتنې لپاره یې لاره اواروله، د ساري په توګه، هغوی دا څرګنده کړه چې ((د شرم احساس)) یوه طبیعي پدیده نه ده، ځکه که دا ډول احساس طبیعي وای باید د انسان برخه وای، شونې نه ده چې ډار تر لوڅتوبه ذاتي عامل وي او یوازې پر ټولنې باندې پر واکمنو دودونو او ادابو پورې تړلي وي.

کوم درسونه چې (سوفیستایانو) وړاندې کول، له فلسفې، ادبیاتو، هنر، ریاضي علومو، ستورپوهنو، ګرامر، د اساسي قانون په ګډون د سیاست علم، اداري چارې او د جنګ هنر په تېره بیا د خبرو له هنر څخه عبارت وو.

(سوفیست) چې اصلاً د استاد او هنرمند په مانا و، د ښوونکي او روزونکي مانا پیدا کړه، (سوفیستایان) د (ګردې دورې) ښوونکي وو، چې ښار په ښار به ګرځېدل او کوم درسونه یې چې ورکول د هغو په بدل کې به یې اجوره ترلاسه کوله.

سوفیستایانو ځان سره نوی فکر راوړ، د اخلاقي ارزښتونو اصالت یې رد کړ او د (پان هلیبزم) یانې د یوناني قومونو د یووالي هڅې یې پیل کړې، ((د سوفیستایي ښوونې او روزنې غایه دا وه چې زده کوونکي پر دې بریالي شي خپل خصوصي ژوند اداره کړي، په سیاسي ټولنو کې خلک پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلو عقایدو باوري کړي او په دې توګه د هېواد د ادارې په چارو کې خپل نقش ولوبوي))

سوفیستایانو سیاست د خلکو په ورځني ژوند کې په سرګرموونکي ډول داخلاوه. که چېرې وغواړو (سوفیستایان) له هغو خلکو سره چې نن ورځ ژوند کوي، پرتله کړو، شاید وویلای شو چې دوی ((نیمه استادان او نیمه ورځپانه لیکونکي وو)) ځکه نو یو ښار ته د (سوفیست) راتک یوه مهمه پېښه ګڼل کېدله، ځوانان د هغه پر شا و خوا راټولېدل، چې د هغو یوه صحنه افلاتون د (اپروتاګوراس). په کتابګوټي کې انځور کړې ده، (سوفیستایان) له سیاسي پلوه پر دوو برخو وېشل کېدل: یوه ډله پر دې نظر و چې (طبیعت) ښه او (تمدن) بد دی، لکه (رسو). قانون د ځواکمنو خلکو اختراع او د انسانانو د غلامۍ لپاره دی، (ترازیماخوس) په خپل لومړني اثر کې د عدالت د تعریف په باب وایي: ((عدالت هغه څه دي چې د ځواکمن لپاره ګټور وي)) او په دوام یې د سقراط د ایراداتو په باب وایي: ((هر حکومت هر قانون د خپلو ګټو په پام کې نیولو سره وضع کوي، ولسواک حکومت د خلکو عمومي ګټې په پام کې نیسي او زور واکي حکومتونه د مستبد حاکم ګټې.)) نور حکومتونه هم همدا ډول عمل ترسره کوي او د قوانینو په وضع کولو سره هغه څه چې د واکمن په ګټه وي، د حق په نامه یادوي. هغه له ټولو خلکو غواړي چې هغه ته درناوی وکړي او څوک چې له هغه څخه سرغړونه وکړي، هغه قانون ماتونکی او ظالم ګڼي او سزا ورته ورکوي.

ځکه نو زما د خبرو مانا داده چې په هر هېواد کې حق و عدالت داسې یو شی دی چې د هغه هېواد د حکومت لپاره ګټور وي. څرنګه چې په ټولو هېوادونو کې واک د حکومت په لاس کې وي نو ځکه خو ګورو چې عدالت په هر ځای کې کوم بل څه نه دي، بې له دې چې: ((داسې یو شی دی چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځواکمن لپاره ګټور وي)). بله ډله بیا په دې نظر وه، چې طبیعت نه ښه دی نه بد لکه (نېچه) او قانون د ځواکمنو د منع کولو او حصارولو لپاره د ضعیفانو اختراع ده.

قدرت تر ټولو لوړ فضیلت دی، تر ټولو عاقل او تر ټولو طبیعي حکومتونه د اشرافو حکومت دی، افلاتون په (ګرګیاس) کتابګوټي کې د (کالیکلس) له خولې سقراط ته خطاب کوي او ورته وایي: ((څوک چې غواړي د ازادو سړیو په شان ژوند تېر کړي باید خپلو هوسونو او شهوتونو د محدودولو پر ځای هغه لا پسې وپالي، هغو ته ځواک وروبښي، خپله پوهه او زیرکي د هغو د راضي کولو لپاره وکاروي.

البته ډېری خلک ددې کار توانایي نه لري، ځکه چې له خپلې کمزورتیا څخه شرمېږي، نو د دغو نیمګړتیاوو د پټونې لپاره هغه ناوړه ښیز ګڼي او په دې ډول غواړي هغه کسان چې له طبیعي پلوه ځواکمن دي، رامحدود کړي، ځکه چې خپل هوسونه نه شي خړوبولای او خپلو هیلو ته نه شي رسېدلای، زغم او عدالت ستایي. دا ستاینه د کمزورتیا له امله ده. چاته چې مشري یا واکمني له پلاره په میراث پاتې ده او یا یې هغه د خپل طبیعي ځواک په مټ تاج و تخت ګټلي دي، هغو ته له زغم او تحمل څخه بدتر او ناوړه ښیز شته؟ دوی چې کولای شي له کوم خنډ پرته له هر ځواک څخه برخمن شي، ولې د خپل ځان پر وړاندې بل واکمن راپیدا او د قانون، محکمې او د خلکو د عبث خبرو پر وړاندې خپل سرټیت کړي؟ څوک چې پر هېواد واک چلوي که د زغم او عدالت په منګولو کې داسې پرېوت چې تر دوستانو دښمنانو ته زیاته ګټه ورسوي، نو دا سړی به زبون او له تیارو سره به مخامخ نه شي؟ د یونان خلکو ولې له (سوفیستانو) څخه کرکه کوله؟ (افلاتون) په (پروتاګوراس) کتابګوټي کې د (سقراط) له خولې (هیپوکراتس) ته وایي: ((شرم نه لرې چې په یونانیانو کې د سوفیستایي په نوم مشهور شوی یې؟))

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- کومو کسانو چې د پېژندنې، حقوقو او اخلاقو په باب تفکر کاوه، هغوی به پر ناروا څېړنې تورنېدل.
۲- د فکري او ذهني کار په بدل کې د اجورې اخیستل یو ناوړه عمل ګڼل کېده او خپل خوښې بندګي انګېرل کېدله.
۳- هغو کسانو چې سوفیستایانو ته یې د حق الزحمې د ورکړې لپاره پیسې نه لرلې، نه شو کولای د (سوفیستایانو) په جرګه کې د زده کوونکو په توګه کښېني او که خبرې یې محکمې ته رسېدله، هم نه یې شو کولای د خپلو هغو سیالانو پر وړاندې چې د خبرو له هنر سره بلد وو یانې ژبور وو، مقابله وکړي، په پایله کې به په محکمه کې له محکومیت سره مخامخېدل.
۴- مذهبي او اخلاقي اړیکي چې د ټولنې غړي یې یو بل سره پېوندول، په یو ځایي ډول وشلېدل او هغوی پر دې بریالي نه شول چې نوي اخلاقي قواعد د هغو ځای ناستي کړي او ثابت معیارونه وړاندې کړي.
۵- هغو کسانو چې خپله شخصي بریا تر ټولو شیانو لوړه ګڼله، د خپل فکر لپاره یې فلسفي ملاتړ پیدا کړ.
۶- هغو سوفیستایانو چې د خبرو هنر یې خلکو ته ښوده، کار یې ورو ورو ځلا موندله او خپلو زده کوونکو ته یې دا ورزده کوله چې څرنګه حق د باطل او باطل د حق په توګه ثرګند کړي. خپل زده کوونکي یې خبرو بحث او مناظرې ته هڅول.
دلته غواړو د سوفیستایانو خدمتونو ته هم لنډه نغوته وکړو.
۱- د انسانانو فکر یې له ډېرو بندیزونو او ابهاماتو ازاد کړ.
۲- ببلا ببلې پوهې یې دود کړې.
۳- د بشر مخې ته یې ډېرې پوښتنې کېښودې، د (ویل د ورانت) په وینا: ((د یونان د فلسفې ډېر مشخص او پر ژور پرمختګ له سوفیستایانو پیل شو.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

سقراط

تر میلاد (۴۸۰ - ۳۹۹) کاله وړاندې

اوس ددې وخت رارسېدلی چې د لرغوني یونان له ډېر لوی فیلسوف (سقراط) سره اشنا شو. سقراط، افلاتون او ارسطو درېواړو فلسفیانو هر یو د اروپا د تمدن په غوړېدلو کې موثر نقش لرلی دی.

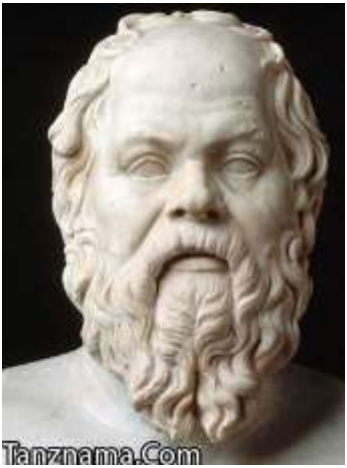

سقراط یو پوهنپالی فیلسوف و، هغه به ویل:
((رښتیني پېژنونه د انسان له درانه ځخه سرچینه اخلي.))
د لویدیځ د تفکر په تاریخ کې سقراط یوه مرجع ده، ځکه چې خبره یادېږي نو ((تر سقراط مخکې)) او ((تر سقراط وروسته)) اصطلاح ورسره یادېږي.

تر هغه وړاندې به فلسفیانو خپل نظریات تر ډېره حده د پیغمبرانو او کاهنانو په شان بیانول، خو تر سقراط وروسته اکثر لرغونو ښوونځیو خپل ځان د هغه د نظریاتو وارث او یا له هغه متاثر ګاڼه.

سقراط تردې وروسته د یوه ځلانده اتل، د فلسفي پوښتنو بنسټګر او د اخلاقي مطالعاتو د یوې سرچینې حیثیت غوره کوي، دغه عجیب و غریب سړي له خپلو دومره اغېزو سره سره کوم څه په لیکلي بڼه پرې نه ښودل، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس پوښتنه داده چې کولای شو هغه د خلکو د پرګنو په منځ کې له دغو مره افسانو او تفسیرونو سره سره سم وپېژنو.

(سقراط) تر میلاد (۴۷۰ - ۳۹۹) کاله وړاندې په (اتن) ښار کې نړۍ ته سترګې وغړولې او د عمر ډېره زیاته برخه یې د دې ښار په بازارونو او واټونو کې له خلکو سره پر خبرو تېره کړه، (سقراط) بدرنګه او زشته څېره لرله، ونه یې هم وړه وه، او چاغ پلن و، تنګې سترګې، لویه او بیته پوزه یې لرله، خو لکه څرنګه چې وویل شول، په زړه پورې باطن یې درلود، سربېره پر دې که موږ ټوله ماضي او حال ولټوو، شونې نه ده چې دده په شان یو څوک به پیدا کړو، پر ځای به وي که ووایو چې سقراط د فلسفې د ټول تاریخ له اسرارو ډکه یوه څېره ده. دا سې یو فلسوف چې یوه کرښه یې هم نه ده لیکلې خو پر اروپایي او تر اروپا بهر افکارو یې تر تولو زیات اغېز درلود. تر مرګ وروسته یې د فلسفې د دې ډول لیدلوري بنسټګر شو. هغه ته د ډېرو فلسفي لیدلورو منسوبول، له همدې امله وو چې دده شخصیت له ډېرو رازونو ډک و. پر کوم څه چې موږ د (سقراط) په باب پوهېږو هغه د (افلاتون) له لیکنو څخه راوتلي دي.

(افلاتون) د (سقراط) شاګرد و او خپله هم د تاریخ د سترو فلسفیانو له ډلې څخه ګڼل کېږي، (افلاتون) ګڼ شمېر اثار لیکلي دي. په اکثرو دې اثارو یا خبرو اترو کې (سقراط) دده په فلسفي بحثونو کې ګډون لري. کله چې (افلاتون) د (سقراط) د خولې خبره بیانوي، دا نه په ډاګه کېږي چې دا خبره د (سقراط) نظر دی که د (افلاتون). له همدې کبله له (افلاتون) څخه د (سقراط) د نظر بېلول اسانه خبره نه ده.

دا ټکی چې (سقراط) ریښتیا هم څوک و، کوم خاص اهمیت نه لري، خو کوم څه چې اهمیت لري، هغه انځور دی چې افلاتون یې له هغه څخه کاږي، موږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته يې په مخ کې ږدي او تر دوه زرو (۲۰۰۰) کالو وروسته هم پاتې او ژوندی دی.
د (سقراط) د خبرو اترو د زړي اصلي ټکی دا و چې هغه د چا د روزنې نېت نه درلود ، هغه په ظاهره دا ښودله چې له مقابل لوري څخه يو څه زده کړي، په دې ډول د هغه د تعليم طريقې له نورو ښوونکو سره ورتوالی نه درلود ، هغه د تدريس پر ځای له بحث څخه ګټه پورته کوله.
سقراط چې د يوې روغتيا پالې (قابلې) زوی و ، ادعا کوله چې د مور دنده تعقيبوي، هغه به ويل: روغتيا پاله خپله زېږونه نه کوي، خو له نورو سره په زېږون کې مرسته کوي، په دې ډول (سقراط) په دې نظر و چې له نورو خلکو سره مرسته کول يې دنده ده. چې هغوی خپل فکر او نظر بيان کړي او له تيارو څخه راووځي.
د هغه په نظر واقعي پېژندنه د انسان له درانه څه سرچينه اخلي، هغه وايي: موږ نه شو کولای پېژندنه د انسان درانه ته ورننباسو ، بلکې د هغه درانه څخه يې بايد بهر ته را وباسو. کومه پېژندنه چې له درانه څخه راخوټېږي، حقيقي بصيرت دی. سقراط پر دې ټينګار کوي چې زېږون يوه طبيعي ښکارنده ده ، په همدې ډول انسان هم کولای شي، د خپل عقل په واسطه، فلسفي واقعيتونه پيدا کړي. که چېرې انسان له عقله ګټه پورته کړي، نو د خپل درانه څخه يې يو څه په کار اچولي دي. (سقراط) له فردي نقش څخه ګټه پورته کوله او ځان يې ناګاره اچوه چې ګنې پر هېڅ نه پوهېږي، خلک يې د بېته اړ ايستل چې له خپل عقل څخه ګټه پورته کړي، هغه خپل ځان ناپوه يا لږ تر لږ څومره چې وو تر هغه ځان ډېر کم ښوده. د ده دا چلند (د سقراطي استهزا) په نامه يادېږي، له مخامخ خبرو اترو او پوښتنو څخه د سقراط موخه دا وه چې اورېدونکي ته اخلاقي اصول ولېږدوي، هغه به ويل: په خبرو اترو کې روغتيا پالې ډېيا کتيک د حقيقت د کشف او زېږدنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سبب ګرځي، سقراط هڅه کوله د ډیالکتیک د منطق او خبرو د هنر د ټولو تکتیکونو په مرسته، د بحث ګډونوال د خبرو تل ته بوځي، سقراط د سوفیستانو همعصره و، ده د هغو په شان او د طبیعتپالو فلسفیانو د اند خلاف انساني مسلې او بشري ژوند څېړه، خو سقراط خپل ځان سوفیست یا په بله وینا د عالم په توګه نه معرفي کاوه. ان خپل ځان یې ښوونکی هم نه ګاڼه.

سقراط د کلمې په رښتینې مانا خپل ځان فیلسوف ګاڼه. فیلسوف په واقعیت کې هغه څوک دی چې (له پوهې سره مینه) ولري. یانې داسې څوک چې حاضر وي د پوهې لپاره له خپل ژونده هم تېر شي، پر ناپوهۍ باندې اعتراف د سقراط د فلسفې د پیل ټکی ګڼل کېږي، په دې مانا چې: ((تر ټولو هوښیار سړی همغه دی چې پر دې پوهېږي چې نه پوهېږي.))

سقراط به ویل: ((خپل ځان وپېژنه! که چېرې ذهن او فکر خپل ځان ته متوجه نه وي او خپل ځان ونه ازمویې، رښتینې فلسفه به عملي نه شي.)) دی په دې نظر و چې: ((د شیانو بهرنۍ طبیعت (د پارمندیس، زنون او فیثاغورث په شان د فلسفیانو افکار) ښه دي خو فیلسوف ترونو، ډبرو او ستورو ډېره په زړه پورې او ښکلې موضوع لري چې دده د لید ژورتیا ځان ته راکاږي او هغه انساني روح دی، انسان څه دی او څه باید وي؟))

د سقراط لپاره دا خبره ډېره مهمه وه چې پر دې بریالي شي، د بشر د پېژندنې لپاره یو بنسټ پیدا کړي، هغه په دې نظر و چې دا بنسټ په عقل کې موجود دی، د انسان پر عقل باندې د سقراط ټینګ باور د دې سبب شو چې کولای شو هغه د یو پوهنپال شخص په توګه یاد کړو، سقراط د سوفیستانو پر خلاف چې د حقیقت پر سم او مطلق درک باور مند نه وو، هڅه کوله چې خپله فلسفه پر پخو بنسټونو ودروي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سقراط په دې نظر و ، که يو څوک پر دې پوه شي چې څه شی ښه دی، ښه عمل هم تر سره کوي او سمه پېژندنه د ښه عمل سبب ګرځي، څوک چې نېک عمله وي پر واقعي انسان بدلېږي، زموږ تېروتنې له دې امله دي چې يو شی سم نه تشخيصوو نو ځکه خو بايد په پرله پسې ډول د زياتې پوهې د ترلاسه کولو په لټه کې اوسو.

سقراط به تل هڅه کوله چې دا په ګوته کړي کوم څه حق دي او کوم څه ناحق، هغه د سوفيستايانو پر خلاف په دې نظر و چې د حق او ناحق تشخيص د سړي په شعور کې نغښتي دي، نه په ټولنه کې.

سقراط باور درلود چې ټول خلک د خپل شعور په کارولو سره کولای شي فلسفي واقعيتونه درک کړي، هغه به ويل يو غلام هم کولای شي د خپل شعور په مرسته د يو اشراف په شان فلسفي مسايل حل کړي، (سقراط) د ښځې او نر د شعور کچه هم برابره ګڼله.

مخکې مو نغوته وکړه چې سوفيستايانو او سقراط د طبيعت پالو فلسفيانو له مسايلو خپل ځانونه جلا کړي وو او تر ډېره حده يې انسان او ټولنې ته پاملرنه کوله تر دې ځايه دا خبره سمه ده، خو (سوفيستايانو) او (سقراط) هم هغه شيانو ته چې تلپاتې دي او هغه څه چې د بدلون په حال کې دي د دوی تر منځ اړيکو ته له يوه خاص ليدلوري پاملرنه کوله، هغوی ته دا زماني مساله چې د انسان اخلاق او کمال د ټولنې په بوهې پورې تړلي وو، مطرح وه. په ټوليز ډول سوفيستايان په دې نظر وو چې د حق او ناحق مسله له يوې سيمې څخه بلې او له يو پښت څخه بل ته بدلون مومي. د حق او ناحق مساله د بدلون په حال کې ده او قطعي نه ده. هغوی په دې نظر وو چې که چېرې موږ له خپل شعور څخه کار واخلو نو کولای شو، دا ډول بدلون نه منونکي مسايل تشخيص کړو، ځکه چې د انسان شعور په اصل کې تلپاتې دی او بدلون نه مني.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سقراط د (المپ) په غره کې پر ګڼو پخوانیو خدایانو د خلکو عقاید له منځه یوړل، دا مهال له دې خدایانو څخه د خلکو وېره یو اخلاقي ضمانت ګڼل کېده، که چا انکار کاوه، نو بیا خو د هغه د هوسونو او خوندونو پر وړاندې کوم خنډونه نه وو او یوازې بشري قانون پاتې کېده، سقراط پر یوازیني خدای معتقد و او هیله من و چې مرګ دی له منځه نه شي وړلای.

په پایله کې سقراط دوه مسلې رونبانه کړې:

یوه د فضیلت (د معرفت او فضیلت تر منځ د اړیکو په باب سقراطي نظریه د سقراطي اخلاقو ځانګړنه ده، د سقراط د نظر پر بنسټ معرفت او فضیلت یو شی دی په دې مانا چې عاقل شخص پر دې پوهېږي چې حق څه شی دی، هغه څه چې حق دي عمل هم پرې کوي. په بله وینا هېڅوک په پوهېدلي او قصدي ډول په بدۍ لاس نه پورې کوي. هېڅوک شر د شر په توګه نه غوره کوي) او بله مسله د حکومت مسله ده.

په هغه وخت کې د یونان د ځوانانو لپاره تر دې دوو مسلو بل مهم حیاتي څیز نه و، سوفیستایانو د (المپ) د خدایانو په باب د هغوی عقاید یو بل سره مړاوي کړي وو، اخلاق سست شوي وي ځکه چې د اخلاقو غټ ضمانت یوازې له خدایانو څخه وېره وه. دوی به ویل: تر هغې ولسواکۍ چې عوام پرې واکمن وي بل هېڅ ریشخند شی نه شته، حکومت د هغو خلکو په لاس کې و چې دایمي په شور و ځوږ کې وو، د لښکرو بولندیان په ډېرې چټکۍ سره ټاکل کېدل، بېرته په همغې چټکۍ سره لرې کېدل او اعدامېدل. د لوړ رتبه پلاوي غړي د الفبا د تورو پر اساس ټاکل کېدل او د هغوی په منځ کې بازاري خلک او بزګران هم پیدا کېدل، اخلاق به هغه ټولنه کې د هغو قوانینو پر بنسټ ولاړ وو چې دوی خپله جوړول او د (المپ) د خدایانو د سزا او عذاب له مخې انګېرل کېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه حکومت چې د عقل، پوهې او اعتقاد له مخې نه و جوړ شوی، ویل به یې حکومت داسې یو کار دی چې د هغه لپاره ډېر زیات هوش په کار نه دی، داسې یو پراخ فکر او اندېښنې ته اړتیا نه لري چې ډېر باهوشه او ځیرمن اشخاص باید په هغه کې ګډون ولري. د سقراط عملي طریقه له خبرو اترو سره د ډیالکتیک بڼه لرله، ده له هر چا سره خبرې اترې کولې او کوښښ به یې کاوه چې دیوې موضوع په باب د هغه افکار راڅرګند کړي، دده همدغه نوي کار هغه د زهرو ګوټ د څښلو تر بریده ورساوه.

ارسطو په دې نظر و چې په علم کې دوه پرمختګونه دي چې په رښتیا سره کولای شو سقراط ته یې منسوب کړو، ((د استقرایي استدلالونو کارونه او تولیز تعریفونه))

د فکري بهیر تاریخپوهانو سقراط یو داسې روښنفکر ګڼه چې هر څه ته یې په ښه نظر کتل. انساني عقل ته د ژور باور له امله هغوی سقراط یو (راسیونالیست) باله. سقراط به ویل: ((د ژوند د فلسفې د طرحې لپاره تجربه یې پوهه ډېره ګټوره ده او د واسطې رول ادا کوي)).

(کارل پوپر) هغه په انتقادي عقلپالنه کې یو ډېر لوړ او بې ساری مبلغ ګڼه، (برښت) بیا د طنز په ژبه هغه تر تاریخ وړاندې د یو (مارکیست) په نامه یاد کړ. (نېچه) لیکي: سقراط د نړۍ په تاریخ کې د پیوستون ټکی دی او یوه بوړبکۍ ده. هغه وړاندیز کوي چې د ټولو علومو د پوهنځیو د دروازې پر سر دې د هغه په نامه یوه نښه او بیرغ نصب شي، (نېچه) زیاتوي سقراط یو ژورلیدی ناراضه نابغه و، سازش یې نه مانه. د ځینو نورو په نظر سقراط (ماتریالیزم) او (طبیعي فلسفه) رد کړل، او د اخلاقو تبلیغ یې خپل هدف وټاکه. په منځنیو پېړیو کې مسیحي فلسفیان د عیسی مسیح روحي خپلوان ګڼي، چې خپله پوهه یې د ښار په ډګرونو، بازارونو او کوڅو کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلکو په واک کې ورکوله او دې ته هم حاضر شو چې د خپلې عقيدې لپاره له ځانه هم تېر شي. که څه هم هغه ددې وس درلود چې پر تېښته بريالى شي. د لرغونې دورې د شاعرانو له جملې څخه (نسلي) سقراط خپل ښوونکى باله. ځکه چې هغه يو پياوړى ټولنيز، انقلابي او سمونپالى روښنفکر و.

سقراط به ويل: ((د انسان تر ټولو ښه ځانګړتيا تقوا ده او د سړيتوب يو شرط دادى چې انسان خپل ځان وپېژني، تقوا داسې يو ځانګړنه ده چې په ژوند کې د انسان د خپلواکۍ او ارامۍ سبب ګرځي)). د هغه په نظر تقوا يانې پوهه او پېژندنه او کولاى شو چې دواړه زده کړو. سقراط د حقيقت لټون د تقوا تر ټولو ستره نښه او نېکمرغۍ ته د رسېدو لاره ګڼله، هغه د انسان داخلي وجدان د هغه د حقيقت موندنې انګېزه ګڼله. د سقراط په نظر خبرتيا او تقوا د انسان له بشپړتيا سره مرسته کوي، څرنګه چې ښه چلند او ښه وينا له ښې انګېرنې سرچينه اخلي، نو ځکه خو په کار دي چې د انګېرنې، پېژندنې او پوهنې لپاره له خپلو نيمګړتياوو او ناپوهيو څخه خبر و اوسو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سقراط محاکمه

د دغه اویا (۷۰) کلن بوډا سړي، د (پلوپونز) د جګړې پخوانی جنګیالي، د ښار د شورا پخواني غړي او نامتو اتني شخصیت (سقراط) محاکمه تر میلاد وړاندې پر (۳۹۹) کال دایره شوه. سقراط په هغه ځای کې د ځوانانو منحرف کولو او کفر په جرم حاضر شو، پر هغه تورو چې په خپلې ویجاړوونکې فلسفې یې دودونه له پوښتنې سره مخامخ کړي او نوي خدایان یې معرفي کړي دي. (سقراط) چې یوه اوونۍ زنداني و، د خپلو دوستانو له خوا د تېښتې له طرحې سره مخالفت وکړ او پرېکړه یې وکړه چې مرګ ته غاړه ورکړي. د سقراط دا پرېکړه تل د هغه په باب یوه معما ګڼل کېږي.

د محکمې منصفه هیئت د رایو په اکثریت سره سقراط ګناهګار وباله.

سقراط کولای شول د ښښې غوښتنه وکړي او که دا یې منلې وای چې (اتن) پرېږدي، خپل ځان یې ژغورلای شو، خو که هغه دا کار کړی وای، بیا به نو (سقراط) نه و، اصلي خبره داده چې هغه (وجدان) او (حقیقت) تر خپل ژونده مهم ګڼل، هغه په دې نظر و چې د خپل هېواد د ګټو لپاره یې هڅه کړې ده. خو دې سره سره بیا هم پر مرګ محکوم شو، څو شپې وروسته د خلکو په یوه ډله کې د هغه نږدې دوستانو د زهرو یو جام د هغه په لاسونو کې ورکړ، سقراط هغه په مستانه ډول پر سر واړوه او تلپاتې ژوند یې غوره کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افلاتون

تر میلاد (۴۲۷ - ۳۴۷) کاله وړاندې

کله چې سقراط د زهرو جام پر سر واړوه، افلاتون تر میلاد (۴۲۷ - ۳۴۷) کاله وړاندې نهه ویشت (۲۹) کلن و، هغه ډېر وختونه د سقراط شاګرد و او څه شی چې پر سقراط تېر شول، هغه یې پر سترګو ولیدل، دا موضوع چې (اتن) ددې ښار تر ټول نجیب انسان پر مرګ محکوم کړ، نه یوازې یې پر افلاتون نه هېرېدونکی اغېز وکړ، بلکې هغه یې دې ته وهڅاوه چې د فلسفې په بېلابېلو برخو کې د خپل استاد لیدلوری مشخص کړي، د سقراط مرګ افلاتون ته دا ثابته کړه چې کېدی شي، د

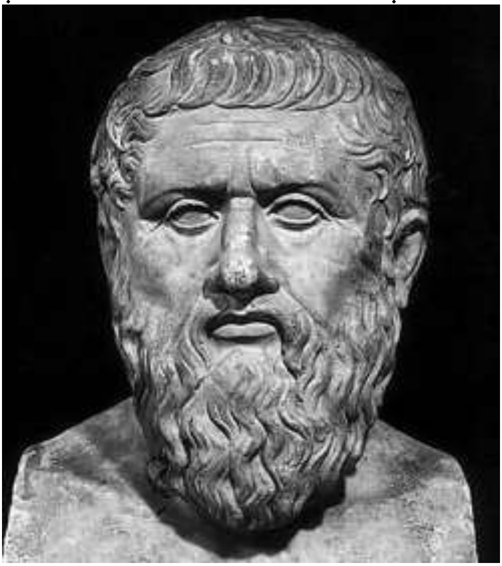

ټولنیز واقعیت او ټولنیز خیال تر منځ تضاد موجود وي. د یو فیلسوف په توګه د افلاتون لومړی کار دا و چې د سقراط دفاعیه یې خپره کړه. افلاتون په دې اثر کې هغه څه چې سقراط په ستره محکمه کې بیان کړي وو، لیکلي دي، افلاتون د سقراط پر دفاعیې او ځینو لیکونو سربېره تر پنځه دېرشو (۳۵) زیات اثار لیکلي دي، ددې اثارو د ژوندي پاتې کېدو یو غټ دلیل هغه فلسفي مدرسه وه چې (افلاتون) شخصاً هغه د اتن تر ښاره بهر جوړه کړې وه، دا مدرسه اتن ته نږدې په یوه باغ کې واقع وه، خاوند یې هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پهلوان و چې (اکادموس) نومېده، نو ځکه خو د افلاتون مدرسه د همغه پهلوان په نامه مشهوره شوه. له هغه وخته بیا تر دې دمه پورې په نړۍ کې په زرګونو اکاډمۍ جوړې شوې دي. د افلاتون په اکاډمۍ کې د (ریاضیاتو) او د (جمناستیک) پر فلسفي خبرې اترې کېدې، له همدې کبله افلاتون خپله فلسفه د خبرو اترو یا مکالمې په ډول لیکلې ده. افلاتون له یوه اړخه د هغو شیانو تر منځ اړیکو ته چې تلپاتې او د بدلون وړ نه دي او هغه چې د (بدلون) په حال کې دي، پاملرنه وکړه. عیناً لکه تر سقراط وړاندې فلسفیانو په شان، یانې دا چې ده هغو شیانو ته چې په طبیعت کې تلپاتې وو او د بدلون وړ نه وو، پاملرنه کوله او همدارنګه یې هغو شیانو ته چې په اخلاقو او ټولنه کې تلپاتې وو، اهمیت ورکاوه.

دا موضوع افلاتون ته یوه واحده مسله وه، هغه د داسې یو ډول (واقعیت) په لټه کې و چې، تلپاتې وي او د بدلون وړ نه وي. افلاتون په دې نظر و هر هغه څه چې په طبیعت کې کولای شو لمس یا حس یې کړو، هغه د بدلون وړ دي، ځکه نو داسې عناصر نه شته چې هغه تجزیه نه شي، ټول محسوسات له داسې مادې څخه جوړ شوي چې د زمانې په بهیر کې تجزیه کېږي، خو له بلې خوا ټول شیان له داسې یو ټولیز شکل او بڼې څخه رغېدلي چې د بدلون وړ نه دي او تلپاتې بڼه لري.

د افلاتون په نظر نه بدلېدونکې او تلپاتې ښکارنده یا پدیده (لومړنی فزیکي عنصر) نه دی، بلکې هغه ذهني او انتزاعي بېلګې دي چې د ټول محسوساتو زړی یا اصل یې جوړ کړی دی، افلاتون د بېلابېلو ښکارندو تر منځ ورتوالي ته حیران و، له همدې کبله دې پایلې ته ورسېد، هر څه چې زموږ په شاوخوا کې موجود دي، په اصل کې د لومړنیو بېلګو له محدودو ټولګو رغېدلې بېلګې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه دا ښېلګې د (مثل) په نامه ونوموليې. هغه په دې نظر و چې د ټولو اسونو شاته اس، د خوګانو شاته خوګ او د سړيو يا انسانانو شاته سړی يا انسان ولاړ دی. افلاتون د نړۍ د محسوساتو تر شا يوازې پر يوه واقعيت باور درلوده، هغه دا واقعيت ورته نړۍ (ورته عالم) ونوماوه او په دې نظر و چې اصلي ښېلګې يې هماغه لومړني تصويرونه دي چې په طبيعت کې د ټولو موجودو ښکارندو ښېلګې دي چې په دې نړۍ کې واقع دي، دا مهمه نظريه د افلاتون د (مثل) نظريې په نامه يادوي، افلاتون په دې نظر و چې نه شو کولای د هغو شيانو په باب چې د بدلون وړ دي سم او ډاډمن درک ته سره ورسېږو، موږ د هغو شيانو په باب چې د محسوساتو نړۍ پورې اړه لري د ليد او لمس وړ دي، يوازې کولای شو نامطمين نظر ولرو، حقيقي پېژندنه کولای شو يوازې د هغو شيانو په باب ترلاسه کړو، چې د عقل له لارې د تشخيص وړ وي، په لنډيز سره ويلای شو، موږ د هغو شيانو په باب چې تصور کولای او احساسولای يې شو نامطمينه درک لرو او د هغو شيانو په باب چې د عقل په واسطه يې تشخيصولای شو حقيقي او ډاډمنه پېژندنه لرو.

په ټولو شرايطو کې به د يو مثلث د زايو مجموعه (۱۸۰) درجې وي او دا هماغه (مثل) دی چې افلاتون مطرح کړی دی، چې ټول اسونه څلور پښې لري او په همدې څلورو پښو ودرېږي ان که د محسوساتو په نړۍ کې ټول اسونه ګوډ هم وي.

د افلاتون په نظر نړۍ پر دوو لويو برخو: د ظواهرو او محسوساتو نړۍ او ممثله او ايډياله نړۍ چې يوازې په عقل ورته لاس رسی کېدی شي، وېشل کېږي.

د محسوساتو نړۍ: د هغو په باب يوازې کولای شو چې د نيمګړو او تقريبي پنځه ګونو حواسو په مرسته نيمګړې او تقريبي پېژندنه ترلاسه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړو ، د ((محسوساتو نړۍ)) کې هر څه د بدلون په حال کې دي او هېڅ شی نه شي کولای تلپاتې دي، د محسوساتو په نړۍ کې هېڅ څیز ثابت نه دی، هر څیز راځي او ځي.

ورته یا ممثله نړۍ: د هغې په باب کولای شو چې د عقل په مرسته ډاډمنه پېژندنه او حقیقي معرفت ترلاسه کړو ، دا نړۍ د حواسو له لارې د پوهېدو او درک وړ نه ده. همېشه تلپاتې ده او بدلون نه مومي. د افلاتون په نظر انسان هم یو دوه اړخیز موجود دی. موږ یو (جسم) لرو چې (بدلون) مومي. دا د محسوساتو له نړۍ سره ټینګ پیوند لري او د بل هر څیز په شان د ناثابې پېښو تابع دی، زموږ حواس هم زموږ بدن پورې اړه لري له همدې کبله د ډاډ وړ نه دي. خو موږ له یوه نه فنا کېدونکي روح څخه هم برخمن یو چې په اصل کې زموږ د عقل ځای دی، څرنګه چې روح کومه مادي ښکارنده نه ده، نو کولای شو د ورته یا ممثلې نړۍ په نظر ورته وکتل شي. افلاتون په دې نظر دی روح مخکې تردې چې بدن ته داخل شي، موجود دی، روح په جسم کې تر حلول وړاندې په ورته یا ممثله نړۍ کې موجود دی، خو کله چې روح په جسم کې داخل شي، نو ورته یا مثله نړۍ مو له یاده وځي، خو کله چې اصلي نړۍ ته د روح د بېرته ورګرځېدو هوس وېښېږي، نو دغسې لېوالتیا یا شوق ته (افلاتون) ایروس (Eros) وایي، چې د عشق یا مینې په مانا دی، نو ځکه خو روح خپل بنسټ ته د بېرته ورګرځېدو لپاره یو ډول (عاشقانه لېوالتیا)) څرګندوي او دا نو بیا هغه وخت دی چې بدن او ټول هغه شیان چې په حواسو پورې اړه لري، همداسې نیمګړې او نادوامه پرېږدي. د روح غوښتنه دا ده چې د مینې په وزرونو والوزي ، بېرته خپلې ځالې ته ستون شي او د بدن له زندانه ازاد شي.

د افلاتون په نظر د انسان بدن له درېو برخو ، سر، سینې او تنې څخه رغېدلی دی. دا درې برخې هره یوه خپلې خپلې ځانګړتیاوې لري:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- فکر سر پورې اړه لري.
- اراده په سينې پورې اړه لري.
- ميل يا لېوالتيا په تن پورې اړه پيدا کوي.

د دريو برخو هره يوه خپل خپل فضيلت لري:

- فکر بايد د پوهې د زده کړې لپاره هڅه وکړي.
- اراده د شجاعت څرګندويه ده.
- او ميل يا لېوالتيا بايد د اعتدال تر بريده عمل وکړي.

کله چې د انسان دا درې برخې په همغږۍ سره عمل وکړي، نو هغه وخت به له يو انسان څخه معتدل انسان جوړ شي. افلاتون خپله (فاضله مدينه) د انسان په شان جوړه کړې ده. دا دولت هم د انسان په شان چې سر، سينه او بدن لري، له دولتمشر، سرتېري او کارګر څخه برخمن دی، د هغه په نظر، سوداګر، کاسب او بزګر هم د کارګرو په ډله کې شاملېږي، په دې ځای کې دا څرګندېږي چې افلاتون د يونان د هغه مهال له طب څخه د بېلګې په توګه ګټه پورته کړې ده. هغه وخت کې يوناني طب په دې نظر و چې سالم انسان له اعتدال او تناسب څخه برخمن دی، له همدې کبله خو د هغه په دولت کې هر فرد خپل خپل ځای درلود او دا په دې خاطر چې يو تناسب رامنځته کړي.

د افلاتون فلسفه او فلسفي حکومت دواړه له پوهنپالنې څخه سرچينه اخلي. د هغه په دولت کې پرېکړه د پوهې پر بنسټ ترسره کېږي او لکه څنګه چې سر، جسم ته لارښوونه کوي فيلسوف هم د ټولنې د لارښوونې دنده لري. د افلاتون په نظر د جسم او دولت د برخو دندې کولای شو په لاندې ډول سره انځور کړو: ځينې کسان کېدی شي د افلاتون دولت شايد استبدادي دولت وګڼي، له همدې کبله ځينې فلسفيان هم وو چې د افلاتون پر دې نظريې ټينګې نيوکې کولې، خو دا ټکی بايد په پام کې ولرو چې هغه په داسې يوه زمانه کې ژوند کاوه چې زموږ له زمانې سره يې ډېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

تو پیر درلود ، باید دې خبرې ته مو هم پام وي چې افلاتون په دې نظر و چې ښځې هم کولای شي د نرو په شان د دولت مشري وکړي، ځکه چې د حکومت لارښوونه د عقل پر بنسټ ترسره کېږي او که ښځې هم د نرو په شان زده کړې وکړي او وپالل شي، د نرو په شان به له پوهې څخه برخمنې شي. افلاتون هڅه کوله کورنۍ ستونزې او شخصي مسایل د لارښوونکو یا مشرانو او سرتېرو له اوږو لرې کړي.
د هغه په نظر د ماشومانو روزنه تر هغې ډېره مهمه ده چې هغه د خلکو مسؤلیت وګڼل شي. د هغه په (فاضله مدینه) کې د ماشومانو روزنه د دولت مسؤلیت ګڼل شوې دی، افلاتون لومړنی فلسفي و چې د وړکتون او د شپې او ورځې د ښوونځیو په باب یې خبرې کړې دي.
افلاتون په هېواد کې تر ځو کلنې سختې سیاسي تجربې وروسته د (نورمیسو مکالمه)) اثر ولیکه. هغه په دې اثر کې یو بل ارماني حکومت مطرح کړ، په دې نوي حکومت کې یې شخصي او کورنیزه پانګه هم تائید کړه.
په دې ډول د افلاتون په نوي حکومت کې د ښځو ازادي محدود ېږي، خو دې سره سره افلاتون پر دې ټکي ټینګار کوي چې د هغه په دولت کې باید ښځې زده کړې وکړي او وپالل شي او که چېرې دا کار ترسره نه شي، نو دا ددې مانا ورکوي چې انسان یوازې ښې لاس وروزي او خپل کیڼ لاس له یاده وباسي.

افلاتون له ریاضي سره زیاته مینه درلودله او دا ځکه چې د ریاضي د عملیو نتیجه که هر څومره تکرار شي بیا هم تغیر نه کوي، له همدې کبله افلاتون هغه ((تر ټولو ډاډمنه پوهه)) ګڼله، خو په ټولیز ډول افلاتون د واقعي پېژندنې لپاره د انسان د پوهېدلو او لاس رسۍ به باب ډېر شکاک و او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې نظر و کوم څه چې د انسان ذهن يې درک کوي، ډېر ډاډمن نه دي. د افلاتون د ژوندانه په اړه د اثارو مطالعه، په خپله دده خپل اثار دي، دده ډېر مهم اثر هماغه د (جمهوريت) اثر دی. چې په ادبي ژبه ليکل شوی دی. ددې اثر له لارې موږ کولای شو، دده د ادبي ذوق څرک هم ولګوو، په دې اثر کې پر بېلا بېلو مسايلو لکه فلسفې، سياست، هنر، ښوونې او روزنې او د مابعد الطبيعت مسايلو په باب بحث شوی دی.

د افلاتون سياسي فلسفه نه يوازې د ولسواکۍ مخالفه فلسفه ده، بلکې تر طبيعت اخوا ميتافزيک (Metaphysics) مقوله هم ده. د الهيات (theologies) کلمه دلومړي ځل لپاره افلاتون وکاروله. او په (نوموي Nomoi) کتاب کې يې د يو الهي نظم د طرحې بنسټ کېښود، چې په هغه کې دې مذهبي نړۍ ليد سره د هېڅ ډول نظريې د اختلاف بيان ته اجازه نه شته، د افلاتون دا پوښتنه نن هم د ژبو پر سر ده چې کوم حکومت ډېر ښه او کوم نظام ډېر منصفانه دی؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارسطو

تر میلاد (۳۸۵-۳۲۲) کاله وړاندې

ارسطو نه یوازې د یونان ستر وروستی فیلسوف ګڼل کېږي، بلکې په اروپا کې لومړنی ژوند پوه هم ګڼل کېږي، ارسطو د اتن استوګن نه و، هغه تر میلاد (۳۸۵) کاله وړاندې په (مقدونیه) کې زېږېدلی و او هغه وخت یې اکاډمۍ ته لاره پیدا کړه، چې (۱۷) کلن و، دا مهال افلاتون (۲۱) کلن و. پلار یې د مقدوینې د پاچا چې (امین تاز) نومېده، شخصي ډاکټر و، د هغه دندې د ارسطو پر فلسفي طرحو بشپړ اغېز درلود، ژوند او طبیعت د هغه لپاره ځانګړی اهمیت درلود، ارسطو د

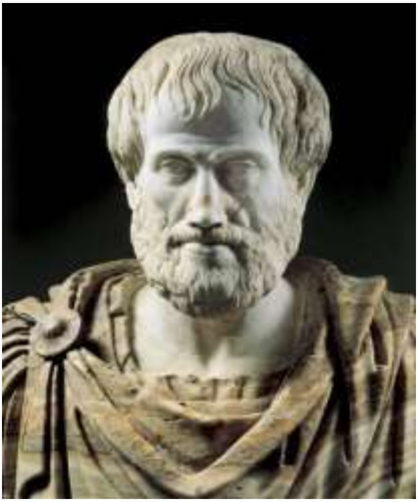

(سکندر) تر مړینې وروسته د کوچنۍ اسیا لویدیخ ته وتښتېد، ځکه چې غرضي اشخاصو هغه پر کفر او الحاد تورن کړی و، نو کوچنۍ اسیا ته تر تېښتې وړاندې هغه ویلي وو چې نه غواړي یو ځل بیا د (اتنیانو) لاسونه د (سقراط) په شان د یو بل فیلسوف پر وژنې ککړ شي.

د اوسنۍ ترکیې لویدیځ ته د هغه تر تېښتې وروسته ارسطو د یوه سیمه ییز واکمن، چې فلسفې سره یې لېوالتیا لرله، پر خدمت بوخت شو. د یونان د تاریخ لیکونکو له جملې څخه د یوه په وینا کله چې (هخانشیانو) هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمه ییز امیر یا واکمن وواژه، ارسطو یو ځل بیا اړ شو چې اتن ته لاړ شي، ارسطو تر میلاد (۳۲۲) کاله وړاندې په اتن کې مړ شو.
که څه هم افلاتون د شیانو په تلپاتې یا (مثل) شکلونو کې ډوب و او اصلاً یې د طبیعت بدلونونو ته پاملرنه نه کوله، خو ارسطو د خپل استاد پر خلاف، بدلونونو او یا په اوسنۍ نومونه د طبیعت لوړو ژورو ته زیات اهمیت ورکاوه.
که افلاتون د محسوساتو نړۍ ته په کمه سترګه کتل او هغه څه چې موږ یې په خپله چاپېریال کې ګورو، هغو ته یې په سرسري نظر کتل، خو ارسطو بیا د افلاتون برعکس چلند کاوه، هغه طبیعت ته ځیر و او د طبیعي موجوداتو په باب یې څېړنه کوله.
د همدې دلیل له مخې ویلای شو چې افلاتون یوازې له عقل څخه کار اخیسته او ارسطو د عقل تر څنګ له حواسو هم ګټه پورته کوله، د استاد او شاګرد تر منځ په کار دود کې اختلاف پر همدې ځای پای ته نه رسي؛ د افلاتون لیکنې تر ډېره بریده شاعرانه او اساطیري جذبه لري، په داسې حال کې چې د ارسطو اثار وچ او مفصل دي، سم لکه د دایره المعارف په شان. د ارسطو یو زیات شمېر لیکنې د طبیعت ډېره ژوره څېړنه کوي.
هغه اثار چې له لرغونې دورې څخه پاتې دي، د ارسطو تر یو سلو او یا وو (۱۷۰) زیاتو اثارو ته نغوته کوي. خو له دې جملې څخه یې یوازې اوه څلوېښت (۴۷) اثار پاتې دي، چې یو یې هم بشپړ نه دی، د ارسطو اکثره لیکنې هماغه یادښتونه دي چې هغه د وینا لپاره جمتو کړي وو، د ارسطو پر مهال هم فلسفي ګړنې ښه درلودله.
د اروپایي فرهنګ لپاره د ارسطو اهمیت یوازې په دې کې نه و چې هغه د لومړي ځل لپاره علمي ژبه رامنځته کړه او داسې اصطلاحات یې وپنځول

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې اوس پر بېلابېلو پوهنو کې کارول کېږي، بلکې هغه داسې يو بنسټ کېښود چې د هغه له امله بېلابېل علوم رامنځته او سره منظم شول.

موږ په خپلو مخنيو خبرو کې وويل چې افلاتون هم تر ده وړاندې فلسفيانو په شان، هڅه کوله چې په ټولو بدلونونو کې تلپاتې او نه بدلېدونکی عامل پيدا کړي، په همدې خاطر يې په ورته (مثل) لاس پورې کړ او اعلان يې وکړ چې (مثل) د ټولو هغو ښکارندو بشپړې بېلگې دي چې د محسوساتو په نړۍ کې ليدل کېږي، سربېره پر دې افلاتون په دې نظر و چې دا مثالونه په طبيعت کې تر ټولو موجود و ښکارندو ډېرو واقعي دي، د ساري په توگه لومړی (اس) راڅرگندېږي او وروسته د محسوساتو په نړۍ کې ټول موجود اسونه د هغه له مخې منځته راځي، ځکه نو د هغه په نظر (د چرگ مثال تر چرگ او هگۍ وړاندې رامنځته شوی دی)، ارسطو په دې نظر و چې افلاتون ټول شيان سرچپه ليدلي دي، هغه د خپل استاد په شان په دې نظر و چې هر اس ځانگړی (بدلون) کوي او هېڅ اس تلپاتې نه دی، ارسطو د خپل استاد دا نظر هم تائيد اوه چې د اس بڼه تلپاتې ده او د بدلون وړ نه ده، خو په دې نظر و چې د اس (مثال) هغه مفهوم دی چې انسان د بېلابېلو اسونو تر لرلو وروسته په خپل ذهن کې ټوکولی دی.

ځکه خو نو شونې نه ده چې د اس (مثال) يا (بڼه) د اس تر پېژندنې وړاندې موجوده وي، د ارسطو په نظر د اس (بڼه) کې هغه ځانگړنې شاملېږي چې اس يې لري او دا ځانگړنې بيا په ټوليز ډول اس رامنځته کوي، ارسطو باور نه درلود چې دا بڼې په طبيعت کې يوه له بلې څخه جلا دي. د هغه په نظر (بڼې) د شيانو ځانگړنې دي او دا ځانگړنې په هر شي کې نغښتې دي.

ارسطو د افلاتون له دې نظر سره هم مخالف و چې د (چرگ) مثال په خپله تر چرگ وړاندې رامنځته شوی دی، هغه څه چې ارسطو يې د چرگ (بڼه) گڼي د چرگ ځانگړتيا پورې اړه پيدا کوي، د ساري په توگه دا ځانگړنه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چرګ هګۍ اچوي، ځکه نو چرګ او د چرګ (بڼه) یو له بله نه توپیرېږي، سم لکه د جسم او روح په شان.
په دې بحث کې مهم اصل دا دی چې د فکري طریقې د بدلون تګلوري ته پام کېده، د افلاتون لپاره تر ټولو لوړ واقعیتونه د عقل په مرسته فکر کول وو او ارسطو بیا حواس د پوهې او واقعیت یوازینۍ سرچینه ګڼله، افلاتون په دې نظر و هغه څه چې په طبیعت کې د لیدو وړ دي د مثلې نړۍ د واقعیتونو انعکاس دی چې د انسان په روح کې نغښتي دي، د ارسطو نظر بیا د دې برعکس و، د ارسطو په نظر هغه څه چې د انسان په روح کې موجود دي، په اصل کې په طبیعت کې د موجودو شیانو انعکاس دی.
د ارسطو په نظر افلاتون د اسطوره یي نړۍ د انځورونو په زندان کې ځان بند کړی و، چې تصورات یې د واقعیتونو په توګه ځرګندول.
ارسطو پر دې ټکي ټینګار کاوه چې پېژندنه یوازې د ادراک له لارې ترلاسه کېدی شي، په دې باب افلاتون ضرور په دې نظر و چې تر هغه پورې هېڅ شی په طبیعت کې نه پیدا کېږي چې مخکې تر مخکې په ورته نړۍ کې موجود نه وي. د ارسطو په نظر افلاتون هر څه له همدې امله غبرګ کړي دي.
دا پوښتنه راپیدا کېږي چې (د اس مثال) له کومه ځایه راغلی دی؟ شاید یو دریم اس هم موجود وي، چې دا اس د هغه له مخې جوړ شوی دی؟
ارسطو په دې نظر و هغه څه چې موږ په فکر او نظر کې لرو زموږ د لیدلو او اورېدلو د طریقې له لارې یې عملي بڼه خپله کړې ده، خو انسان خپل یو ډول ځانګړی شعور هم لري. په موږ کې داسې استعداد شته چې زموږ حسي اغېزې ډلبندي او سره منظمې یې کړي.
له همدې امله دي چې د (تیرې، بوټو، انسان او حیوان) مفاهیم رامنځته کېږي. په دې ډول نو ارسطو د انسان د ځانګړي شعور مخالف نه و، بلکې برعکس هغه شعور د انسان یوه ډېره مهمه ځانګړنه ګڼله، خو په دې نظر و

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دا شعور تر هغه وخت پورې چې د محسوساتو له لارې د يو څيز په درک بريالى نه شي (خالي) شى ګڼل کېږي، په دې ډول نو شونې نه ده چې (مثل) د انسان ځانګړنه وي.

ارسطو په پاى کې پر خپلې طرحې لاس پورې کړ او د افلاتون د (مثل) نظر پر وړاندې يې خپل نظر څرګند کړ. د ارسطو په نظر واقعيتونه له مختلفو ښکارندو څخه جوړ شوي دي، چې د (بڼې يا صورت) او (مادې) تر منځ د يووالي ښکارندويي کوي، (ماده) په اصل کې د ښکارندو د جوړښت زړى او جوهر دى او (بڼه يا صورت) د ښکارندو خاصې ځانګړتياوې وي.

پورته نغوته وشوه چې ارسطو د طبيعت بدلونونو ته پاملرنه کوله، ماده په بالقوه ډول کولاى شي خپله بڼه ولري، په دې ډول کولاى شو ووايو چې ماده هڅه او کوښښ کوي، له قوې څخه فعل ته راشي. د ارسطو د ليدلوري له مخې په اصل کې هر ډول بدلون له قوې څخه فعل ته د مادې د اوښتو زېږنده ده.

د ارسطو او افلاتون د سياسي فلسفې اختلافات کولاى شو په دې ډول ډلبندي کړو:

- افلاتون د يوه فرهنګي انقلاب غوښتونکى دى او ارسطو نه غواړي له اوسني فرهنګ سره خپل اړيکى غوڅ کړي.
- افلاتون يوه او متخصص کسان په پام کې نيسي او ارسطو ټول وګړي.
- افلاتون په سياسي چارو کې تر طبيعت اخوا (ميتافزيک) فلسفې باندې باورمند او ارسطو بيا دا باور نه درلود.
- افلاتون خپله فلسفي تيوري او ټولنيز چلند يو بل سره ګډوي، خو د ارسطو لپاره بيا عملي فلسفه (philosophy practical) معتبره ده.
- په يوه بله وينا افلاتون اسمان ته ګوته نيسي او ارسطو ځمکې ته، ارسطو په وروستي تحليل کې د نظم او ترتيب سړى و، هغه غوښتل د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلکو په ذهن کې موجود مفاهیم راټول، جوړ او مرتب کړي، له همدې کبله یې د منطق علم مطرح کړ، وچ او ریاضي ډوله قواعد یې د دې علم لپاره په پام کې ونیول، هدف یې دا و چې د هغو په مرسته منطقي قضیې تعریف کړي، د ساري په توګه (لومړی نظر) ټول ساکښ مري، (دویم نظر) موږ ټول ساکښ یو. له دې څخه دا پایله راوځي چې: (موږ هم مرو). په دې مثال کې موږ په څرګند ډول د ماناوو تر منځ اړیکي وینو.

ارسطو په طبیعت کې د موجود ښکارندو د ډلبندۍ پر مهال هغوی په لومړي پړاو کې پر دوو ډلو وېشي، لومړۍ ډله بې روحه ګڼي، لکه تیږه، لرګی، د اوبو څاڅکي، د ځمکې لوړې ژورې او نور... د ښکارندو په دې دله کې بدلون شونی نه دی او د ارسطو په نظر یوازې د بهرنیو عواملو په مرسته کولای شو په هغو کې بدلون راولو، دویمه ډله ساکښ نومېږي، چې د هغو په دننه کې بدلون شونی دی.

د ارسطو په نظر په طبیعت کې موجودې ښکارندې کولای شو په وروستي تحلیل کې د ساکښو او بې روحو له مخې سره ډلندي کړو. تر بشپړې بې روحې ډلې وروسته، بوټو ته رسېږو چې د بې روحو په اندول ساکښ ګڼل کېږي او د ساکښو په اندول بې ساه، ارسطو بیا ساکښ هم پر دوو ډلو: ځناورو او انسانانو ډلبندي کړي دي.

ارسطو تصور کاوه چې د ځمکې پر مخ هر ډول حرکت د ستورو او سیارو د حرکت له لارې هدایت کېږي، خو په هر ډول یو بل څه هم باید د اسماني شیانو د حرکت سبب شوی وای، هغه دا ځواک لومړنی محرک یا خدای باله، دارسطو په اند لومړی محرک حرکت ته لري خو د اسماني شیانو د حرکت علت ګڼل کېږي، چې به خپله په طبیعت کې د حرکت سبب ګرځي.

ارسطو په دې نظر و چې د انسان (بڼه، شکل یا صورت) (د بوټو له روح)، (حیواني روح) او (منطقي روح) څخه برخمن دی، د هغه په نظر انسان هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت نېکمرغه کېدلای او ښه ژوند کولای شي چې له ټولو استعدادونو او امکاناتو څخه ګټه پورته کړي.
ارسطو پر درې ډوله نېکمرغیو باور درلود، هغه لومړی نېکمرغي، خوشاله او خندانه ژوند ګاڼه. دویم ډول نېکمرغي یې دا ګڼله چې یو سړی باید ازاد او بامسؤلیته ژوند ولري او دریمه نېکمرغي یې بیا دا ګڼل چې نېکمرغي د هغه چا ژوند ته ورداخلېږي چې اندیال (متفکر) او فیلسوف وي.
ارسطو په دې نظر و چې دا درې ډوله نېکمرغۍ یوه له بلې سره تړلې دي، انسان د هغو په مرسته کولای شي په ژوند کې نېکمرغي ترلاسه کړي، له همدې کبله هغه د یو اړخیز ژوند مخالف و، که چېرې ارسطو او سمهال ژوندی وای، نو هغه څوک به یې چې یوازې سپورت کوي او د خپل بدن غړي غړوي او یا هغه څوک چې یوازې پر ذهن پالنې بوخت دی، یو اړخیز شخص بللای وای، ځکه د هغه په نظر دا افراط او تفریط پر نېکمرغۍ باندې یو لړ منفي اغېزې کوي.
ارسطو د فضیلت په باب په دې نظر و چې فضیلت د افراط او تفریط تر منځ (منځنۍ طلایي حد) دی، نه ډار په کار دی او نه هم نا منطقه زړورتیا هغه څه چې تر ډېره حده زموږ موخه ده، هغه شجاعت دی، تر شجاعته ټیټ حالت به ډار او تر هغه پورته حالت به زړورتیا وي؛ نه بخیلي په کار ده، نه اسراف او هغه څه چې ښه او منلي دي هغه سخاوت دی، تر سخاوته ټیټ حالت بخیلي ده او تر هغه پورته حالت اسراف ګڼل کېږي.
دا موضوع د خوراک په باب هم سمه ښکاري، کم خوراک او ډېر خوراک دواړه خطرناک دي، کوم څه چې افلاتون او ارسطو یې د اخلاقو په باب مطرح کوي، هغه د لرغوني یونان د طبابت پر بنسټ ولاړ دي، د هغه وخت د

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبابت په علم کې نظر دا و چې د اعتدال او تناسب په رعایت سره یو سړی کولای شي نېکمرغه او (متناسب) وي.
د ټولنې په باب هم د ارسطو لید لوری له افراط او تفریط سره د مخالفت بر بنسټ رامنځته شوی و، هغه انسان یو (سیاسي موجود) ګاڼه او په دې نظر و چې انسان له ټولنې پرته بشپړ نه دی، د ارسطو د نظر پر بنسټ کورنۍ او کلی د خلکو لومړنۍ اړتیاوې لکه غذا، ګرمي، ښځه او اولادونه تامینوي، خو د ټولنې وروستۍ بڼه کېدلای شي، یوازې دولت وي.
ارسطو درې ډوله حکومتونه طرح کړي دي:
۱- سلطنتي حکومت: په دې ډول حکومت کې د ټولنې لارښوونه د یوه فرد په لاس کې وي، ارسطو دا حکومت هغه مهال ښه ګڼي چې (استبداد) ته مخه ونه کړي او دا په داسې حال کې ده چې مشر یې یوازې خپله ګټه په پام کې ونه نیسي.
۲- اشرافي حکومت: په اشرافي حکومتونو کې د خلکو لارښوونه یا مشري د یوې ډلې واکمنو پر غاړه ده، واکمنه ډله باید له سرزورۍ څخه کار وانه خلي او که دا کار وکړي، نو اشرافي حکومت پر یوه زورواکي (دیکتاتور) حکومت بدلیږي.
۳- ولسواک حکومت: دا حکومت هم ممکن خپل ښه والی یا مطلوبیت له لاسه ورکړي او دا کار هغه وخت شونی دی، چې د حکومت مشري د لنډغرو لاس ته ورشي.
په انقلابي ژبه او یا د پخوانۍ وسلوالې مبارزې په ژبه کولای شو، ووایو چې ارسطو په (تاکتیک) کې (ماتریالیست) فیلسوف او په (ستراتیژۍ) کې (ریالیست) عالم و، یانې په دې مانا چې هغه په ورځني ژوند کې د دې نړۍ سړی و او په رښتیني ډول یې فکر او عمل کاوه. او په سمایي او وروستۍ نړۍ کې د خدای بنده او یو (ایډیالیست) انسان و، انا تر دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوري چې د هغه مهال پر کلتور باندې د واکمنو خرافاتو تر بريده وررسېدلی و. د او سمهالو فلسفيانو په وينا ارسطو تر ډېره بريده پورې په خپله فلسفه کې (ماتريالستي) او (ايډياليستي) اصول سره ګډولي کړي وو، (انګلس) هغه د لرغوني دورې د فلسفيانو په ډله کې د نړۍ ستر فيلسوف ګڼي، که څه هم هغه د (افلاتون) خلاف چې د پايتخت (اتن) استوګن و، د ولسي فيلسوف په توګه ياد شو، ارسطو (۲۴۰۰) کاله وړاندې وليکل چې د فلسفې موخه بايد (پېژندنه) وي. فلسفه د ارسطو پر مهال يو پراخه علم و چې بېلابېل علوم په کې راټول وو، چې هر ښاروال، والي، پوليس او ښوونکي بايد د هغه له اصولو سره اشنايي پيدا کړې وای. هغه لومړنی فيلسوف و چې فلسفه يې په سستماتيک ډول ډلبندي کړه، ياني دا چې هغه يې په يوه فکري چوکاټ کې شامله کړه، پر سيستماتيک ډول د هغه له خوا د فلسفې وېش پر دې بنسټ و چې په فلسفه کې د تيورۍ او عمل تر منځ توپير وشي. د هغه په نظر حقيقت دا مانا چې فکر له واقعيت سره سمون وخوري. هغه ادعا کوله چې پر فلسفي مسايلو لاس پورې کول د روح د روغتيا، خوشالۍ، رضايت، انسانيت او شجاعت سبب ګرځي.
هغه به ويل، انسان بايد هڅه وکړي چې ابدي شي او مرګ ونه کړای شي، چې هغه د هېرېدو کندې ته ورګوزار کړي.
د ارسطو په نظر يو څه شی په ښځو کې کم دی، په همدې خاطر هغه ښځه يو ((نيمګړی انسان)) ګاڼه، ارسطو په دې نظر و چې ښځې د مثل په توليد کې منفعلې او منونکې دي، په داسې حال کې چې نرينه فعال او مولد دي.
په همدې خاطر ماشوم خپلې ځانګړنې له خپل پلاره رااخلي، ارسطو په دې نظر و چې د ماشوم ټولې ځانګړنې د نر په نطفه کې بڼه غوره کوي او ښځه يوازې هغه ته هغه چاپېريال برابروي چې نطفه په کې وده کوي. په دې دول نر د ماشوم (بڼه يا صورت) تشکيلوي او ښځه د هغه (ماده) جوړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا موضوع چې د ارسطو په شان يو پوه او ځيرک عالم دې د جنسي اړيکو په باب تردې حده تېروتنه وکړي، د ژورې خواشينۍ خبره ده. خو دا موضوع دوو ټکو ته نغوته کوي: لومړی دا چې ارسطو د ښځو او ماشومانو د طبيعت په باب پوره تجربه يې اطلاعات نه درلودل او دويم دا چې کله هم نرينه يوازې خپل ځان د دې وړ وګڼي چې يوازې دوی کولای شي فيلسوف او څېړونکي شي. طبعاً به کار له نيمګړتياوو سره مخ شي.
د ښځو په باب د ارسطو ليدلوری په خواشينۍ سره چې د منځنيو پېړيو په ټوله دوره کې تائيد او د افلاتون نظر له ياده وايستل شو. د ارسطو نظر په کليسا کې په پراخه کچه دود شو. لويديځ څېړونکی د اغراق په بڼه د ارسطو د اثارو شمېر له (۴۰۰) څخه تر (۱۰۰۰) عنوانو پورې اټکلوي، د هغه يو ملګری ان د دې ادعا کوي چې د هغه ويل شوې جملې (يو نيم مليون) جملو ته رسي. له ارسطو څخه راپاتې اثار، د منطق، طبيعت پوهنې، ميتافزيک، ليکوالۍ، سياست، د خبرو هنر، اخلاقو او حيوان پېژندنې په باب دي. هغه د بوټو پېژندنې، حيوان پېژندنې، منطق، رياضياتو او سياست په شان د علومو پر تعريف او تغير خپل خپل اغېز پرېښود. ارسطو لومړنی عالم و چې د خپلې زمانې د بېلابېلو علومو ترمنځ توپير ته قايل شو. هغه د (سياست) په کتاب کې انسان د يو ټولنيز موجود په توګه معرفي کوي، که څه هم هغه د انسانانو ترمنځ طبيعي توپير ته قايل و. د خادمانو له غلامولو او په درباري خدماتو کې د هغوی له کارونې يې ملاتړ کاوه. په (ميتافزيک) کتاب کې هغه د شيانو د بڼې او د مادې ترمنځ اړيکي څېړي. همدلته ده چې د ميتافزيک يا هم تر طبيعت لوړ حالت لغت مونږ ته د شيانو دننه کلمه راپه يادوي. د منځنيو پېړيو په بهير کې د ارسطو اثار د مدرسينو يا (اسکولاستيک) ښوونځي لپاره د نورم او اصل په توګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکاربدل. هغه د منځنیو پېړیو پر (ایډیالستي) او (ماتریالستي) بهیرونو خپل ځانګړی اغېز پرېښود. د هغه فکري سیستم له پنځمې میلادي پېړۍ څخه بیا تراوسه پورې په اروپا کې له مسیحیت سره یوځای شو او (اسکولاستیک) مدرسینو د ښوونځي په مرسته یې د مسیحیت د فلسفې د رسمي ستنې بڼه غوره کړه. ارسطو له کیفي پلوه طبیعت د ودې په حال کې یو بهیر ګڼي او ګومان کوي چې د هر حرکت پیل الهي ځواک پورې تړلی دی. سره له دې چې د هغه له نظره پیلوونکی ځواک په مسیحیت کې له ازلي خالق سره ورتوالی نه لري. پېړۍ پېړۍ کېږي چې هغه د مسلمانو او عربي هېوادونو علم و فلسفه تر خپل اغېز لاندې راوستي دي. یوه بله ډله بیا ارسطو د تاریخ په ډګر کې د مسیحي ایډیالونو او الهیاتو یو صفاکوونکی واټ یا لاره ګڼي. د (پروتستانو) یو سمونپال (مارتین لوتر) په تحقیر سره ارسطو یو کیسه بېز شاعر او د زنګوهلو افکارو فیلسوف وباله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مابي يوناني افکار

تر میلاد وړاندې پر (۳۲۲) کال کله چې ارسطو مړ شو، نو یونان په هغو کلونو کې د نړۍ یو ستر ځواک و. دا ستر ځواک تر میلاد (۳۵۲- ۳۲۳) کلونه وړاندې د (سکندر) د لښکر کښیو او د هغه د فتوحاتو له امله رامنځته شوی و.

سکندر د (مقدونیې) پاچا و. ارسطو هم د مقدونیې او سېدونکی ګڼل کېده او ان دا چې څه موده یې د سکندر پر روزنه هم تېره کړه، سکندر پر دې بریالی شو چې له (مصر) او (ایران) څخه رانیولې تر (اریانا) یا اوسني افغانستان او (هنده) پورې خپلې لښکرې وځغلوي، دا ټولې سیمې تر خپل واک لاندې راولي او په هغو کې یوناني تمدن دود او پراخ کړي. په دې ډول نو د بشر د تاریخ یوه نوې دوره پیل شوه، نړیواله ټولنه رامنځته شوه چې یوناني ژبې او فرهنګ په هغې کې ټاکونکی نقش درلود. د تاریخ دا دوره چې (درې سوه) کاله وغځېدله، معمولاً د (هلنیزم) دورې په نامه یادېږي.

له (هلنیزم) څخه موخه واکمن یوناني کلتور دی چې د هغې زمانې پر څلورو لویو امپراتوریو؛ (هلني یانې مقدونیې، سوریې، مصر او اریانا) واکمن و. تر میلاد (۵۰) کاله وړاندې (روم امپراتورۍ) سیاسي او پوځي واکمني راخپله کړه، تر هغه وروسته دې نوي ځواک د (هلني) ټولې امپراتورۍ تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل واک لاندې راوستې او بیا لاتیني ژبه او رومي کلتور له (اسپانیا) څخه نیولې د اسیا تر زړه پورې پراختیا وموندله او په دې ډول د روم د ښکېلاک دوره پیل شوه. دا هماغه دوره ده چې د لرغونتیا د وروستۍ دورې په نامه مشهوره ده. په دې ځای کې باید دې ټکي ته پاملرنه وکړو او هغه دادی مخکې تر دې چې رومیان (هلني) نړۍ تر خپل واک لاندې راولي، روم د یوناني کلتور او طبعاً فلسفې تر اغېز لاندې خپل نقش ساتلی و او خپل ژوندانه ته یې دوام ورکړ.

د بېلابېلو هېوادونو او فرهنګونو د سرحدونو له ختمېدو سره (هلنیزم) وده وکړه، تر دې دورې وړاندې (یونانیانو، رومیانو، مصریانو، بابلیانو، اشوریانو، اریایانو یانې د ایران، نني افغانستان او د امو دریاب د شمال د ځینو برخو په ګډون) خلکو خپل ځانګړي مذهبي باورونه درلودل او د خپلو خدایانو عبادت یې کاوه، خو په دې دوره کې مختلف کلتورونه یو بل کې ننوتل او د هغې زمانې د دیني، فلسفي او علمي باورونو یوه ټولګه یې رامنځته کړه.

یوناني عقایدو د یونانیانو تر اغېز لاندې په ټوله سیمه کې پراختیا وموندله، د جنګ ډول د سوداګریزو بازارونو بڼې خپلې کړې. د شیانو او مالونو د راکړې ورکړې ترڅنګ د افکارو تبادلې هم په ډېر ځواک سره جریان پیدا کړ. له بلې خوا د نورو سیمو افکارو او عقایدو هم د نړۍ نورو سیمو ته لاره پیدا کړه او خپل اغېز یې ورساوه. د (مدیترانې) په ټوله حوزه کې د ختیزو خدایانو عبادت هم کېده او داسې ادیان هم رامنځته شول چې خدایانو او مذهبي عقایدو یې له زاړه کلتور څخه سرچینه اخیستې وه او په دې ډول د ادیانو یو ګډوله حالت یا دیني اختلاط رامنځته شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر دې دورې وړاندې خلکو خپل ځان په خپل ملت او خپل ولايت پورې تاړه، د هېوادونو د پولو تر ړنګېدو او د افکارو تر ازادانه تبادلې وروسته، ډېرى خلک د خپل نړۍ ليد په باب متردد شول. د دې دورې څرګندې ځانګړنې کولاى شو، مذهبي ترديدونه، فرهنګي شلېدنې او بدليدونه وګڼو.

د (هلنيزم) فلسفه په حقيقت کې کوم نوى شى نه و. په دې دوره کې موږ د کوم نوي (سقراط، افلاتون او ارسطو) شاهدان نه يو، بلکې د (اتن) د دغو دريو سترو فلسفيانو ليدلورې د څو بېلابېلو متفاوتو فلسفي جريانونو د ټوکېدو لپاره بنسټ، سرچينې او د الهام سبب شول.

د (هلنيزم) په دوره کې علم هم د بېلابېلو فرهنګونو د ګډوله حالت تر اغېز لاندې راغى. په (مصر) کې د (سکندريې) ښار د ختيځ او لويديځ د افکارو د تبادلې په برخه کې ستر نقش ولوباوه. په داسې حال کې چې اتن له (سقراط، افلاتون او ارسطو) څخه د راپاتې فلسفي ښوونځيو په برکت د فلسفې مرکز ګڼل کېده. سکندريه هم د علم مرکز شو، دا ښار د ستر کتابتون په لرلو سره، د رياضي، نجوم، ژوندپوهنې او طبيعي څېړنو مرکز شو.

نن هم د همغو وختونو په شان، د دين، فلسفې او د نوي او زاړه علم يوځاى کېدو د نوي نړۍ ليد لپاره ښې لارې چارې برابرې کړې دي.

د دې (نوي پېژندنې) لويه برخه په اصل کې همغه پخواني افکار دي، دا افکار د (هلنيزم) په دوره کې او تر هغې وړاندې خپله ريښه لري، چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

(سقراط، افلاتون او ارسطو) او تر هغو وړاندې فلسفیانو له خوا طرح شوي وو.

ددې وخت د فلسفیاتو ترمنځ د داسې یوې ګډې وجې پیدا کول مهم و چې د انسان ژوند او مرګ د پوښتنې لپاره ځواب پیدا کړي. له همدې کبله ددې دورې د فلسفې تر ټولو مهم اختلاف او یا هم ددې نړیوالې ټولنې د فلسفیانو د پاملرنې وړ موضوع ګڼل کېږي. اصلي پوښتنه په دې کې وه چې ربښتینې نېکمرغي په څه کې ده او څه ډول ترلاسه کېږي؟

ددې دوو مهمو پوښتنو د ځوابولو لپاره په دې دوره کې لږ تر لږه (څلور) فلسفي ښوونځي چې تر نورو زیات څرګند او مشخص وو د جګړې ډګر ته داخل شول. دا ښوونځي (کلبیان، رواقیون، اپیکوریان او نوي افلاتونیان) نومېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلبیان

د (سقراط) یو چلند په حقیقت کې د دې فلسفې طریقې د ټوکېدو سبب شو ، په دې ډول چې یوه ورځ د یوې هټۍ مخې ته ودرېد او په هټۍ کې موجودو شیانو ته ځیر شو او بیا یې وویل: ((وګورئ انسان د خپل ژوند لپاره کومو کومو شیانو ته اړتیا لري.)) د دې خبرو له بیان څخه د سقراط موخه څه وه؟ په واقعیت کې سقراط غوښتل نور وپوهوي چې هغه دې شیانو ته اړتیا نه لري.

د سقراط دا وینا او چلند د کلبي فلسفې د بنسټ حیثیت غوره کړ. دا فلسفه په (اتن) کې تر میلاد (۴۰۰) کاله وړاندې رامنځته شوه. بنسټګر یې انتیستنینس (Antistnenes) په نامه یو شخص و چې د سقراط د شاګردانو له جملې څخه و.

کلبیان په دې نظر و چې رښتیني نېکمرغي په تېر ایستونکو ظواهرو لکه، لوړو زده کړو ، سیاسي واک او یا روغتیا کې نغښتې ده. دا نېکمرغي هغه وخت ترلاسه کېږي چې انسان له ټولو هغو شیانو څخه چې اتفاقي او تېرېدونکي دي ځان ازاد او خلاص کړي. څرنګه چې رښتیني نېکمرغي لنډمهاله او ناثباته ښکارنده نه ده، شونې ده چې د هر چا لپاره وي. کله چې رښتیني نېکمرغي یو ځل ترلاسه شي بیا له لاسه نه وځي.

ډېر نامتو کلبي دیوجانس (Diogens) نومېده. هغه د (انتیستینینس) د شاګردانو له جملې څخه و. ویل کېږي چې هغه به شلېدلي جامې اغوستلې، امسا به یې ګرځوله، توبره به یې تر شا وه او پر ځمکه به ویده کېده. په دې ډول نو له ده څخه د دې نېکمرغۍ اخیستل اسانه هم نه وو. یوه ورځ (مقدوني سکندر) د هغه لیدو ته ورغی چې له هغه څخه د هغه د غوښتنې یا هیلې پوښتنه وکړي او څه شی له ده څخه وغواړي، (دیوجانس) له (سکندر) څخه غوښتې وو چې څنډې ته شي او د لمر مخه بنده نه کړي. هغه په دې ډول غوښتل څرګنده کړي چې تر یو ستر ټولواکه ډېر بډای او ډېر نېکمرغه دی. ځکه څه شی چې غواړي هغه یې په واک کې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رواقیون

کلبیانو د رواقي فلسفې لپاره چې تر میلاد (۲۰۰) کاله وړاندې په (اتن) کې راوټوکېده، ډېر زیات اهمیت درلود. (زنون) تر یوه چټ لاندې خپلو شاګردانو ته وینا کوله. له همدې کبله دوی د (رواقیونو) په نامه مشهور شول. دې لیدلوري بیا وروسته په رومي کلتور کې ډېر زیات اهمیت پیدا کړ. رواقیون هم د (هراکلتیوس) په شان په دې نظر وو چې ټول انسانان په یوه کچه له پوهې (لوګوس) څخه برخمن دي. (لوګوس) د هغه په رواقي مانا نه یوازې د ټولو شیانو د ټوکېدو ځای دی، بلکې د پېښو قانونمندي هم ده.

په یوه عمومي قانونمندۍ کې، نه یوازې شیان، بلکې د هغو پېژندونکی هم د ځایېدنې وړ دی. په دې ډول د مفهومي تفکر جوړښتونه او واقعیت یو بل سره سمون خوري. ځکه نو د (لوګوس) درک د کیهاني نظم د یوه اصل په توګه نه یوازې د پوهې په پېژندنه او میتافزیک کې مهم دي، بلکې دا درک تر هغه پورته دا امکان هم رامنځته کوي چې سړی د طبیعت پر بهیرنو باندې هم په ښه او هدفمن ډول پوه شي.

ترکومه ځایه چې غایې یا موخې خپل اثر ښندي، نورې موخې هم شته چې باید وڅېړل شي او دا بیا په دې مانا ده چې طبیعت د هدف پېژندنې له درک سره سم یو منظم نظم هم ګڼل کېږي. د طبیعت د رواقي مفهوم منظمه ځانګړنه د اخلاقو په فلسفه کې د هغې د چلند پر غور باندې ولاړه ده چې د خپل طبیعي حق ځانګړتیاوې لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روايتونو پـه نظـر (انسـان) د (نـړۍ) پـر وړانـدې د (يـو کـوچني موجـود) حيثيت لري چې د يو (لوی موجود) انعکاس يا ځرګندونه کوي.
دا ليدلوری د دې سبب شو چې (رواقيون) په يو ډول پر ټولنيز حق يا پـه بلـه وينا پر طبيعي حق باورمند شي. دا طبيعي حق د انسان پر پـوهې او کاينـاتو ولاړ دی، لـه همـدې کبلـه پـه زمـان او مکـان کـې بـدلون نـه مـومي، ځکـه نـو ويلای شو چې (رواقيـون) د سقراط ترځنګ او د سوفيسـتانو پـر وړانـدې ولاړ دي.
طبيعي حق په ټولو انسانانو پورې اړه لري او ان غلامان هم لـه دې حق څخـه برخمن دي. روايتونه په دې نظر وو چې پر هر هېواد باندې واکمن قوانين لـه طبيعي حق څخه له نيمګړي تقليد پرته بل څه نه دي.
له کومه ځايه چې (رواقيونو) انسان د نړۍ انعکاس باله، نو ځکـه خـو يـې د دوی د دواړو ترمنځ توپير نه مانه. هغوی د غه راز د (روح) او (جسـم) تـرمنځ هم توپير نه ليده، ځکه هغوی پـه دې نظر وو چې طبيعت يـوازې يـو دی. پـه فلسفې کې د بېته (يوازينې ليدلوری) وايي چې د افلاتـون لـه ليـدلوري سـره چې واقعيتونه يې (دوه ګونی) ګڼل له هغو سره يې تقابل ځرګند شي.
(رواقيون) د خپلې زمانې اصلي زامن وو، نړۍ يې خپـل اسـتوګنځی ګاڼـه، نو ځکه خو يې د خپلو هم عصره (کلبيـانو) پـه انـډول خـلاص ذهـن درلـود. هغوی د انسانانو ټولنې ته پاملرنه کوله، سياست تـه يـې اهميت ورکـاوه او ځينې يې له هغې جملې څخه قيصر مـارکو اورليـوس (Mar cus Aurelias) تر ميلاد (۱۸۰-۱۲۱) کاله وړاندې لوړو دولتي څوکيو ته هم ورسېدل.
رواقيون په تېره بيا کسيرون (Ciceron) چې خطيب، فيلسوف، سياستوال او د دې ښوونځي پلوی و، هڅه کوله چې يوناني فلسفه او کلتور په روم کـې پراخـه کـړي. سيســرو (Cicero) تــر مــيلاد (۱۰۲-۴۳) کالــه وړانــدې د انساپالنې (Humanisms) مفهوم د يـوه نـړۍ ليـد پـه توګـه مطرح کړ چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې فکر مرکزي زړه انسان و. څو کاله وروسته یانې تر میلاد (۲۹-۴) کاله وړاندې د (سنکا) په نامه یو بل رواقي په خپلو لیکنو کې دا جمله یاده کړه چې: ((همدا انسان دی چې د انسانانو د سوکالۍ سبب ګرځي.)) دې عبارت د داسې یو شعار بڼه خپله کړه چې پېړۍ وروسته د انسانپالنې د یو ښوونځي د جوړېدو سبب شو.

سربېره پر دې رواقیون په دې باور وو چې د طبیعت ټولې لوړې ژورې لکه ناروغي او مړینه، د طبیعت د نه بدلېدونکو قوانینو تابع دي. انسان باید خپل برخلیک ومني، ځکه چې هېڅ پېښه ناڅاپي نه ده. هره پېښه د یوې اړتیا له مخې پېښېږي او دا هم ډېره سخته ده چې سړی پوه شي ددې پېښې اړتیا څه ده، انسان د هغو لویو نېکمرغیو پر وړاندې چې په برخه کېږي یې ارام او ټینګ وي. د رواقیونو دا لیدلوری د کلبیانو له لیدلوري څخه ډېر لرې نه دی. هغو ته هېڅ پېښې، څه ښه وه او څه بده، اهمیت نه درلود، ان نن ورځ هم (د رواقي) اصطلاح د هغو اشخاصو لپاره کارول کېږي چې د هر څه پر وړاندې بې تفاوته وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اپیکوریان

په تېرو بحثونو کې دې ټکي ته ځیر شو چې د هغو مسایلو له جملې څخه چې سقراط پر هغو د پوهېدو هڅه کوله، یوه مسله دا وه چې انسان څه ډول کولای شي ښه ژوند ته ورسېږي. په دې باب موږ د (رواقیونو) او (کلبیانو) په نظر هم پوه شو. رواقیونو او کلبیانو له مادي تجملاتو څخه د انسان تېښته د هغې پوښتنې ځواب او ښه ژوند ته د ورتېرېدو لاره ګڼله.

اریستیپوس (Aristippos) د (سقراط) یو بل شاګرد بیا د رواقیونو او کلبیانو خلاف ژوند او ښه ژوند کول په دنیوي لذت کې ګاڼه. د (اریستیپوس) په باور د ژوند بد حالت په درد او رنځ کې نغښتی دی او د ژوند ښه حالت بیا هغه دی چې له خوښۍ او لذت څخه خوند واخلې. له رواقیونو او کلبیانو سره د اریستیپوس د لیدلوري توپیر په دې کې و چې رواقیونو هڅه کوله له انسان څخه درد او رنځ لرې کړي، خو اریستیپوس په ژوند کې د داسې یو تګلارې په لټه کې و چې د انسان درد او رنځ له منځه یوسي.

اپیکور (Epikur) تر میلاد (۳۴۱-۲۷۰) کاله وړاندې د (۳۰۰م.ز) کال شاوخوا په اتن کې په خپل نامه یوه فلسفه یې مدرسه جوړه کړه. هغه د (اریستیپوس) لیدلوري ته پراختیا ورکړه او د (دموکریتوس) له نظریې او لیدلوري سره یې ګډه کړله.

((ای غریبه دا ځای به تاته د خوښۍ سبب شي، ځکه چې په دې ځای کې خوښي تر ټولو ستره نېکي ده.)) دا جمله د هغه د بڼ د وره پر سر راځوړنده وه چې اپیکوریانو به معمولاً په هغه کې غونډې کولې او خپل افکار به یې تبادله کول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اپیکور) په دې نظر و چې د هرې خوښۍ ترڅنګ ناخوښي او نور عوارض هم وجود لري. د ساري په توګه خوړه که له ټولو ګټو سره سره زياته وکارول شي، انسان د شکر پر ناروغۍ اخته کوي.
اپيکور پر دوه ډوله خوښيو باور درلود: لنډمهاله خوښي او اوږدمهاله خوښي. هغه غوښتل لنډمهاله خوښي له اوږدمهاله خوښۍ سره پرتله کړي، د ساري په توګه د خوږو شيانو اخيستل او خوړل يوه لنډمهاله خوښي ده، خو که د يوه کال په بهير کې د دې ټولو خوږو پيسې زېرمه کړې، پر هغو يې ونه لګوې او بيا پرې خپل ځان ته يو بايسکل واخلې او بيا په هغه هر چېرته سفر وکړې، نو د هغه خوند به زيات او خوښي به يې اوږدمهاله وي. هغه په دې نظر و چې انسان د حيواناتو خلاف د پروګرام جوړونې وس لري. انسان کولای شي د خپلې خوښۍ لپاره په خپله پرېکړه وکړي.
اپيکور پر دې خبرې ټينګار کاوه چې (خوښي) الزاماً له جسماني لذت لکه د خوږو له خوړلو سره يوشان نه ده. دوستي او د هنري اثر ننداره هم کولای شي د خوښۍ سبب شي. د لرغوني يونان ليدلوری چې عفت، اعتدال او وقار يې د خپلې خوښۍ بنسټ ګاڼه، يو د هغو شرايطو له جملې څخه و چې اپيکور د ښه ژوند لپاره په پام کې نيوه. هغه په دې نظر و چې د روحي ارامتيا د ترلاسه کولو او پر درد و رنځ باندې د برلاسۍ لپاره بايد انسان خپلې جسماني او نفساني غوښتنې تر کنټرول لاندې وساتي.
موږ مخکې وويل چې (دموکرتيوس) په دې نظر و چې تر مرګ وروسته ژوند نه شته، ځکه چې د انسان تر مړينې وروسته د روح الوتونه سره شلېږي. اپيکور د مذهب او خرافاتو د مقابلې لپاره د دموکرتيوس له اتومي ليدلوري ګټه پورته کوله. هغه په دې نظر و چې د ښه ژوند د ترلاسه کولو لپاره بايد د مرګ وېره له ځانه لرې کړو. اپيکور به ويل: ((ولې بايد له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرګه وډار شو؟ تر هغه وخته چې موږ ژوندي یو مرګ نه شته او کله چې مرګ زموږ سرته راورسېد بیا به نو موږ ژوندي نه یو.))

د اپیکور د میتافزیک فلسفه په واقعیت کې د اتومونو د شتوالي او تشیال د اثبات لپاره یوه پیلامه ده. چې له دوو لاندې ټکو څخه پیلېږي:

۱- موږ د حرکت په حال کې جسمونه ګورو.

۲- له نشتوالي څخه شتوالي ته څه شی نه تېرېږي.

یا په بله وینا له نشت څخه څه شی نه پیدا کېږي.

د اپیکور په نظر د سړي د ذهن، روان او فکر (mind) مسول د هغه د بدن غړي (brain) دي. طبیعتاً دا یوه مادي خبره ده او د اتومي نظریې له مخې چې ضرور مرګ او له منځه تګ هم لري، د توجیه وړ ده.

اپیکور د پېژندنې په پوهه کې پر تجربې ډېره ډډه لګوله او پر هر څه به یې ډېر شک نه کاوه. هغه په دې نظر و چې موږ ټول اطلاعات او معلومات د خپلو حواسو په واسطه ترلاسه کوو او که په سمه توګه ترې ګټه واخیستل شي، نو زموږ حسي غړي د باور وړ دي. د هغه په نظر زموږ ذهن په داسې حال کې چې مادي جوړښت لري، د استدلال او پایلې لپاره هم اصول او زمینې یا امکانات لري چې دا په خپله د تکرار شویو تجربو پایلې ګڼل کېږي.

اپیکور د شکپالنې پر وړاندې داسې دلایل وړاندې کول:

- که له هغو کسانو څخه چې په دې نظر دي چې نه شو کولای هېڅ شی وپېژنو، پوښتنه وکړو چې ایا هغه پر دې پوهېږي چې نه شو کولای هېڅ شی وپېژنو؟ هغه به په ځواب کې له لوی تناقص سره مخامخ شي، ځکه چې د منفي ځواب له مخې روښانه ده چې خپل لومړی باور یې نقص کړی دی او که چېرې یې ځواب مثبت وي، پر دې ټکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اعتراف کوي چې د دې پوښتنې پر ځواب پوهېږي او پوه شوی، چې بيا هم د هغې خبرې نقض دی چې وايي نه شو کولای هېڅ شی وپېژنو.

- که یو شکپالی شخص ووايي يو شی نه شي کېدلای وپېژندل شي یا نه شي کېدی يو واقعيت تشخيص شي. پر دوی باندې کولای شو اعتراض وکړو، د بېلابېلو مفاهيمو لکه پوهې، واقعيت او نورو په باب يې اطلاعات او يا معلومات څنګه ترلاسه کړي دي؟ که چېرې پر حوادثو باندې په بشپړه ډول ناباوره يو، نو د هغو مفاهيمو پر کارولو هم نه بريالي کېږو چې د دې حوادثو په واسطه مو ترلاسه کړي دي.

اپيکور خپله فلسفه په څلورو جملو کې را لنډوي او هغه د څلورګونو ښودنو په نامه نوموي:

- له خدايانو بايد ونه ډار شو.
- نه شو کولای چې مرګ حس کړو.
- کوم څه چې ښه دي کولای شو ترلاسه يې کړو.
- کوم څه چې زموږ د وېرې سبب ګرځي کولای شو له مخې يې لرې کړو.

اپيکوريانو د واقعيتونو خلاف سياست او ټولنې ته ډېر اهميت نه ورکاوه. (له جنجاله لرې ژوند) د اپيکور شعار و.

تر اپيکور وروسته اپيکوريانو بيا يوازې نفساني لذت ته پاملرنه وکړه. ((د مګړۍ غنيمت دی)) د هغوی د يوه شعار ښه خپله کړې وه. زموږ په زمانه کې هم هغو اشخاصو ته چې ((د مګړۍ غنيمت)) ګڼي (اپيکوريان) وايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوي افلاتونیان

پــه مخکنیــو بحثونــو کــې یادونــه وشــوه چــې د رواقیونــو ، کلبیــانو او اپیکوریانو دریو اړو لیدلوري د سقراط د نظریاتو پر بنسټ ولاړ وو ، او ان د (دموکرتیـوس) او (هراکلتیـوس) نظریـاتو او لیـدلورو تـه یـې هـم سـر وربښکاره کړی و او څه ناڅه اړیکي یې ورسره لرل، خو په دې بهیر کې بیا تـر ټولو مهم یو بل فلسفي بهیر راوټوکېد چې د (افلاتـون) لیـدلوری یـې پالـه، نو ځکه خو دې فلسفي بهیر ته (نوی افلاتوني) بهیر وایي.

فلوتین (plotin) (۲۰۵-۲۷۰م) د نوي افلاتوني بهیر تـر ټولـو مهـم فیلسـوف دی. هغه په (سکندریه) ښار کې چې پرلـه پسـې پېړۍ د یونـاني فلسـفې او ختیز عرفان د یوځای کېدو او ټکرونو ځای و ، خپلـې فلسـفي زده کـړې پیـل کړې او بیا روم ته لاړ. ده روم ته خپل لیدلوری یوور او له هغه څه سره چې نن ورځ یې مسیحیت ګڼي هغه ته د یـوه جدي سیـال پـه تـوګـه تبدیل شو. البتـه (نوي افلاتوني) لید لوري پر مسیحیت زیاتې اغېزې پرې ایښې دي.

نـوې افلاتـوني فلسـفه لـه دې سـره سره چې لرغـونې فلسـفې سـره بنسـټیز اختلافات لري، له هغې سره یو څه ورتوالی هم لري. چې له هغې جملې څخـه یې کولای شو ځینو ته په لاندې ډول نغوته وکړو او هغه دادي چې (فلـوتین) خپلـه فلسـفه پـه یونـاني ژبـه لیکـې او د هغـې د تشـریح لپـاره لـه یونـاني اصطلاحاتو او مفاهیمو کار اخلي او د مسیحیت فلسـفه بیـا پـه داسې حال

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې چې له یوناني مفاهیمو څخه ګټه پورته کوي، نور مفاهیم هم رامنځته کوي چې له یوناني فلسفي مفاهیمو سره هېڅ ډول ورتوالی نه لري. سربېره پر دې د (فلوتین) فلسفه پر عقل او استدلال ولاړه ده، ژمنه، ایمان، جزمي معتقدات او تر عقل پورته شیان هغه ته لاره نه پیدا کوي. په داسې حال کې چې مسیحي فلسفه نه شي کولای له هغو څخه سترګې پټې کړي.

هغه مهال چې افلاتوني فلسفه د اکاډمۍ د پلویانو د کمزورۍ له امله له خپلې اصلي لارې واوښته او د هغې اصلي څېره له یادونو ووتله، (فلوتین) د افلاتون د فلسفې د منځپانګې، مفاهیمو او مقولو په کارولو سره پر دې بریالی شو چې یاده فلسفه بېرته د خلکو په ذهنونو کې ژوندۍ کړي او هغه د نړۍ د یو ډېر پراخ، منظم، مهم او اغېزمن فکري نظام په توګه مطرح کړي او دې سره ټول نور ښوونځي څنډې ته کړي او لږ تر لږه (څلور سوه) کاله د علم او تمدن پر اسمان خپل سیوری وغوړوي. په دې ډول چې په لویدیځ کې پېړۍ پېړۍ او په ختیزه نړۍ کې تراوسه هم څوک نه شي کولای هغه د افلاتون له فلسفې څخه توپیر کړي.

د افلاتون د (مثل) نظریې د (ممثلې نړۍ) او (محسوساتو نړۍ) ترمنځ پر توپیر باور درلود. دی د جسم او روح ترمنځ هم غوڅ توپیر ته قایل و. په دې مانا چې انسان دوه اړخیز شخصیت یا دوګونی جوړښت لري: جسم او روح.

د افلاتون په نظر جسم چې د انسان د وجود یوه برخه جوړوي، له خاورې څخه جوړ شوی دی. لکه د هغو شیانو په شان چې په محسوساتو پورې اړه لري او د انسان د وجود بله برخه تلپاتې روح دی. په یونان کې دا لیدلوری

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر افلاتون وړاندې هم ډېرو خلکو ته د منلو وړ و. (فلوتین) دې لیدلوري ته ورته نظر سره چې په اسیا کې دود و، پوره اشنایي درلوده.

(فلوتین) د نړۍ پر دوه قطبیتوب باور درلود. د هغه په نظر په یوه خوا یا قطب کې یې خدایي نور واقع و چې ده هغه (احد) باله، البته په ځینو برخو کې یې په دې هکله د (خدای) له اصطلاح څخه هم ګټه پورته کوله. په بله خوا کې یې مطلقه تیاره خوره ده چې د (احد) وړانګې پرې نه لګېږي. د (فلوتین) په نظر په هغې تیاره کې څه نه شته، په هغه ځای کې یوازې د نور نشتوالی دی او بس. د (فلوتین) په نظر هغه رڼا چې له (احد) څخه پر تیارې لګېږي، هماغه روح دی، په داسې حال کې چې ماده یوه تیاره ده چې واقعي شتوالی نه لري. په طبیعت کې هر موجود د (احد) د وړانګې یو سرسري انعکاس دی.

(فلوتین) ادعا کوله چې د ژوند په اوږدو کې یې څو ځله دا احساس کړې ده چې روح یې له خدای سره ګډ شوی دی. دې لیدلوري ته معمولاً (عرفان) وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افکار او عرفان

عرفان د بشري معرفت یوه بڼه ده چې د دین، جادو، علم او فلسفې تر پیدا ایښت وروسته رامنځته شوی دی. په مخکنیو بحثونو کې مې یادونه وکړه چې دین د هغو خلکو د خبرتیاوو هماغه شکل دی چې په څمڅو او ځنګلونو کې به اوسېدل، دې شکل بیا د شیانو له ځوا کمن عبادته رانیولې ان د اروا او تر عبادت پورې مسایل بیانول.
په دې معرفت کې اصلي ټکی ایمان؛ له کوم دلیل پرته عبادت او د سبب لټون و. خو فلسفه یې د بشر د پوهې یوه بڼه ده چې د منطق، شیانو او پدیدو د عواملو د لټون پر بنسټ ولاړه ده. معرفت د همدې تګلورې د څرنګوالي پړاوونه وهلي دي.
عرفان له خپل پانته ییزم (وحدت الوجود) سره د بشر د معرفت یوه بڼه ده، چې د دین او فلسفې ترمنځ واقع دی.
په عرفان کې حقیقت ته رسېدل، د حق ذات ته د رسېدو په مانا دی. دا رسېدنه د استدلال له لارې (چې علم او فلسفې پورې اړه لري) نه، بلکې له شریعت څخه تر تېرېدو وروسته د شهود او پلټنې (طریقت) له لارې او په وروستي پړاو کې د حق ذات سره د یو ځای کېدو له لارې بشپړېږي.
په څرګند ډول ویلای شو چې عرفان د نړۍ په ټولو لویو ادیانو کې په بېلابېلو کچو موجود و. کوم څه چې عارفانو د عرفان په باب لیکلي دي، له موجودو فرهنګي اختلافاتو سره سره یو بل سره ورتوالی هم څرګندوي. کله چې یو عارف هڅه کوي خپل عرفان د دین له لارې په یوې ځانګړې فلسفې سره څرګند کړي. د عرفان فرهنګي زمینه په ګوته کېږي. البته عرفان په خپل سر نه رامنځته کېږي. معمولاً عرفان باید یو پر بل پسې د خپلې تذکیې پړاوونه ووهي چې په دې بریالی شي، خدای(ج) ته ورسېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تذکيې دا پړاوونه د ژوند اندود هم رانغاړي او هم فکري اړخ پوري اړه پيدا کوي. عارف د دې پړاوونو تر تېرولو وروسته يو ناڅاپه خپل هدف ترلاسه کوي او فرياد کوي چې ((زه خدای يم)) يا ((زه ته يم)).

د خدای پېژندنې لپاره تر ځان پېژندنې پرته بله لار نه شته (بايزيد بسطامي) وايي عرفان په اصل کې له خدای سره د يووالي او پيوستون په مانا دی. په ډېرو اديانو کې د دې موضوع ته نغوته شوې ده، چې د خالق او د هغه د مخلوق ترمنځ يو پيوند شته، خو عارف ته دا پيوند څرګند نه دی. د عارف نقش د لوړو صعودي پړاوونو تر بشپړاوي وروسته له خدای سره وصلېږي. کوم څه چې په عرفان کې مطرح دي، په ټوله کې په دې بڼه د بيان وړ دي، هغه څه چې د (زه) په نامه يادېږي زما (اصلي زه) نه دی. موږ په دې يوه ډېره لنډه شېبه کې کولای شو له بل لوی (زه) سره يوځای شو. ځينې عارفان بيا دغه لوی (زه) خدای ګڼي او ځينې نور بيا (يوازينی نور)، (د هستۍ مبدا) يا (مطلق وجود) خدای ګڼي. لکه د اوبو د څاڅکي په شان کله چې په درياب کې ولوېږي، له هغه سره يوځای شي او په هغه کې ورک شي.

يو هندي عارف په دې باب داسې ويلي دي: ((کله چې زه ومه نو خدای نه و، اوس چې خدای شته نو زه نه يم.))

هغه عرفان چې په يهودي، مسيحي او اسلامي اديانو کې ريښه لري، په هغه کې عارف ادعا کوي چې خدای يې ليدلی دی. سره له دې چې خدای په هر ځای او د انسان په روح کې موجود دی، خو تر دې نړۍ په پورته موجوداتو کې هم حاضر دی.

د ختيزې اسيا يانې د (بودايي ائين، هندي ائين او چيني مذاهبو) په عرفان کې بيا عارف ادعا کوي چې له خدای سره يوځای شوی دی. همدا حالت دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې عارف ادعا کوي چې ((زه خدای یم)). ځکه چې د دې مذهبونو له مخې خدای د انسان په وجود کې دی، نه له هغه څخه بهر.

تر (افلاتون) څو پېړۍ وړاندې په تېره بیا په هندوستان کې عرفان موجود و. (سوامی ویو کانانداا) چې په لویدیځ کې د هندو ائین مبلغ و، داسې ویلي دي: ((لکه څنګه چې په ځینو مذهبونو کې هغه څوک مشرک ګڼل کېږي چې د انسان له وجوده بهر پر خدای عقیده نه لري. موږ هم هغه څوک مشرک ګڼو چې پر خپل ځان ایمان نه لري، موږ ته هم پر هغه روح چې زموږ په داخل کې دی، عقیده نه لرل شرک ګڼل کېږي.))

هغه لاره، طریقه او پېژندنه چې د زړه د پاکوالي، تذکیې او علم ته د تسلیمۍ له لارې حاصلېږي، هغه ته معرفت وایي. تر ټولو مناسبه کلمه چې د تصوف ځانګړنه بیانوي، هغه عرفان دی چې له معرفت (پېژندنې) څخه مشتق شوې ده. معرفت د پېژندنې د یوې پوړۍ د حاصلولو مانا ورکوي، په دې مانا چې تر څېړنې او پلټنې لاندې موضوع یانې د انسان پېژندنې یوه خوا هم پټه او ناپېژانده پاتې نه شي او په پای کې د خپل ځان د پېژندنې تر څنګ خپل پنځوونکي وپېژني، د مکان علم ترلاسه او د ژوند پر اسرارو پوه شي. د عرفاني ښوونځي ښوونکي ته (عارف) ویل کېږي. عارف د خپل وجود رښتینولي د خپل پنځوونکي په ذات کې د ورډوبېدو او د ژوندانه د حقیقت په ثبات کې پلټي. په واقعیت کې عرفان د ښوونې او رزونې یو نظام او یو سیستم دی چې د خپل ځان پېژندنه د خپل سفر د مسیر په توګه ټاکي. دا داسې یو سفر دی چې انسان د خپل شتوالي ثابت واقعیت او په پای کې د خپل معبود واقعیت پلټنې ته بیایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عرفان خپل سالک (د عرفان زده کوونکي) ته څلور سفره ټاکي:

۱- له پنځول شوي څخه پنځوونکي ته سفر (له خلق شوي څخه خالق ته سفر)

۲- په خپله پنځوونکي (خالق) کې سفر.

۳- له خالق څخه مخلوق ته سفر، خو له خپل خالق سره. په داسې حال کې چې له خدای سره دی، دی د مخلوق پر لوري بېرته راګرځي.

۴- له حق سره د خلکو په منځ کې سفر او کتنه.

د عرفان لپاره شاید تر ټولو غوره تعریف دا وي چې وواېو: ((عرفان د ځان پېژندنې یو ښوونځی دی)) یا (د فرد د ذاتي حقیقت پلټنه). عرفان خپلو زده کوونکو او سالکانو ته دا ورښیي چې په څه ډول د انسان ناپېژندل شوي استعدادونه او وړتیاوې وپلټي او دا کار ددې سبب ګرځي چې انسان له فرضي تعلقاتو او بندیزونو څخه ازاد او په خپل ځان کې د روحي او نرم سفر او کتنې د ترسره کولو جوګه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځنۍ پېړۍ او فلسفه

منځنۍ پېړۍ د هغې دورې نوم دی چې د تاریخ او د فلسفې د تاریخ د ډلبندۍ لپاره ترې ګټه پورته کېږي. منځنۍ پېړۍ معمولاً په پنځمه میلادي پېړۍ کې د (روم) د امپراتورۍ له ورو ستیو بیا د (قسطنطینې) تر ړنګېدو او پر (۱۴۵۳م) کال د ختیځ روم یا(بیزانس) امپراتورۍ تر وروستیو پورې مهال ته ویل کېږي.
د منځنیو پېړیو په بهیر کې په فیوډالي ټولنه کې، اروپا د فلسفې، (نومینالیزم) او (ریالیزم) د فکري لیدلورو ترمنځ د جګړې ډګر و چې په واقعیت کې د (ماتریالیزم) او (ایډیالیزم) بېلابېلې بڼې ګڼل کېږي. په هغه دوره کې د منځنیو پېړیو (سکولاستیک) فلسفه راوټوکېده او ددې ترڅنګ د کلیسا په زور واکمنو مذهبي عقایدو او (انګیزسیونو) یا (د عقایدو د څار جوړښت) د فلسفي افکارو د ټوکېدو او پراخېدو مخه ډب کړې وه. په هغه زمانه کې د فلسفې اساسي بحث یوازې پر ټولیزو او عامو مفاهیمو راڅرخېده. ځینو به ویل، دا مفاهیم او وېناوې په عقلي نړۍ کې ((واقعیت لري)) یانې پرته له دې چې ملموسه او محسوسه نړۍ په پام کې ونیسو، دا واقعیت په خپل سر موجود دی. له همدې کبله (ریالست) یانې واقعیت پلوي ګڼل کېدل. ځینې نور بیا په دې نظر وو چې دا مفاهیم د محسوساتو په نړۍ کې واقعیت لري او یوازې له نومونو پرته نور څه نه دي، ځکه یې نو هغو ته د (نومینالیست) یا (نوم پلوو) نوم غوره کړ. ریالیستان د ایډیالیزم استازي وو ځکه چې ټولنیزو او عامو مفاهیمو یانې هغو شیانو ته چې د بشري ذهن محصول دي او په بهرنۍ نړۍ کې موجود نه دي د واقعیت او اصل په توګه قایل وو. د ساري په توګه (ونه)

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په مشخص او څرګند ډول وجود لري ایا هغه ونه ده. (ونه په ټولیز ډول) په عیني نړۍ کې موجوده نه ده. د (ونې) ټولیز او عام مفهوم د یوه تجرید شوي مفهوم په توګه د بشر د فکر زېږنده ده. که څوک هغه واقعي وګڼي، نو د (ایډیالیزم) مفکوره یې خپله کړې ده. د نومپالو دویمه ډله د منځنیو پېړیو پر هغه مهال په واقعیت کې (د ماتریالیزم) استازي وو، ځکه چې دوی شیانو، ((ځانګړو او جزیي مفاهیمو)) ته د واقعیت په سترګه کتل او ویل به یې چې ټولیز مفاهیم له اوربدو څخه ترلاسه کېږي او خپلواک وجود نه لري.

منځنۍ پېړۍ په حقیقت کې هغه زمانه ده چې د هغو په بهیر کې د لویدیځ هویت په هغه مانا چې نن یې موږ پېژنو، بنه غوره کړه. دا د لویدیځ د تفکر هغه وختونه دي چې په هغو کې مفکرو اشخاصو د دین، طبیعت، تر طبیعت پورته، انسان او ټولنې په باب خپل خپل افکار څرګند کړل. مورخانو دا تاریخي دوره د یوناني- رومي دورې، چې پخوانۍ دوره ګڼل شوې او د نوې دورې ترمنځ یوه دوره ګڼلې ده. ځکه خو نورې دورې ته منځنۍ پېړۍ ویل کېږي. پیل یې پنځه میلادي پېړۍ ګڼي چې د (جرمنیانو) په لاس د لویدیځ روم امپراتورۍ رنګه شوه او پای یې بیا د رنسانس راټوکېدل او په شپاړسمه پېړۍ کې د نوې دورې پیل ګڼي.

تر میلاد (۱۰۰) کاله وړاندې په لویدیځ تفکر کې د یونانیانو اصلي نقش له هر پلوه پایته رسبدلی و. فلسفي او هنر تر علم (دوه سوه) کاله وړاندې له اتن سره یوځای نزول کړی و، خو علم لا هم په سکندریه کې ځانګړې پرمختګونه کړي وو. ان تر دې ځایه چې ټولو فکري بهیرونو له هره پلوه ډېرې زیاتې پرمختیاوې کړې وې او نور نو نویو فکرونو ته کوم ځای پاتې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه و او هر علم ته به دي چې کتل د اوسنيو فکري لارو له پراختيا پرته د بشر له لاسه نور څه نه شول کېدلای. ستورپوهانو له کتنې پرته بل کار نه شو ترسره کولای. لمر پوهانو يا رڼاپوهانو سره لاهم يوازې د خپلې زمانې هماغه وسايل وو چې (کيمياوي) يې بلل، په سرو زرو د ځينو فلزاتو بدلول او يا هم د ځينو درملو جوړول وو. له بلې خوا اتومي ښوونځي، کيميا او فزيک ته نه پاملرنې دوی له پرمختګ څخه شاته پاتې کړي وو.

په داسې حال کې چې د يوناني علم د زوال اصلي عوامل داخلي عوامل وو. خو درې باندني لاملونه هم ډېر موثر وو. دا لاملونه په دې ډول وو:

۱- د روم امپراتوري

۲- د منځنيو پېړيو مسيحيت

۳- د کليسايي واکمنو د حکومت ائين

که څه هم دې لاملونو د ناروغۍ په زېږونې کې کوم نقش نه درلود، خو هغه يې ډېره سخته او درملنه يې ورته ناشونې کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روم امپراتوري

رومیانو سیاسي ازادي له منځه یوړه او د مدیترانې په حوزه کې یې قومي پراختیا غوښتنه پایته ورسوله. پرته له دې چې پر یوناني تمدن باندې یو محاسبه شوی یرغل ترسره کړي، په نامستقیم ډول یې پر هغه باندې نه رغېدونکي ګوزارونه وکړل، د مدیترانې د سمندرګي په حوزه کې یې او سېدونکي قومونه له پښې وتړل او هېڅ یو هم هغه پاملرنه چې یونانیانو د منځني ختیځ علم ته لرله، دوی هغه د (سکندریې) پوهې ته څرګنده نه کړه. رومیان یوازې پرحکومتي چارو او د نورو هېوادنو پر ایل کولو بوخت وو، علم او پوهې ته یې ډېره کمه پاملرنه هم نه کوله.

مسیحي تفکر هم د رومیانو د چلند په کچه پر علم ناوړه اغېزه وکړه په مسیحي تفکر کې د بشر د ژوند موخه یوازې پر اخرت باندې پر پانګونې راټولېده. د رحمت ژمنه چې تر ټولو ستره اشاره ګڼل کېدله، یوازې هغه کسان یې وړ او مستحق ګڼل کېدل چې له کوم دلیل او منطق پرته یې ایمان راوړ. پر معرفت برید، پر مذهبي استازو او څارونکو برید ګڼل کېده، همدا مهال په یوه کتابګوټي کې پر مذهبي استازو نامستقیم خو یو ډېر ځیرکانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

برید وشو. ((ځکه نو هېڅوک باید پر انسان ونه ویاړي)) دې ډول څرګندونو انسانپالنه چې د علم او هنر د پرمختګ بنسټ دی، مردوده کړه. د یونانی علم پراختیا د دوو بشپړو مخالفو لوریو ترمنځ کشمکش کې راجوتېږي. لومړی په (اتن) کې دوه ډیزه طریقه وه چې د فلسفي طریقې په نامه یادېدله او د ریاضي له بریالیتوب څخه یې الهام اخیسته، د هغو ټولیزو اصولو له مخې چې پر اخلاقي بنسټونو ولاړ وو، د معرفت نتیجه یې رااېستله. دویمه طریقه چې یو څه ځواکمنه وه او په (سکندریه) کې یې اعتبار هم درلود، هغه (استقرایي) طریقه وه چې هغې کې بیا ټولیز اصول له کتنې یا مشاهدې څخه ترلاسه کېدل او وروسته بیا د قضیو د سریزو په توګه کارېدل. ددغو دوو طریقو ترمنځ له اختلافاتو سره سره د ددې طریقو پلویانو د عقایدو په اصولو کې ګډ نظر درلود او د انسان د تشخیص ځواک او عقل یې نه ردول، خو مسیحي وحې ښوونه یې د عقل له مخې ترسره کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلیسا د اربابانو حکومت

د مسیحیانو داخلي یووالی یا هغه ډول چلند چې دوی د نورو مذهبونو پر وړاندې کاراوه او له اسانۍ او نرمښت سره مل نه و، په همدې ډول پراختیا وموندله او لاپسې ټینګ شو. مخکې تر دې چې مسیحیان خپله مذهبي ښوونه پیل کړي. د روم په امپراتورۍ کې په شرک ککړ مذهبونه له خپلو مذهبي خپلواکیو برخمن وو. هغوی یو د بل ترڅنګ په ازادانه ډول ژوند کاوه، پر له دې چې د یو بل په چارو کې لاسوهنه وکړي او یا یو پر بل بدګومانه شي، خو مسیحي ائین نور مذاهب باطل ګڼل او په دې نظر و چې د هغو مذهبونو مومنان باید مسیحي ائین ومني. سره له دې چې د روم د امپراتورۍ په داخل کې ټول مذهبونه له خپلو ازادیو برخمن وو، خو دا کار بیا له امپراتوره سره د ژمنتیا یا وفادارۍ په اعلان پورې تړلی و. څرنګه چې مسیحیانو له دې کار څخه سرغړونه کوله، نو ځکه یې د امپراتور غوسه راوپاروله او حکومت ډول ډول هڅې کولې چې هغوی سره وځپي، خو حکومت ډېر ژر پر دې پوه شو چې ان د پوځ په داخل کې هم، چې امپراتوري پرې ډډه لګوله، نه شي کولای، د مسیحیت د پراختیا مخه ونیسي.

له همدې کبله (لوی قسطنطین) د قدرت پر سر خپلو مدعیانو ته، (مسیحیان) د یوه درز په توګه ښکاره کړل، ځکه چې هغه فکر کاوه مسیحیان کولای شي حالات دده پر ګټه راوڅرخوي. ده خپله پلازمېنه د (قسطنطینې) په نامه یاده کړه او مسیحیت یې د روم د امپراتورۍ د رسمي دین په توګه اعلان کړ.

دې پېښو یو نوی واک چې همغه د کلیسا د اربابانو حکومت و، د خلکو پر ژوند واکمن کړ. واکمنو کلیساوو، خپل (کشیشان) له داسې مدني واک و ځواک څخه برخمن کړل او د قدرت، شهرت او ثروت داسې امکانات یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته برابر کړل چې د تېرو خپلواکو کلیساوو په تاریخ کې یې ډېره کمه بېلګه لیدل شوې ده.
د پوځي او اداري پوستونو خلاف لوړو کلیسایي منصبونو ته په ټولیز ډول د ټولنې د ټیټې طبقې د خلکو رسېدل شوني نه وو. د پیسه دوستو او بداخلاقو کشیشانو ترمنځ د واک پر سر ناولې جګړه ونښته، ان تر هغه ځایه چې هغوی د خپلو سیالانو د ځپنې لپاره د کلیسا عواید د خپلو ډلو ټپلو او لنډغرو د ګومارنې لپاره لګول. د کلیسا د اربابانو د حکومت سیاسي ځواکونو د علمي او دنیایي فلسفې په نړولو کې ډېر اغېز درلود. کشیشان که څه هم د کلیسایي منصبونو د نیولو لپاره په خپل منځ کې سره جنګېدل، خو په یو شي کې ټول سره یوه خوله وو او هغه له خپلواک فکر څخه بېزاري وه. هغوی د خلکو افکارو ته کتل او د هغوی څار یې کاوه. له همدې امله د کلیسا مشران پر دې بریالي شول چې امپراتوران اړ کړي د اخرت د نېکمرغۍ د ترلاسه کولو لپاره یوناني علم (د شیطاني ښوونځي د مرستیال) په توګه معرفي کړي. (قسطنطین) له همدې کبله اړ شو د نامتو فیلسوف (سوپاتور) د وژنې فرمان صادر کړي. د عوامو په نظر پر (سوپاتور) باندې لګېدلی تور د ملنډو وړ و، خو عوامو کوم زور وځواک نه درلود. د دولت واک د کلیسا په منګولو کې داسې بند و چې امپراتوران د مدني امنیت د ترلاسه کولو لپاره هم ناچاره وو، د کلیسا فرمانونه ومني او تعقیب یې کړي. همغه مهال د سکندریې د کتابتون ډېر میراثونه د هغه وخت د لوی مفتي (تنوفلوس) په لارښوونه له منځه لاړل.
دا کړنه او د (هیپاتیا) وژنه چې د (سوپاتور) د سنتونو وروستی پاتې شونی ګڼل کېده، د سکندریې د علم پر بې روحه وجود وروستي ځپونکي ګوزارونه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د منځنیو پېړیو فلسفیان

سنت اګوستین

(اګوستین) د منځنیو پېړیو لومړنی فیلسوف دی. د افریقا په شمال (نننی الجزایر) کې یې نړۍ ته سترګې وغړولې. په شپاړس کلنۍ کې (کارتاژ) ته د زده کړو لپاره لاړ او څه موده یې په (روم) او (میلان) کې هم ژوند وکړ او د عمر په وروستیو کلونو کې د (سقف) مذهبي پوړیو ته ورسېد. هغه ټول عمر مسیحي نه و، د هغه وخت د نړۍ موجود فلسفي او مذهبي

بهیرونه یې تجربه کول. (اګوستین) په پیل کې د (مانویت) د ائین پلوی و. دې ائین نیمه فلسفي او نیمه مذهبي ښوونې درلودلې. (مانویانو) نړۍ پر رڼا او تورتم، ښه او بد، روح او مادې باندې وېشله. د هغوی په فکر انسان کولای شي، د خپل روح په څواک سره له مادي نړۍ څخه پورته لاړ شي او د خپل روح د ژغورنې لپاره زمینه برابره کړي. خو په (مانویت) ائین کې د تور او سپین، خیر او شر ترمنځ غوڅ بېلتون او جزم پالنه پر دې بریالي نه شول چې د هغه د ذهن د ارامتیا سبب شي. په پایله کې هغه د ورکړل شویو شیانو د سرچینې په لټه کې شو چې پر دې پوه شي شر څنګه رامنځته کېږي. (ارګوستین) په دې نظر و چې خدای نړۍ له هېڅ نه پیدا کړې ده. د هغه دې اعتقاد له (انجیل) څخه الهام اخیسته. هغه به ویل چې د دیني مسایلو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقلي شنني لپاره يو بريد او پوله شته، په هرحال په مسيحي دين کې هم الهي رمز او راز موجود دی چې يوازې د ايمان له لارې د درک وړ دی. هغه د انسان په چلند کې خپلو اکي مردوده نه ګڼله د((الهي مدينې)) په نامه په خپل کتاب کې ليکي: ((هغه څه چې په تاريخ کې تېرېږي د الهي مدينې يا د خدای د واکمنۍ او ددې نړۍ د حاکميت ترمنځ جګړه ده. دوی يو بل سره د واک د نيولو لپاره پر جګړه اخته دي.)) هغه په دې ډول د لومړي ځل لپاره تاريخ خپلې فلسفې ته داخل کړ او هڅه يې وکړه د (افلاتون) د فلسفې بنودنه په داسې ډول مطرح کړي چې د مسيحيت له ليدلورو سره تضاد ونه لري.

د فکر، نظر يا عقيدې تر بدلون وړاندې د (اګوستين) فکري زمينه (نوې افلاتوني فلسفه) ده. دغه راز همدا فلسفه وه چې دی يې دې بدلون ته تيار کړ. هغه ان د خپلې ګروهې تر بدلون وروسته د يوه افلاتوني په توګه پاتې شو او د اساسي مسايلو د حل لپاره يې له افلاتوني مفاهيمو څخه ګټه پورته کوله، خو دا ډول تبيعت يوازې د يوه ساده او نا ازمويل شوي منبنت زېږنده نه دی. د مسيحي تفکر د اړتياوو په حدودو کې د افلاتوني ښوونځي تفسير او شننې هم رانغاړي.

له مسيحيت سره د لرغوني تفکر په غاړه غړۍ کولو کې (اګوستين) تر (توماس اکويناس) وړاندې ځي، يوازې له هغه اړخه چې (توماس اکويناس) د دين لپاره د ارسطو تفکر د عقلاني بنسټ په توګه مطرح کړ، په داسې حال کې چې (اګوستين) همدا کار په افلاتوني اصولو ترسره کړ. د افلاتوني تفکر اساسي ټکی تر حس پورته نړۍ کې د نفس ګډون و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اګوستين) چې د خپلې فلسفې د جوړښت په بهير کې يې د اکاډمۍ د غړو له شکپالنې سره ټکر کړی و، پر دې پوهېده چې د پېژندنې په مسله کې دوه ستونزې شته، يوه د پېژندنې د موضوع د وجود په باب چې دا حقيقت د اکاډمۍ د غړو له خوا ردېده او بله په خپله د پېژندنې د تړوکېدو د ځای په باب.

د لومړۍ پوښتنې په برخه کې (اګوستين) د شکپالنې پر فلسفې بريالی شو او د پېژندنې د وجود (امکان) مسله يې په مشهور استدلال تصديق کړه چې ((زه شک کوم، نو ځکه يم.)) د دويمې مسلې يانې د پېژندنې د راټوکېدو د ځای په باب (اګوستين) د يو افلاتوني په توګه حسي ادراک ناځيزه ګڼي، ځکه چې هغه د عقلي معرفت بنسټ نه رامنځته کوي.

له همدې کبله دی په دې مهمه مسله کې اساساً له (ارسطو) او (اکويناس) سره اختلاف لري، ځکه نو بايد وويل شي چې دا عقلي ادراک له کوم ځايه راپيدا کېږي؟ د اشراق له لارې. لکه څنګه چې سترګې د محسوسو شيانو د ليدلو لپاره د لمر رڼا ته اړتيا لري، عقلي ځواک هم الهي رڼا ته اړتيا لري چې معقول موجودات وپېژني.

(c) ketabton.com: The Digital Library

توماس اکویناس

د منځنیو پېړیو دویم او لوی فیلسوف (توماس اکویناس) دی. هغه په الهیاتو کې تخصص درلود. که څه هم دا مهال لا الهیات او نور ډېر علوم له فلسفې څخه جلا شوي نه وو او د الهیاتو او فلسفې ترمنځ ځانګړې کرښه او برید نه وو رامنځته شوی. (اکویناس) د (ارسطو) افکار مسیحیت ته داخل کړل، لکه څنګه چې (اګوستین) دا کار د افلاتون په لېدلوري ترسره کړی و. د دې دواړو شخصیتونو موخه دا وه

چې د یونان د سترو فلسفیانو نظرونه په داسې ډول تعبیر او تفسیر کړي چې د مسیحیت له لارښوونو سره تضاد پیدا نه کړي. (اکویناس) به ویل: ((د فلسفې او د مسیحیت د لارښوونو ترمنځ ډېر زیات اختلاف نه شته او په ډېرو برخو کې فلسفه او دین دواړه یوه خبره کوي.))

ځکه نو موږ په خپل عقل او شعور همغو واقعیتونو ته رسېږو چې په (انجیل) کې راغلي دي. که چېرې ارسطو یو ټکي ته نغوته کړې وي او موږ د خپل عقل په واسطه هغه سم وبولو، هغه ټکی نه شي کولای د مسیحیت له ښوونو سره په تضاد کې واقع شي. (توماس) به ویل: څرنګه چې موږ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقل په واسطه کولای شو پر دې پوه شو چې هر شی یوې ریښې یا منشا ته اړتیا لري، ځکه نو د ارسطو د فلسفې له لارې کولای شو د خدای شتوالی ثابت کړو. د (توماس اکویناس) له مرګه لا څو کاله نه وو تېر شوي چې په مسیحي فرهنګ کې درز رامنځته شو. فلسفې او علومو ورو ورو ځان د کلیسا له واکمنۍ څخه راوویست او دا موضوع ددې سبب شوه چې دین ته هم له عقلاني لیدلوري وکتل شي. د دین او علم ترمنځ د بوال رنګېدل ددې سبب شول چې د دین په باب هم تازه صمیمیت راوټوکېږي او ان تر دې چې په پای کې د پنځه لسمې او شپاړسمې میلادي پېړیو په بهیر کې موږ د رنسانس او سمونپالو دوو مهمو بدلونونو شاهدان یو.

تر مسیحي میلاد وړاندې په څلورمه پېړۍ کې (مقدوني سکندر) ظاهراً د یوناني فرهنګ د پراختیا په خیال د هغه مهال متمدنو سیمو ته لښکر کشي وکړه، د سکندر جنجالونه د نورو فاتحینو خلاف یوازې سیاسي پایله نه لرله، بلکې د لویدیځې نیمې وچې په فرهنګ کې د یوناني دوله عصر په نامه د یو تازه عصر د ټوکېدو سبب هم شول. د قومي او ملي پولو د رنګېدو او د واحد یوناني حکومت د جوړېدو له امله په نیول شویو سیمو کې یوناني عقلانیت د ځان ځرګندولو لپاره ښه فرصت پیدا کړ. له بلې خوا ختیزو ادیانو ددې عقلانیت په اړه او د هغې هبوادنۍ نړۍ په باب چې دې امپراتورۍ د واحدې یوناني ژبې په واسطه رامنځته کړې وه، هغه مهال ښه پراختیا موندله، یوناني او تر هغه وروسته یې رومي دینپالنې ته شرقي رنګ ورکړ. په دې ډول نو ځینو یوناني فلسفي بهیرونو دیني بڼه غوره کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او یوناني او رومي ادیانو هم د ختیځو ادیانو روحانیت او له اسرارو ډک عرفاني تمایلات راخپل کړل.

د څوارلسمې میلادي پېړۍ په وروستیو کې، روم خپل سیاسي واک عملاً له لاسه ورکړی و، خو ډېر وخت لا نه و تېر شوی چې د دې ښار مذهبي مفتي د (رومي کاتولیک کلیسا) مشري خپله کړه، هغه ته یې د پاپ (پلار) لقب ورکړ. په پای کې هغه د ځمکې پرمخ د عیسی استازی وګڼل شو. له همدې امله د منځنیو پېړیو په ټوله دوره کې، (روم) د کلیسا مرکز او د مسیحیت پلازمېنه ګڼل کېده. تر دې وخته بیا راوروسته نو ډېرو کمو خلکو جرئت کاوه چې د روم د نظر خلاف حرکت وکړي. ورو ورو سیمه ییزو ځواکونو خپل سیاسي او پوځي اغېز زیات کړ، پاچایان او والیان پر دې بریالي شول چې ملي حکومتونه رامنځته کړي. د هغوی واک دې برید ته ورسېد چې په یوازې ځان یې کولای شول د کلیسا پر وړاندې سر پورته کړي چې له دې جملې څخه یو یې هم (اسوري) نومېده او د (ناروې) پاچا و.

په مخنیو بحثونو کې مو یادونه کړې وه چې منځنۍ پېړۍ داسې یوه زمانه ده چې په هغې کې لویدیځ تفکر خپله بڼه جوړه کړه. د منځنیو پېړیو فکر په اساسي ډول دیني فکر دی.

د دین د پراختیا څرنګوالی او د هغه ملاتړ په هغو پېړیو کې د لویدیځو مفکرانو ګرمې بوختیاوې وې. په منځنیو پېړیو کې دین د مسیحیت (پولوسي) انګېرنه او تفسیر وو. (پولوس) یو یوناني ډوله یهود و. په لومړیو میلادي پېړیو کې د هغه د خبرو له مخې د یوناني ډوله فکر او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادیانو په چوکاټ کې د عیسی(ع) اعمال په نوي بڼه تفسیر شول. د مسیحیت دې ډول تفسیر، د لویدیځ دیني نړۍ پېژندنه رامنځته کړه او دین پر دې لویه وچه واکمن شو.

د روم امپراتوري ورو ورو پر دریو فرهنګي حوزو ووېشل شوه: په لویدیزه اروپا کې مسیحي او لاتیني ژبی کلتور رامنځته شو چې د روم ښار یې پلازمېنه وه. ختیزه اروپا له مسیحي او یوناني ژبي کلتور څخه برخمنه وه، ددې فرهنګي حوزې پلازمېنه (قسطنطینه) وه، د قسطنطینې بل نوم (بیزانس) و چې یوه یوناني کلمه ده. له همدې کبله ګورو چې پر دې مهال د دوو منځنیو پېړیو یوه (د بېزانسي منځنۍ پېړۍ) او بله (د رومي کاتولیک منځنۍ پېړۍ) یادونه کېږي چې په دې توګه دا دواړه فرهنګي حوزې یوه له بلې جلا شي. خو د افریقا شمال او نږدې ختیځ هم په روم امپراتورۍ پورې تړلي وو، دا ځمکې په منځنیو پېړیو کې پر اسلامي او عربي ژبو فرهنګي حوزو بدلې شوې دي. تر منځني ختیځ وروسته، د نږدې ختیځ ځینې برخې او د افریقا شمال د اسلام تر واکمنۍ لاندې راغلل. څه موده وروسته (اسپانیا) هم د مسلمانانو تر واک لاندې راغله. (مکه، مدینه، اورشیلم او بغداد) د مسلمانانو سپېڅلي ښارونه ګڼل کېدل. د فرهنګي تاریخ له نظره باید یوه شو چې د (هلني) کلتور د سترو مرکزونو له جملې څخه یو مهم مرکز یانې (سکندریه) هم د مسلمانانو تر واک لاندې راغی. په دې ډول نو مسلمانانو د یوناني علم یوه درنه برخه د میراث په توګه راخپله کړه، عربو د منځنیو پېړیو د ټولې دورې پر مهال د علومو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

بېلابېلو برخو کې له هغې جملې څخه په رياضياتو ، کيميا ، نجوم او طب کې لومړۍ او وروستۍ خبره کوله. زموږ د عددونو ليکل هم له عربو څخه را اخيستل شوي دي. له همدې کبله دي چې يو ډول عدد ليکنه (د عربي ويسي عدد) په نامه يادوي. په دې ډول نو عربي کلتور په ځينو برخو کې د مسيحيت تر کلتوره وړاندې لاړ.

د منځنيو پېړيو فلسفيانو مسيحيت يو روښانه واقعيت ګاڼه، کومه پوښتنه چې له هغوی سره مطرح کېدله، هغه دا وه چې ايا يوازې بايد پر مسيحيت ايمان ولرو او يا هم کولای شو د عقل له لارې هم د هغه پر درک بريالي شو؟ د يونان د فلسفې او د (انجيل) د لارښوونو ترمنځ اړيکي څه دي؟ ايا د انجيل او عقل ترمنځ تضاد شته؟ يا کولای شو د عقل او ايمان ترمنځ يو والی رامنځته کړو؟ د منځنيو پېړيو د فلسفې پاملرنه تقريباً په بشپړ ډول د همدې پوښتنې پر ځېړنې راټوله وه. (اګوستين) دا په ډاګه کړه چې د ديني مسايلو د شننې لپاره يو بريد او پوله شته. په هر حال په مسيحيت کې هم الهي رمزونه او رازونه موجود دي چې يوازې د ايمان له لارې د پوهېدو وړ دي، خو که چېرې پر مسيحيت ايمان ولرو ، نو خدای به مو روح له ظلمه وژغوري او دا نو هغه مهال دی چې موږ به د خدای پر وړاندې خارق العاده درک ته رسېدلي يو. (اګوستين) په دې نظر و چې فلسفه نه شي کولای ناپېژاندو لايتنهاهي شيانو ته ورسېږي. پر مسيحيت باندې تر ګروهېدو وروسته د هغه روح ارام شو. هغه په دې باب داسې ليکلي دي: ((زما زړه تر هغه نا ارام دی تر څو چې په تا کې ارامتيا

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیدا کړي)) اوګوستین عقیده لرله چې خدای نړۍ له هېڅ څخه پیدا کړې ده. دا اعتقاد له انجیل څخه سرچینه اخلي خو یونانیانو زیاتره پر دې عقیده لرله چې نړۍ تل موجوده وه. اوګوستین معتقد و چې د نړۍ تر پنځونې وړاندې د خدای په ذهن کې د هغې (مثل) موجود و. هغه (مثل) ته الهي بڼه ورکړه او په دې ډول یې له تلپاتې (مثل) څخه د افلاتوني تصور لپاره یو ځای پیدا کړ.

دی په دې نظر و چې د خدای او د ژوند د نړۍ ترمنځ ناپایه اړیکي شته. هغه د مسیحیت د اعتقادي اصولو او د (فلوتین) د لارښوونو پر بنسټ په دې نظر و چې ټول شیان ببرته خدای ته ګرځي. خو (اګوسین) دې ټکي ته هم نغوته کړې چې انسان یو مانیز موجود دی، مادي جسم لري چې په مادي جوړښت پورې اړه لري او فنا کېدونکی دی، خو انسان یو روح لري چې کولای شي خدای ته ځان ورسوي. د (اګوستین) په باور د انسان جسم تر مړینې وروسته د هغو ګناه ګانو له امله چې ده ترسره کړي دي، له منځه ځي، خو د خدای(ج) په غوښتنه ځینې انسانان له بشپړې نابودۍ څخه ژغورل کېږي.

(اګوستین) د لومړي ځل لپاره تاریخ خپلې فلسفې ته داخل کړ. د (خیر) او (شر) ترمنځ پر جګړې باندې اعتقاد کوم نوی شی نه و، کوم څه چې نوي یا تازه ښکارېدل، پر دې ټکي د هغه اعتقاد و چې دا جګړه به د زمانې په بهیر کې سرته ورسېږي. د (اګوستین) په دې نظر کې ډېر کم کولای شو افلاتوني اغېزې وګورو هغه په دې برخه کې معتقد و چې خدای ټول تاریخ ته اړتیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري چې د خپلې ((الهي مدينې)) بنسټ کېږدي. ځکه خو نو تاريخ له دې پلوه لازم و چې انسانان د هغه په اوږدو کې پرمختګ وکړي او شر او بدي له منځه يوسي.

که چېرې (اګوستين) د افلاتون ليدلوري مسيحيت ته ورداخل کړ، په مقابل کې بيا د منځنيو پېړيو ډېر لوی او مهم فيلسوف (توماس اکويناس) د ارسطو ليدلوری مسيحيت ته ورننويست. ده هڅه وکړه د مسيحيت او فلسفې ترمنځ يووالی رامنځته کړي، دی پر دې بريالی شو چې د علم او ايمان ترمنځ پيوند ټينګ کړي. ده له (انجيل) سره د (ارسطو) فلسفه همغږې کړه.

(توماس) معتقد و چې ((د الهي- طبيعي واقعاتو)) يوه مجموعه هم موجوده ده چې د مسيحيت د لارښوونو د ذاتي يا (طبيعي) عقل دوارو په مرسته په يوه بڼه د درک وړ ده، ددې واقعياتو له جملې څخه يوه داده. لکه خدای وجود لري. د خدای د وجود اثبات هم د ايمان او هم د ديني لارښوونو له لارې ډېر د ډاډ وړ دی. ځکه چې که يوازې له عقل څخه کار واخلو، کېدی شي تېروتنه وکړو. دې سره سره (توماس) په دې نظر و چې د مسيحيت د لارښوونو او د ارسطو په شان د يوه فيلسوف د ليدلورو ترمنځ تضاد نه شته.

لنډه دا چې د يوناني فلسفې درېو څانګو: په لويديځ کې نوې افلاتوني فلسفې، په ختيځ کې افلاتوني فلسفې، په سويل او د عربو په منځ کې ارسطو يي فلسفې خپل ژوند ته دوام ورکړ. دا درې څانګې د منځنيو پېړيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په وروستيو کې د (ايټاليا) په شمال کې يوه له بلې سره يوځاى شوې او يو ستر درياب يې رامنځته کړ. عربو په (اسپانيا) کې خپل کلتور پراخ کړ او يوناني کلتور هم په (يونان) او (بيزانس) کې واکمن و. پر همدې مهال (رنسانس) پيل شو او د لرغوني کلتور (د نوې ټوکېدنې) عصر د اروپا څېره بدله کړه. په دې ډول کولاى شو ووايو د لرغونې دورې کلتور د منځنيو پېړيو په ټولې اوږدې دورې کې خپل ژوند ته دوام ورکړى دى.

موږ په مخنيو بحثونو کې وويل چې يوناني فلسفې په دريو ځانګو: په لويديځ کې نوې افلاتوني فلسفې، په ختيځ کې افلاتوني فلسفې په سويل او د عربو په منځ کې ارسطويي فلسفې خپل ژوند ته ادامه ورکړه. دا درې واړه ځانګې د منځنيو پېړيو په وروستيو کې د ايټاليا په شمال کې سره يوځاى شوې او يو ستر درياب يې رامنځته کړ، عربو په (اسپانيا) کې خپل کلتور پراخ کړ او يوناني کلتور هم په يونان او (بيزانس) کې واکمن و. پر همدې وخت (رنسانس) پيل شو او د لرغوني کلتور د نوې ټوکېدنې عصر د اروپا بڼه بدله کړه. له رنسانس څخه موخه د اروپا د کلتوري غوړېدنې د دورې (بيا راژوندي کول) دي. چې په څوارلسمه ميلادي پېړۍ کې د ايټاليا په شمال کې پيل شوه او په ډېرې چټکۍ سره يې د اروپا شمالي څنډو ته پراختيا ومونده.

د منځنيو پېړيو تر اوږدې دورې وروسته چې د انسان ژوند يې په الهي انوارو کې رالنډاوه، يو ځل بيا هغه وخت راورسېد چې انسان د ژوند په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرکز کې واقع شي. ددې دوران د سر خبره (مبدا یا بنسټ ته ورګرځېدنه)) وه او مبدا هم د لرغونې دورې له انساپالنې پرته بله خبره نه وه.

رنسانس یانې هغه دوران چې د لرغونې دورې کلتور او هنر په کې یوځل بیا راژوندی کېږي. په دې دوره کې تر خورا رو خاورو لاندې د زرګونو مجسمو او لیکلو اثارو را ایستل، یو ډول ورزش یا تفریح ګڼل کېدله. ان د خلکو په منځ کې د یوناني ژبې زده کړه هم دود شوې وه او دا کار ددې سبب شو چې یو ځل بیا د یوناني کلتور پر څېړنې لاس پورې شي.

د یوناني انساپالنې مطالعې روزنیزه موخه هم درلودله، د بېلابېلو انساني علومو د ځانګو څېړنه او مطالعه ددې سبب شوه چې خلک یو ډول کلاسیکه روزنه ترلاسه کړي او په دې ډول تر نورو موجوداتو د انسان مقام لوړ وانګېري.

په حقیقت کې درې غټې اختراعګانې (قطت نما، باروت او د چاپ صنعت) د نوي عصر د څرګندېدو تر ټولو غټ لاملونه وو چې هغه د (رنسانس) په نامه یادوي. د (قطب نما) اختراع پر سیندونو ورګرځېدنه اسانه کړه او د څېړنیز او پلټنیزو سفرونو لپاره یوه مهمه وسیله شوه. د باروتو لپاره هم همدا موضوع مطرح وه. نویو وسلو د اروپا لپاره ددې امکان برابر کړ چې پر امریکایي، اسیایي، افریقایي او استرالیایي کلتور خپل واک وچلوي. دا خبره باید هېرهـ نه شي چې باروتو د اروپا په داخل کې هم مهم نقش درلود. د چاپ صنعت د رنسانس د دورې د روښنفکرانو د افکارو په خپرولو کې ځانګړې اهمیت درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د چاپ صنعت ددې سبب شو چې کليسا د علومو د خپراوي په برخه کې خپل انحصاري واک لـه لاسه ورکړي. څه موده وروسته پر دې لومړنيو وسيلو يوه بله وسيله هم ورزياته شوه، ددې وسيلو لـه جملې څخه يوه هم (تلسکوپ) و چې د نجوم په برخه کې يې يو انقلاب رامنځته کړ.

د مهمو بدلونونو له جملې څخه پر مالي اقتصاد باندې د طبيعي اقتصاد بدلول و. د منځنيو پېړيو په وروستيو کې اروپايي ښارونو کې صنعت ډېره ځلا ومونده. اقتصاد د سوداګرۍ پر ستنو ودرېد او ان بانکي موسسې رامنځته شوې. په دې ډول نو جنس پر جنس راکړې ورکړې له منځه لاړې، په دې مانا چې طبيعي اقتصاد خپل ځای پر پيسو باندې د اجناسو بدلونونو ته پرېښود. دا کار د دې سبب شو چې په اقتصادي چارو کې خلاقيت، استعداد او پلان جوړونه رامنځته شي، مالي اقتصاد د ټولنې د وګړو لپاره د ودې نوې لارې چارې برابرې کړې.

لکه څنګه چې د لرغوني يونان فلسفيان پر دې بريالي شول د کرنيز کلتور له اساطيري اعتقاداتو ځان خلاص کړي، په رنسانس دوره کې هم خلکو کوښښ وکړ لـه همدې لارې د مالکانو او د کليسا د اربابانو لـه واکه خپل ځانونه وژغوري. پر همدې وخت په اسپانيا کې لـه (عربي) او پـه ختيځ کې له (بيزانسي) کلتور سره نږدې اړيکي ددې سبب شول چې يوناني کلتور يو ځل بيا وپېژندل شي.

ډېره مهمه مساله چې په رنسانس دوره کې تر سترګو کېږي، د انسان هغه نوی انځور و چې په دې دوره کې مطرح شو. په رنسانس دوره کې انسانپالو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انسان او د هغه د ارزښتونو په باب یو نوی اعتقاد یا باور وړاندې کړ. دې باور د منځنیو پېړیو له لیدلورو سره په ټینګه تضاد درلود. په منځنیو پېړیو کې یوازې د انسان ګناه کاره طبیعت ته پاملرنه کېدله، خو په رنسانس دوره کې انسان ډېر لوړ مقام او ارزښت درلود. د رنسانس د دورې له ډېرو مهمو شخصیتونو څخه یو هم (مارسیلیو فیسیچینو) نومېده. هغه چیغه پورته کړه چې: ((د انسان په پوټکي کې ای خدایي موجوده خپل ځان وپېژنه!)) له دې ډلې څخه یو بل تن (جووان پیکودلامیراندولا) و چې ((د انسان د شوکت په باب)) یې یوه ستاینه ولیکله. په منځنیو پېړیو کې دې ته ورته شیان د تصور وړ نه وو. په یادو پېړیو کې هر څه په خدای کې رالنډېدل، خو په رنسانس دوره کې بیا د هر شي مرکزیت انسان و.

په رنسانس دوره کې د لرغونې دورې په انډول فرد پالنې ته زیات اهمیت ورکول کېده، ځکه چې د دې دورې متفکران په دې نظر وو چې موږ یوازې انسانان نه یو، بلکې زموږ هر یو په خپله یو ځانګړی فرد هم دی. شونې وه چې دا باور انسان له کوم دقت پرته د ځان غوښتنې خواته بوځي، خو د هغه مطلوب برید هغه څه و چې د رنسانس دورې انسان ته په برخه شوی و. د رنسانس دورې له انسان څخه مقصد هغه انسان دی چې د ژوند د ټولو اړخونو، هنر او علم په لټه کې وي. د رنسانس انسان د لرغونې دورې د انسان په شان نه یوازې د طبیعي مسایلو په خاطر د اناتومۍ، جسد پېژندنې او جسد څیرنې څېړنه کوله، بلکې د هنري پنځونو لپاره یې هم کار کاوه. په هنري اثارو کې د انسان د لوڅ بدن نندارې ته وړاندې کول یو دود

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرځېدلی و. ګورو چې تر یوې اوږدې دورې وروسته په خلکو کې شرم و حیا له منځه تللي وو او انسان هڅه کوله یو ځله بیا لکه څنګه چې دی باید هماغه شان اوسي او لکه څنګه چې دی له هغه څخه وته شرمېږي.

د منځنیو پېړیو اروپا کې هنر تر ډېره بریده، د کلیسا او د هر هېواد د واکمنو په خدمت کې و. په واقعیت کې عادي خلکو خپله ځانګړې موسیقي درلوده چې له هغې څخه ډېر معلومات اوس په لاس کې نه شته. د رنسانس په پیل کې اروپایانو د کلیسا د غوښ واک د دورې تر پایته رسېدو وروسته، مذهب او تر مرګ وروسته ژوندانه ته کمه پاملرنه کوله او تر ډېره ددې نړۍ ژوندانه ته متوجه شول. هغوی د بوټو، څناورو د څېړنې او همدارنګه د نجوم او فزیک د مطالعې په لټه کې شول. موخه یې دا وه چې د خپلې نړۍ په باب د ډېرو شیانو پر زده کړه بریالي شي په دې پړاو کې د خپل ځان په باب د انسانانو د فکر کولو طریقې هم بدلون وکړ. له بده‌ایه خلکو پرته یو زیات شمېر نورو خلکو ته هم د زده کړې چارې برابرې شوې، ټولنیز توپیرونه تر ډېره بریده له منځه لاړل او ثروتمندو خلکو د هنرمندانو ملاتړ وکړ چې په بېلابېلو هنري ډولونو کې لوړو پوړیو ته ورسېږي.

دربار یا کلیسا نور غوښ واک نه درلود او یوازې ملاتړی نقش یې درلود. په داسې یوه هنري فضا او په داسې یوه ټولنیز چاپېریال کې هنرمندانو ددې توان درلود چې د منځنیو پېړیو له خنډونو او بندیزونو پرته، تر هرې کچې چې کولای شول، وده وکړي. د خلکو او د خپلو ملاتړو له خوا یې هم زیات

(c) ketabton.com: The Digital Library

درناوی کېده او پاملرنه ورته کېده. هغوی به د اروپا ګوټ ګوټ ته سفرونه کول او خپلو ټولو لیدونکو او اورېدونکو ته به یې خوښي وربښله.

د رنسانس دورې په پیل کې مطرح سبکونه یو د (هلند) او (بلژیک) د سیمو سبک و چې د فلمیش (Flemish) په نامه یې شهرت درلود او بل فرانسوي سبک و. خو د (۱۵۵۰م) کال په شاوخوا کې نورو هېوادونو هم په دې برخه کې پر ډېرو هڅو لاس پورې کړ. په دې دوره کې انګلستان پر داسې کورنیو جګړو اخته و چې تر (۱۴۸۵م) کال پورې یې موسیقۍ هغه پخواني مهارتونه په همغه یوه بڼه وساتل.

په پای کې د انسان په باب نوی تصور په یو ډول د ژوند پر یوې نوې پېژندنې بدل شو ، نور نو انسان یوازې د خدای په غوښتنه نه و پنځول شوی، بلکې په دې پنځونه کې د انسان غوښتنه هم مطرح وه، ځکه نو انسان کولای شول په دې نړۍ کې د خپل شتوالي په برکت خوشاله ژوند وکړي. د ازادۍ دا احساس ددې سبب شو چې نامحدوده امکانات د انسان پر وړاندې ودرېږي. تر دې وروسته نو انسان د پولو د نړولو او له ټولو تړو بندیزونو څخه د تېرېدلو په لټه کې شو. ځکه نو موږ ګورو چې د رنسانس دورې انسانپالنه د لرغونې دورې له انسانپالنې سره ډېر توپیرونه لري. یانې دا چې د لرغونې دورې انسانپالنې د انسان پر واک، اعتدال او ارامۍ ټینګار کاوه.

د رنسانس په اړه مهمه مسله دا ده چې د طبیعت د نوې پېژندنې سبب شو. انسان هغه مهال احساس کړه چې دا مادي نړۍ دده استوګنځای دی او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې نړۍ کې د هغه ژوند يوازې د دې لپاره نه دی چې خپل ځان د اخرت سفر ته تيار کړي. دا احساس د دې سبب شو چې انسان ته د دې مادي نړۍ په باب يو فکر پيدا شي. طبيعت د انسان لپاره يو مثبت اړخ پيدا کړی و. ان دا چې ډېر خلک معتقد وو چې خدای د خپلو مخلوقاتو په منځ کې دی. نو ځکه خو نه شو کولای د خدای لپاره وروستی بريد وټاکو. د همدې دليل پر بنسټ هغه په هرځای کې حاضر دی. دا ډول ليدلوري يې د (خدايي ائين) په نامه يادول. د منځنيو پېړيو فلسفيانو تل د انسان او خدای ترمنځ پر نه انکارېدونکو اړيکو ټينګار کاوه، خو د رنسانس په دوره کې طبيعت يوه الهي ښکارنده ګڼل کېدله او ان ((خدايي شکايت)) ګڼل کېده. البته کليسا دا ټولې نوې ښکارندې نه خوښولې. هغه څه چې د (جوردانو برونو) پر سر راغلل، د دې ادعا لپاره ښه دليل ګڼل کېږي.

هغه يوازې پر دې معتقد و چې خدای په طبيعت کې حاضر دی. د دې ترڅنګ هغه په دې نظر و چې فضا لايتناهي ده. هغه له همدې کبله پر سختې سزا محکوم شو. هغه يې پر (۱۶۰۰) ميلادي کال د روم ښار د ګلانو په ډګر کې وسوزاوه. دلته نو بايد دې ټکي ته پاملرنه وکړو چې د انسانپالنې ترڅنګ انسانغندنه او س هم شته او انګازې کوي.

د رنسانس زمانې پوهانو د طبيعت د څېړنې لپاره هڅه کوله چې له خپلو حواسو ګټه پورته کړي، د حقيقت ريښې پيدا کړي په پټو سترګو د کليسا د ښوونو او د ارسطو د فلسفې ملاتړ ونه کړي، د هغوی او د تېرو اشخاصو د نظرياتو چې د څوارلسمې پېړۍ له همغه پيله اوربدل کېدل، مخالفت

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړي. یانې د رنسانس دورې پوهانو یوازې د مغز له تفکر څخه ترلاسه شوې پایله مردوده ګڼله. هغه طریقه چې د منځنیو پېړیو په ټوله دوره کې د تائید وړ وه، خو په رنسانس دوره کې ازمېښت او تجربې (د تجربه یي څېړنې طریقې) ځانګړی مقام ترلاسه کړ. طبیعت باید د ازمایښت د طریقې له لارې څېړل شوی او ارزول شوی وای. د دې خبرې یادونه هم په کار ده چې په منځنیو پېړیو کې هم له تجربه یي طریقې څخه ګټه پورته شوې ده، خو په نامستقیم ډول. په رنسانس دوره کې تجربه یي طریقې او ازمېښتونو ته ځانګړی نظم ور وبښل شو.

په رنسانس دوره کې هڅه وشوه چې علمي څېړنې او مطالعې د ریاضیاتو پر بنسټ ودروي او کوم څه چې د اندازه کولو وړ وو، باید په دقیق ډول اندازه شوي وای، د اندازه کولو لپاره طریقې کشف شوې. د رنسانس دورې انسان په دې لټه کې و چې خپل ځان او نور د طبیعت له بندیزونو څخه ازاد کړي. یانې دا چې انسان نور د طبیعت یوه برخه نه ده، بلکې نور نو دا طبیعت و چې د انسان لپاره باید ګټه او کارترې اخیستل شوی وای.

(ګالیلو ګالیله) د اولسمې پېړۍ یو مهم پوهاند په دې نظر و چې د طبیعت کتاب د ریاضي په ژبه لیکل شوی دی. بیا غوړېدنه (Renaissance) مهم فرهنګي غورځنګ و چې په اروپا کې د علمي انقلابونو، مذهبي سمونونو او هنري بدلونونو پیلامه شو. د بیا غوړېدنې زمانه له منځنیو پېړیو څخه نوي پړاو ته د تېرېدو مرحله ده. د غوړېدو پړاو پیل معمولاً د (ایټالیا) په

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمال کې په څوارلسمه پېړۍ کې ګڼل کېږي. دې غورځنګ په پنځه لسمه پېړۍ کې د اروپا له شمال څخه هم خپله لمن راتاوه کړه.

د پنځه لسمې او شپاړسمې پېړۍ په بهیر کې علم او هنر په ایټالیا کې ستر پرمختګونه رامنځته کړل. دا فرهنګي بیا غوړېدنه پر بیا غوړېدنې (رنسانس) مشهوره شوه.

داسې پوهان، سندرغاړي او فلسفیان راوټوکېدل چې د روم او یونان له اصیل میراث څخه یې الهام اخیسته او نړۍ ته یې له یو نوي او تازه لیدلوري څخه کتل. انځوګرانو به د انسان جسد مطالعه کاوه او د انسان د بدن غړي به یې په ربښتیني ډول انځورول. واکمنو به د سترو ودانیو او لویو هنري کارونو سپارښتنه کوله. دا ډول عقاید ډېر ژر ټولې اروپا ته وغځېدل.

درې فکري انقلابونه د رنسانس دورې اساسي ستنې جوړوي:

۱- د کوپرنیک فکري انقلاب

۲- د ګالیله فکري انقلاب

۳- د دکارت فکري انقلاب

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کوپرنیک فکري انقلاب

کوپرنیک د ځمکې د مرکزیت نظریه مردوده وګڼله او د ځمکې پرځای یې د لمر د محوریت یا مرکزیت

نظریه وړاندې کړه. ددې نظریې له مخې نو ځمکه نوره د نړۍ مرکز او انسان هم اشرف المخلوقات نه و. دا د لویدیځ انسان د وجدان لومړنی بحران و، ځکه چې انسان د کیهان په ناپایه ځپو کې یو موجود و.

د لمر د محوریت یا مرکزیت نظریه یو لوی فکري انقلاب و ځکه چې هم د (بطلیموسي) نجوم د منل شویو اصولو او هم د سپېڅلي کتاب د نصوصو پر وړاندې ولاړ و.

د کوپرنیک لنډه لیکنه له زیات هرکلي سره مخامخ شوه او هغه یې د اروپایي پوهانو په منځ کې زیات نومیالی کړ. خو کوپرنیک لا هم په علمي ټولنه کې خپله نظریه نیمګړې نه ګڼله، څو کلونه یې پر ژورو علمي څېړنو او د شواهدو او مدارکو پر راټولولو تېر کړل چې خپلې نظریې ته زیات اعتبار وروبښي.

پر (۱۵۳۳م) کال د (کوپرنیک) شهرت داسې یو مقام ته رسېدلی و چې (البرت ویدمانتشتات) (د اووم پاپ کلمنت) منشي په (واتیکان) کې پاپ او د (کاردینالانو) یوې ډلې ته د هغه د نظریو په باب یو لړ ویناوې ترتیب

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې. پر (۱۵۳۲م) کال چې د (کوپرنیک) څېړنې بشپړې شوې نورنو په اروپا کې داسې عالم پاتې نه و چې د هغه د انقلابي نظریاتو په باب یې څه نه وي اورېدلي او ډېر یې په دې وچه کې د هغو د خپرېدو غوښتونکي وو.
هغه ان په کلیسا کې ځواکمن ملاتړي درلودل؛ (کاردینال نیکلاس فون شونبرګ) کوپرنیک ته د خپل یو لیک په ترڅ کې ولیکل: ((... ای عالم سړیه! هیله ده زما غوښتنه بې ځایه و نه ګڼې، خو ګوره په ټینګار سره له تا غوښتنه کوم چې د کایناتو په باب خپل کشف د نړۍ نورو پوهانو ته د بحث لپاره وړاندې کړې او په لومړي ګام کې خپله شرح له جدول او هر هغه څه سره چې په هغو پورې اړه لري، ماته راولېږې...))
دا هڅوونکی لیک که څه هم (کوپرنیک) ته ډېر ارزښتمن و، خو داسې بشپړ نه و چې هغه د خپلې انقلابي نظریې خپرېدو ته رامات کړي.
ده همدا رنګه د خپلو څېړنو بشپړاوي ته تر (۱۵۳۹م) کال پورې ادامه ورکړه چې (د ګنورګ یواخیم رتیکوس) په نامه له یوه ریاضي پوه سره اشنا شو او هغه یې د خپل شاګرد په توګه ومانه. دوی دواړو یوه نظریه وڅېړله. تر دوو کلونو وروسته (رتیکوس) د کوپرنیک له تیورۍ څخه په ګټې اخیستلو سره د ځمکې د حرکت په باب د (ناراتیو پریما) په نامه یو کتاب ولیکه او پر (۱۵۴۲م) کال یې د کوپرنیک په نامه د هغه د څېړنو ځینې برخې په مثلثاتو کې خپرې کړې. د (رتیکوس) د ډېر ټینګار له امله په پای کې (کوپرنیک) ومنله چې د خپلې نظریې لپاره بشپړه شرحه تیاره کړي او هغه (نورنبرګ) ته واستوي چې د هغه له نظریاتو سره یې خپره کړي. په پای کې کتاب پر (۱۵۴۳م) کال خپور شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګاليله فکري انقلاب

په رنسانس دوره کې ګاليله دويم فکري انقلاب رامنځته کړ، فزيک يې له الهياتو څخه خپلواک کړ. د رنسانس دورې تر ټولو ځانګړې مفکر همدا ګاليلـــه دی. ګاليلـــه د حقيقـت يـانې طبيعـت تــازه مفهـوم اعــلان کړ چــې د کليســا د ښــوونو بنســـټونه يــې ولــړزول. ګاليله په ويل: د طبيعت حقيقـت زمـوږ د سـترګو پر وړاندې پروت دی. دا حقيقت داسې نه دی چې يـــو ځـــل اســـرائيلي انبيـــاوو او حضـــرت

مسيح ته وحې شوې وي. د طبيعت حقيقت تـل زمـوږ د سـترګو پـر وړانـدې پروت دی. خو پر دې حقيقت د پوهېدو لپاره بايد د رياضـي پـه ژبـه پـوه شـو. د دې حقيقت ژبـه هندسي شکلونه يانې دايره، بيضوي او مثلث او داسې نور دي، چې په سپېڅلي کتاب کې د رياضي او هندسې په باب څه نه دي ويـل شـوي. ګاليلـه د فزيـک علـم تـه (سـيکولاره) بڼـه ورکـړه او هغـه يـې لـه الهياتو څخه خپلواک وګاڼـه، تـر هغـه وروسـته د (فزيـک) علـم د انسـان پـر عقل ډډه لګوله.

ګاليله (داونګ قانون) کشف کړ، د ګاليله د اونګ قانون نن هم په بېلابېلو برخو کې کارول کېږي، د ساري په توګه د ستورې د حرکت د اندازه کولو او يا هم د ګړۍ د کار د بهير د مهارولو لپاره لـه همـدې قـانون څخـه ګټـه پـورتـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي. د اونګ په باب د هغه ازمويني د نوي ډيناميک فزيک پيل و. هغه غبرګون چې د حرکت قوانين يې رامنځته کوي او هغه ځواکونه چې د حرکت سبب ګرځي، دا رانغاړي.
ګاليله پر (۱۵۸۸م) کال په (پيزا) پوهنتون کې دوکتورا (استادي) ترلاسه کړه او همالته د رياضياتو د تدريس لپاره پاتې شو.

ګاليلنو ګاليله په (۲۵) کلنۍ کې خپل دويم لوی علمي کشف ترسره کړ. دا داسې يو کشف چې د دوو زرو کلونو په بهير کې د يوې پرځای پاتې نظريې د له منځه تللو سبب شو. دې کار هغه ته زيات دښمنان پيدا کړل، د (ګاليله) په دوران کې د علومو يوه زياته برخه د ستر يوناني فيلسوف (ارسطو) چې تر ميلاد وړاندې په څلورمه پېړۍ کې يې ژوند کاوه، پر نظرياتو ولاړه وه.

د هغه اثار د ټولو علومو د يوې مرجعې او سرچينې په توګه ګڼل کېدل. هر چا چې د ارسطو د قوانينو له جملې څخه پر يوه شک کاوه، بشپړ او عاقل انسان نه ګڼل کېده. د هغو قواعدو له جملې څخه چې ارسطو بيان کړي وو، يو دا و چې درانه جسمونه تر سپکو جسمونو ژر سقوط کوي. ګاليله ادعا کوله چې دا قاعده اشتباه ده، لکه څنګه چې وايي هغه د دې خطا د اثبات لپاره د خپل پوهنتون استادانو ته هم بلنه ورکړه چې له ده سره د (پيزا) د مايل برج تر ټولو لوړې طبقې ته لاړ شي. ګاليله د توپ دوه ګولۍ يوه د (۵) کيلو په وزن او يوه بله د (نيم) کيلو په وزن له ځان سره يوړلې او د پيزا برج له لوړې برخې يې دواړه ګولۍ پر يوه وخت لاندې راخوشې کړې، په ډېرې ژورتيا سره په صحنه کې ټولو شاهدانو وليدل چې دواړه ګولۍ پر يوه وخت ځمکې ته ورسېدلې. ګاليله په دې ډول د فزيک يو مهم قانون (د اجسامو د سقوط سرعت د هغو له وزن سره اړيکي نه لري) کشف کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته بیا کله چې دا اصل (د ازاد سقوط) یا د (هم ارزي حل) د قانون په توګه وپېژندل شو، د نوي فزیک بنسټ یې کېښود. (البرت انشتین) خپله ډېره مشهوره تیوري ((عام نسبیت)) د همدې اصل پر بنسټ ودرولې وه.

ګالیله همدا راز د یو لرلید (دوربین) پر جوړولو بریالی شو، خو دې ماشین زیات ځواک نه درلود، خو مهم مطلب دا و چې اصلي اختراع کشف شوې وه او د یوه ځواکمن لرلید جوړول یوازې یو فني کار و.

دا لرلید د (وینز) حکومت مشر ته وړاندې شو او د (سن مارک) ترځنګ کېښودل شو. سناتوران او ثروتمند سوداګر د دې لرلید شاته ودرېدل او ټول له یو ډول هیښتیا او حیرانۍ سره مخامخ شول، ځکه چې له ګاونډه یو کلیساوو څخه یې د مومنانو ایستل او هغه کشیشان چې د افق پر لرې پرتو برخو کې یې حرکت کاوه، ولیدل. خو ګالیله سم له لاسه لرلید د اسمان خواته واړاوه، د هغو منظرو جوړښت ته متوجه شو چې تر دې وخته هېڅ سترګه د هغو د لیدلو پر ننداري بریالۍ شوې نه وه. په (ګالیله) کې یې شور او ځوږ راپیدا کړ. ګالیله ولیدل چې (سپوږمۍ) د ارسطو د نظریاتو خلاف چې هغه یوه صفا او صیقل شوې کره ګڼله، پر غرونو او واورو پوښل شوې ده. چې د لمر رڼا یې د هغې ځانګړتیاوې په ګوته کوي.

سربېره پر دې هغه وکتل چې د (مشتري) د سیارې پر شاوخوا څلور وړې سپوږمۍ د حرکت په حال کې دي او په پای کې یې د لمر داغونه په خپلو سترګو ولیدل. دې لوی عالم پر (۱۲۱۰م) کال دا ټولې پایلې د (اسمان قاصد) په نامه د یوه کتاب په بېلابېلو برخو کې خپرې کړې چې د ډېرې ستاینې او قدردانۍ وړ وګرځېدې. خو د (اسمان قاصد) کتاب یوازې له قدردانۍ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاینو سره مل نه و ، بلکې یو شمېر خلکو یې پر لیکوال نیوکه هم وکړه چې ولې یې سیارې (۷) ګڼلي نه دي، په داسې حال کې چې فلزات (۷) دي، د عبادت ځایونو رښا ځایونه (۷) ځانګې لري او د انسان په سر کې (۷) سوري موجود دي، ګالیله بیا د دې ټولو پوښتنو په ځواب کې وویل: په خپلو سترګو په لرلید کې وګورئ چې اشتباه مو رفع شي.

د (ګالیله) څېړنو او کتنو هغه ته د دې لارې لارښوونه وکړه، هغه علمي فرضیې چې د هغو پر بنسټ ځمکه د دې نړۍ (محور) دی، لمر او ستوري د هغې پر چورلیز راڅرخي، مردودې وګڼلې. تر دې نېږدې نیمه پېړۍ وړاندې (کوپرنیک) د خپل ستر اثر په ترڅ کې دا ثابته کړې وه چې لمر د ستورو د جوړښت په منځ کې واقع دی، ځمکه او ستوري د هغه پر چورلیز راڅرخي. کوپرنیک خپله دا مفکوره د عوامو ذهنونو ته وررسولې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دکارت فکري انقلاب

دریېیم فکري انقلاب د (دکارت) په واسطه پیل شو. دکارت د سپېڅلي کتاب، پاپ، کلیسا او واکمنو د سنتونو، پرځای د بشر عقل ته ترجیح ورکړه او په دې کار سره یې یوه نوې موضوع وپنځوله.

د دکارت فلسفې په لوید یځې اروپا کې خرافات له منځه یوړل او (د روښانه او نویو فکرونو) زمانه پیل شوه. تر دې وروسته نو هر څه د عقل له مخې تلل کېدل، ان د (انجیل) د سپېڅلي کتاب محتویاتو او د ایمان زمانې خپل ځای د عقل زمانې ته پرېښود. د طبیعت د څېړنې لپاره د دکارت طریقه یوه داسې طریقه وه چې پر قیاس او نتیجې ولاړه وه.

(نیوتن) د ګالیله د بریاوو د وارث په توګه او (کپلر) رامیدان ته شول. د ګالیله قانون په تېره بیا د اجسامو د ازاد سقوط په برخه کې او د عمومي جاذبې په باب د کپلر قوانین ډېر مشخص شول. د (نیوتن) طریقه بیا یوه شننیزه او استقراري طریقه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (دکارت) په دوران کې د عام ولس د فکر کولو پر وړاندې تر ټولو ستر خنډ هغه خرافات وو چې د کليسا له خوا پر خلکو تپل شوي وو؛ که چېرې د منځنيو پېړيو د فلسفو ټول مخونه دې نه وي زده کړي، نه شي کولای د فلسفي پوښتنو په باب فکر وکړې. په پايله کې خلکو اړتيا لرله مخکې تر دې چې نوې فلسفه پيل کړي، دا زده کړې چې د جهالت د دې ستونونو په باب شک وکړي.

دا همغه هدف و چې د لومړنۍ فلسفې په باب دکارت (د فکرونو غور) کتاب کې د خپل ځان لپاره ټاکلی و.

شکگر په شک او ترديد مشهور وو او ټول پر دې پوهېدل چې د هغوی فکر و خيال نه شي کولای د يوه (ډاډمن) ژوند لپاره يوه مثبته فلسفه رامنځته کړي. له بلې خوا د باور لپاره د هغوی هڅه د کليسا د منظمو اصولو او د هغې د فلسفې يانې (اسکولاستيک) فلسفې له منلو سره مترادفه وه، ځکه نو دکارت (د باور لپاره شک) چې د خلکو لپاره زړه راکښونکی و، دوداوه او د هغه په پايله کې د متخصصو روحانينو او د ټولنې د يوه عادي فرد ترمنځ رامنځته شوي يا ډلبندي شوي بنسټونه لړزېدل. هغه ليکي:

((په دې خاطر نه چې زه شکگر چې شک په خپله د شک لپاره ترسره کوي، او تل غواړي چې بې پرېکړې پاتې شي، ځارم، برعکس زما هدف دا و چې باور ترلاسه کړم. او خپل باور تر هغه بريده ورسوم چې زه پرې پوره ډاډه شم.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه نو د (دکارت) د شک ډول ددې ځواک دودول و چې د شککرو د شک په انډول چې اساساً ځینو روښنفکرانو ته یې کولای شول جذابیت ولري، ډېره عمومي بڼه خپله کړي. دکارت ډېر احتیاط کاوه، مخکې تر دې چې عملي او اخلاقي چلند تر علمي ځیرنې لاندې ونیول شي، یو (لانیک) سړي ته ددې ډول فلسفي لارې د بشپړولو لپاره ټولې لازمې لارښوونې مهمې دي چې له سرګردانۍ څخه وژغورل شي.

ددې لومړنیو شرایطو په پام کې نیولو سره په کتاب کې بحث پر هغه پوهانو دی چې دی یې د لومړنۍ فلسفې په باب په (پوهنیز غور) کتاب کې یادونه کوي.

په (پوهنیز غور) اثر کې دی لومړی پر حواسو شک کوي، خو دده مهم حرکت په دویم (Medition) کې دی چې پر خدای شک کول دي. ((ایا خدای شته؟)) او ان دا چې شک کوي چې ایا خدای تېرویستونکی دی. کله چې لیکي: ((موږ باید دا وازمویو چې ایا خدای شته که نه؟ که چېرې وي، نو ایا کولای شي تېرایستونکی وي یا نه وي؟))

هغه زمانه چې دکارت په کې ژوند کاوه، دا یوه لویه ګناه ګڼل کېدله چې څوک دې د خدای پر وجود شک وکړي، دا خو لا پرېږده چې څوک دې د تېرایستونکي په توګه د خدای په باب فکر وکړي. (فرانسیس بیکن) د (امپریسیزم) پلار او د دکارت هممهالی ګڼل کېده، خپل ځان ته کار اسانه کړی و، په دې وینا چې فلسفه باید یوازې پر استدلال ډډه ولګوي. په داسې حال کې چې الهیات د اعتقاد له لارې د پېژندنې وړ دي، په دې ډول نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بیکن) له کلیسا سره له مخامخېدنې ځان لرې کړی دی. له بلې خوا (بیکن) د (دکارت) په پرتله له خپل هدف سره په ډېر دقیق ډول د خپلې ټولنې تر ډېرو ممنوعو شکونو اوړي، یانې په ټولنه کې د عوامو لپاره په ډېرې روښانتیا سره خپلو اک فکر وړاندې کوي. یو زیات شمېر کره کتونکي د اعتقاد په باب د دکارت خدای پالې نتیجې اخیستنې او همدارنګه د علم او کلیسا د پخلاینې په برخه کې دده چلند ، هڅو او کوښښونو ته نغوته کوي او دوی دا پورته حرکت د دلیل په توګه راوړي چې (دکارت) د خدای پر وجود باندې د شک په برخه کې رښتیني نه و ، کره کتونکي سمه خبره کوي که ناسمه او یا هم هغه بحث چې په خپله دکارت مطرح کړی، د هغه په باب که د دکارت وروستۍ نتیجه اخیستنه هم په پام کې ونه نیول شي او یا دا چې د دکارت درک په خپله اساساً ډېر ځانساتی دی.

که دا ټول یوې خوا ته کړو ، له دې واقعیت څخه سترګې نه شو پټولای چې د شک په باب د دکارت چلند او د یوه فرېبکاره په توګه خدای ته د هغه کتنه د خپلې زمانې مذهبي اعتقادات په جدي ډول وګواښل او ویې لړزول. کله چې عام خلک له خدای سره داسې چلند جایز وګڼي، دا حرکت عملاً کولای شي کفر ته ورسي. له دې پرته چې د لومړي بحث د مقابل لوري ځوابونه هر څومره هم د قناعت وړ وي. په واقعیت کې همدا فکري طرحه په دقیق ډول د دکارت د انقلاب زړی و. سره له دې چې دا بدلون شاید د یوه ځانساتي له خوا ببل شوی وي، یانې په خپله د دکارت له خوا ، خو په ټولنه کې د واکمنو اعتقاداتو په باب د شک جرئت، د خپلو اکو فکرونو د هڅولو لپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

هماغومره لازم و ځکه چې په انسانانو کې د استدلالونو د ظرفيت برابري په رسميت و پېژندل شي.

موږ په تېرو بحثونو کې يادونه وکړه چې د رنسانس د زماني پوهانو طبيعت د ازمويني او تجربې له لارې تر څېړنې او ارزونې لاندې نيوه، دا طريقه يې د تجربه يي څېړنې په نامه يادوله. پوهان د همدغو ازموينو او اندازه کولو له لارې پر دې برياليي شول چې لويو موندنو ته ورسي.

دې پوهنيزې طريقې د صنعتي انقلاب ته وکېدو ته لاره اواره کړه. همدغه صنعتي بدلون بيا نوو نويو اکتشافاتو ته زمينه برابره کړه، لنډه دا چې په دې دوره کې خلکو هڅه کوله چې خپل ځان د طبيعت له خنډونو او بنديزونو ازاد کړي، ياني دا چې انسان نور د طبيعت يوه برخه نه وه، بلکې دا طبيعت و چې د انسان د ګټې وټې ور ګرځېده. انګليسي فيلسوف (فرانسيس بيکن) په دې نظر و چې ((پوهه ځواک دی)) له (پوهې) څخه د هغه مقصد هغه پېژندنه وه چې له تجربې څخه ترلاسه کېده.

موږ د (کوپرنيک) او د هغه د هغې ادعا په باب چې لمر د ځمکې پر محور نه راڅرخي، بلکې ځمکه ده چې د لمر پر چورليز راڅرخي، يادونه وکړه، ومو ويل چې دا د کوپرنيک مهم نظر و، نو کوپرنيک لمر د نړۍ، عالم يا کايناتو مرکز باله، په داسې حال کې چې نن ورځ موږ پوهېږو لمر د کهکشان د مليار دونو ستورو له جملې څخه دی او نوې خبره لا دا چې دغه کهکشان چې زموږ دا لمريزه منظومه په کې واقع ده، د مليار دونو کهکشانونو له جملې څخه يو کهکشان دی چې موجود دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سربېره پر دې (کوپرنیک) په دې نظر و چې ځمکه او نورې سیارې په دایروي ډول د لمر پر محور راڅرخي. خو (یوهانس کپلر) الماني منجم د اوه لسمې میلادي پېړۍ په پیل کې تر کلونو کلونو څېړنې او پلټنې وروسته پر دې بریالی شو، ثابته کړي چې د لمر پر محور د کرو څرخېدنه بیضوي بڼه لري او څومره چې له لمر څخه په لرې واټن راڅرخي، د ګرځېدو چټکتیا یې هم کمېږي. همدا د (کپلر) زمانه چې ثابته یې کړه چې ځمکه هم تر نورو سیارو زیات کوم بل شی نه دی. هغه په دې نظر و چې د مشخصو فزیکي قوانینو یوه ټولګه پر ټول عالم واکمنه ده.

تر (ګالیله) وروسته ددې دورې بل لوی عالم چې په تېرو بحثونو کې مو د هغه نظریات بیان کړل، انګلیس فزیک پوه (اسحاق نیوتن) (۱۶۴۲-۱۷۲۷م) و. پر کوم څه چې د شمسي منظومې او د سیارو د ګرځېدو په باب پوهېږو هغه ټول دده د هڅو برکت دی. (نیوتن) نه یوازې دا ثابته کړه چې د شمسي منظومې سیارې ولې د لمر پر محور راڅرخي، بلکې ددې تاوېدو دلیل یې هم څرګند کړ. ده دا کار د ګالیله د نظریاتو پر بنسټ ترسره کړ.

نیوتن د عمومي جاذبې قانون مطرح کړ. د عمومي جاذبې د قانون هدف دادی چې په نړۍ کې د مادې دوه ذرې یوه بله جذبوي او ددې جذب تېزوالی د هغوی له جزر سره متناسب دی او د مجزور د عکس نسبت د هغه په واټن پورې اړه لري.

نیوتن ثابته کړه چې سیارې د بیضوي مدارونو په بڼه د لمر پر شاوخوا راڅرخي او دوه ډوله حرکت کوي، یو د لمریزې منظومې له نورو سیارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه د وارد شوي ځواک تر اغېزې لاندې پر خپل محور چې مور، هغه ته وضعي حرکت وايو او بل هم د لمر د جاذب ځواک تر اغېز لاندې د لمر پر محور راڅرخېدنه، چې دې ته انتقالي حرکت وايو. (نيوتن) په واقعيت کې پر دې برياليي شو ثابته کړي چې دا قوانين په ټول کهکشان کې د ټولو اجسامو له حرکت سره سمون خوري.

هغه له دې لارې برياليي شو هغه تصور چې په منځنيو پېړيو کې ډېر معتبر ګڼل کېده، رد کړي. په منځنيو پېړيو کې خلک په دې باور وو چې ځمکني قوانين له اسماني قوانينو سره توپير لري، د لمر د مرکزيت ليدلوري ثابت شوي او قاطعيت يې درلود.

رنسانس د خدای پېژندنې يو نوی انځور وړاندې کړ. له الهياتو څخه د علم او فلسفې جلاوالي ورو ورو په مسيحي نړۍ ليد کې هم يو لړ بدلونونه رامنځته کړل. رنسانس د انسان پېژندنې يو نوی تصوير وړاندې کړ او همدا نوی انځور ددې سبب شو چې د خلکو د عبادتونو په ډول کې بدلونونه رامنځته کړي. د کليسا له لارې له خدای سره د اړيکو په اند ول په خپله د هر سړي او خدای اړيکو زيات اهميت پيدا کړ.

مارتين لوتر (۱۴۸۳- ۱۵۴۶م) د (پروتستانيزم) بنسټګر، الماني ژبې ته د انجيل ژباړن، په شپاړسمه ميلادي پېړۍ کې په اروپا کې د ديني اصلاحاتو ډېره مشخصه څېره، هغه څوک دی چې پر دې برياليي شو، د لومړي ځل لپاره له خدای سره د ژور فردي ايمان اهميت څرګند کړي او د منځنيو پېړيو په پايته رسونه کې مهم رول ادا کړي.

(لوتر) چې په خپله يو کشيش و له کليسا څخه جلا شو ځکه چې نه يې غوښتل د خپل روح د ښېنې يا ارامۍ لپاره کليسا ته پيسې ورکړي، هغه په دې نظر و کوم څه چې په سپېڅلي کتاب کې راغلي همغه د منلو وړ دي نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نور څه. (لوتر) له دې لارې هڅه کوله چې د مسیحیت سرچینې ته بېرته وګرځي. سم لکه په رنسانس دوره کې چې انسانپالي د لرغونې دورې د هنر او کلتور په سرچینې پسې ګرځېدل. هغه (تورات) او (انجیل) الماني ژبې ته وژباړل، هدف یې دا و چې هر څوک سپېڅلی کتاب لولي په خپله ترې کشیش جوړ شي. (لوتر) د ټولنې د وګړو پر اوږو باندې ستر مسولیت کېښود چې له خدای سره فردي اړیکي ټینګ کړي. د (لوتر) دا کار په واقعیت کې د رنسانس دورې له مروجو لیدلورو سره همغاړی و. د پوهانو له جملې څخه یوه یې ویلي وو: ((لوتر مذهب ازاد کړ، نه انسان)). په دې پړاو کې د خپل ځان په باب هم د انسان اندود بدلون وکړ. پر بنسټ يې خلکو سربېره د ټولنې یو زیات شمېر خلکو ته د زده کړې زمینه برابره شوه، ټولنیز توپیر تر ډېره بریده له منځه لاړ او پانګوالو خلکو د هنرمندانو ملاتړ وکړ، چې د هنر په بېلابېلو ډولونو کې لوړو پوړیو ته ورسېږي. نور نو دربار او کلیسا ټولواکه واکمني نه درلودله او یوازې ملاتړی نقش یې درلود. په داسې یوه فضا کې او د داسې یو ټولنیز بستر په شتوالي سره هنرمندانو ددې ځواک درلود چې د منځنیو پېړیو له خنډونو او بندیزونو څخه خلاص شي، په ازادانه ډول څومره چې کولای شي، وده وکړي او د خلکو او خپلو ملاتړو له خوا ډېر درناوی او پاملرنه راجلب کړي. هغوی د اروپا ګوټ ګوټ ته سفرونه کول او خپلو ټولو اوربدونکو او لیدونکو ته به یې خوشالي وربښله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رنسانس او لومړنی ښاري دولت

تاریخ شاهدي ورکوي چې د اروپا د مذهبي فرهنګي استبداد پرمهال د ایټالیا په (فلورانس) کې د زرګونو کلونو په بهیر کې د خاورو او ایرو تر ډېرۍ لاندې د لومړي ځل لپاره د اومانیزم ((عقلانیت)) غورځنګ شغلې پورته شوې. په (فلورانس) کې د لومړي ځل لپاره د منځنۍ طبقې په اوږو د فلورانس ښار د دولت بنه خپله کړه. وروسته د دولت او ملت فکر د پوهنې او هنر د حرکت سبب شو. د هغې دورې د متفکرانو له جملې څخه یو هم (لیونارد و داوینچې (۱۴۵۲ م د اپریل ۱۵مه د ۱۵۱۹ م د مې ۲مه) د ایټالیا نامتو هنرمند و. ده د خپلو اثارو په واسطه په ایټالوي ملت او په تېره بیا په فلورانس ښاریانو کې نوې ساه پوه کړه. هغه څو مره ښه ویلي دي: ((معرفت تېرې زمانې او د عقل جغرافیا ته ښکلا وربښي او هغه روزي.))

(اوینچې) یې د ((رنسانسي سړي)) لپاره د لارې مشال ګاڼه، هغه د ډېر زیات خلاق او ژور لید خاوند و. د هغه ډېرشهرت د (وروستي ماښام) او (مونالیزا) د انځورګرۍ له امله و.

د دې دورې بل مفکر نو بیا له (ماکیاولي) پرته بل څوک نه دی، ماکیاولي د (ښاري) په نامه په خپل تلپاتې اثر کې په ډېره هدفمنه او اډولې بڼه بشریت ته د دولت او ملت تیورۍ وړاندې کړې. چې په پای کې یې په خپله د فلورانس ښار د دولت فکري تکامل د فرانسې پر ملت او دولت تبدیل کړ. وروسته بیا (لویاتان) چې د دولت یو څرګندویه نښه ګڼل کېږي، دویم اثر د نامتو انګلیسي فیلسوف (توماسوهابز) له خوا په (۱۵۸۸- ۱۶۷۹م) کلونو کې په انګلیسي ژبه لیکل شوی دی. ده په خپله سیاسي فلسفي تیورۍ کې دولت د (لویاتان) په نامه یاد کړ. (لویاتان) په دې مانا چې د (تورات) په سپېڅلي کتاب کې یو ډېر خطرناک ښامار ته نغوته شوې وه چې هغه د قدرت نښه ګڼل کېږي. (هابز) د قدرت یا واک دا نښه له تورات څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راواخیسته، خو ویې غوښتل دا ووایي چې یو واحد قدرت باید رامنځته شي چې د یو ملت او ټولنې پر کنټرول بریالی شي چې دا د ملت او دولت هماغه مفکوره راژوندۍ کوي. په دې مانا چې ملت خپله بېه نه وي خپله کړې او د خپل بشپړاوي پړاو ته نه وي رسېدلی، نو د ټولنې مخکښان باید وړاندې شي او د ملتونو لپاره دولت جوړ کړي.
(هابز) د متمرکز او ځواکمن دولت د جوړېدو پلوی و، دده په نظر انسانان ذاتاً خپلسري او انارشیستان دي او تاریخ تل ددې ښکارندویي کوي چې زورور پر کمزوري واکمني کوي، ځکه باید د ځواکمنو خلکو له خوا یو ټینګ دولت جوړ شي چې کمزوری او خپلسری ولس د زور او انضباط په کارونې سره پر خپل ځای کېنوي. اصلي خبره داده چې (هابز) د ملي او متمرکز دولت د تیورۍ او د ښاریتوب د تیورۍ بنسټ کېښود او همدا تیوري وې چې د ملت د ودې په بهیر کې یې او سني دولتونه رامنځته کړل.
تر (هابز) وروسته بل انګلیسي فیلسوف (جان لاک) په (۱۲۳۳-۱۷۰۴م) کلونو کې د مدني ټولنې نظریه مطرح او هغې ته یې تیوري جوړه کړه. (جان لاک) مدني ټولنه د دولت دویم قطب ګڼي او په دې نظر و چې دولتونه د مدني ټولنې له شتوالي پرته د استبداد خواته ځي او د بنسټیزو ازادیو لکه د عقیدې او بیان د ازادۍ د تامین لپاره په کار ده چې ملتونه له یوې خوا د خپلو مدني بنسټونو په وسیله خپلې ازادۍ خوندي کړي او له بلې خوا د دولت د عملونو څارنه وکړي. د (لاک) افکارو د فرانسې، امریکا او المان پر انقلابونو ژور اغېز وکړ او په اروپا کې یې صنعتي بورژوازي پر مدني ټولنې واړوله. لکه څنګه چې د فرانسې د لوی انقلاب په اعلامیه کې د (جان لاک) افکار په څرګند ډول لیدل کېږي او د اعلامیې د موادو یوه برخه جوړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(لاک) د (هابز) برعکس په دې نظر و چې دولت باید له ملت څخه خپل مشروعیت ترلاسه کړي، مدني وي او د قانون له مخې ټول اتباع زورور او کمزوري سره مساوي او برابر حقوق ولري. د جان لاک همدا عقاید وو چې (تاریخي نیشنلزم) خپل ځای (مدني نشنلیزم) ته پرېښود، یانې د ازاد ملت، دولت او ازادو اتباعو مفکوره رامنځته شوه.
که چېرې موږ د ارسطو نظریات رایاد کړو، هغه په دې نظر و چې انسان او ځاروی یو بل سره ډېرې ورته ځانګړنې لري، خو یوه مهمه ځانګړنه هغوی له یو بل سره توپیروي او هغه د تفکر ځواک دی.
(دموکرتیوس) د انسان او ځاروي ترمنځ ډېر زیات توپیر ته قایل نه و، هغه په دې نظر و چې ټول شیان د (اتوم) په نامه له ووړو ذرو څخه جوړ شوي دي. هغه په دې نظر نه و چې انسان او یا ځاروی دې تلپاتې روح ولري.
دموکرتیوس روح هم د همدې اتومونو په شان ګاڼه او په دې نظر و چې تر مړینې وروسته د هغه اتومونه په مختلفو برخو کې سره پاشل کېږي، ځکه دیموکرتیوس تفکر له روح څخه جلا نه ګاڼه. اوس اوه لسمې میلادي پېړۍ ته ګورو چې دا دوره د (پاروک) په نامه یادوي، یو مفکر انسان څه ډول فکر کوي؟
(باروک) اصلاً د کلمو هغه بدله شوې بڼه ده چې ((د نامنظمو مرغلرو)) په مانا کارول کېږي. د باروک دورې غټه ځانګړنه دا ده چې د بېلابېلو شکلونو له ډېروالي او په سرلیک کې له تضاد څخه ګټه پورته کوي، یانې د رنسانس دورې د هنر خلاف چې سر ترپایه یې له همغږۍ څخه کار اخیسته. دا نه پخلاکېدونکي تضادونه باید د اوه لسمې پېړۍ ځانګړنې وګڼل شي. یوه خوا رنسانس له خپل ځانګړي نړۍ لید او هغه ارزښت سره چې د انسان او ژوند لپاره یې درلود، ولاړو او بله خوا له هغه سره په تضاد کې د دنیوي ژوند نفې او مذهبي ارتجاع ولاړه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ په دې دوره کې څه په هنري برخو او څه د خلکو په ورځني ژوند کې د بېلابېلو نړۍ لیدونو کتونکي یو. پر همدې مهال داسې بنسټونه تاسیس شول او داسې راهبانو هغو ته لاره وکړه چې ویل به یې خپل ځان باید له ژوند څخه څنډې ته کړو.

د باروک د دورې د شعارونو له جملې څخه یو هم (دم غنیمت) (Carpe diem) و. په مقابل کې یې په همدې لاتیني ژبه یو شعار ((مرګ باید هېر نه کړو)) (Memento mori) هم کارېده.

د انځورګرۍ په برخه کې هم په نړۍ لید کې همدا دوه ګونی حالت تر سترګو کېده. انځورګر له شور او خوږه ډکه یوه غونډه انځوروله او د همدې انځور په لاندینۍ برخه کې به یې یو اسکلېټ رسموه. له همدې کبله کولای شو د باروک دوره له یوې خوا د غرور او لېونتوب دوره وګڼو او له بلې خوا یې داسې یوه دوره وګڼو چې په هغې کې د ژوند بې ثباته او لړزانده حالت ته پاملرنه وشوه. د باروک عصر له سیاسي لیدلوري هم د تضاد دوره وه. د پرله پسې جګړو له امله اروپا د یوې نیمه دښتې بڼه غوره کړه. ډېر بد وختونه یې هغه د ېرش کلنې جګړې وې چې له (۱۲۱۸م) څخه تر (۱۲۴۸م) کلونو پورې یې دوام وکړ. دې جګړې ټوله اروپا راونغاړله او ټول ځایونه یې له خاورو سره برابر کړل، البته دا د ېرش کلنې جګړې د څو جګړو یوه ټولګه ده. په دې جګړو کې المان تر هر بل هېواده زیات زیان ولید او په پایله کې یې فرانسه ورو ورو د اروپا پر یوه لوی ځواک بدله شوه. دا جګړه په اصل کې د (پروتستانو) او (کاتولیکانو) ترمنځ وه، خو د سیاسي قدرت مسله هم مطرح وه. سربېره پر دې اوه لسمه پېړۍ د ټولنې د بېلابېلو پوړیو ترمنځ د ټینګ اختلاف ښکارندوی هم ده. له فرانسوي اشرافیت او د ماڼیو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاوندانو پر ته عام ولس له فقر او بد مرغۍ سره لاس او ګرېوان و. په هر حال جلال او شکایت دوا ړه د قدرت نښې ګڼل کېدې.

ځینې ادعا کوي چې د باروک دورې سیاسي شرایط ددې دورې په هنر او معمارۍ کې د درک وړ دي. ځکه نو د باروک دوره د هغې زمانې د سیاست د مداخلې له بېلابېلو اړخونو، فتنو، دسیسو او وژنو څخه ډکه ده. په باروک دوره کې تیاتر تر یوه ساده هنر لوړ مفهوم درلود. تیاتر د باروک دورې یوه څرګنده ځانګړنه ده، تیاتر په باروک دوره کې د انسان د ژوند یوه بېلګه وه. خلکو کولای شول د تیاتر له لارې دې نتیجې ته ورسېږي چې غرور د ماتې سبب ګرځي، تیاتر کولای شول د انسان د کمزورتیا او ضعفه یو بې رحمانه انځور وړاندې کړي. یانې هغه څه چې موږ اوس په یوویشتمه پېړۍ کې هم هغو ته اړتیا لرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باروک دوره او فلسفه

د (ایډیالیزم) او (ماتریالیزم) دوه مخالف او متقابل لید لوري په باروک دوره کې هم پراخ حضور لري. په دې دوره کې هم فلسفي تضادونه له ورایه څرګندېږي. مخکې مو یادونه وکړه چې ځینې فلسفیان په دې نظر وو کوم څه چې مانیز او د ذهن زېږنده دي هغه ښوونځي ته (ایډیالیزم) وایي، د هغو پر وړاندې یو شمېر نورو فلسفیانو بیا یوازې مادي نړۍ ته پاملرنه کوله. هغوی د (ماتریالیزم) د ښوونځي پلوي کوله او په دې نظر وو چې ټول حقیقي شیان له ملموسو مادي موادو څخه ترلاسه کېږي.

ماتریالیزم هم په اوه لسمې میلادي پېړۍ کې زیات پلویان درلودل. په دې برخه کې کولای شو وایو چې انګلیسي فیلسوف (توماس هابز) تر بل هر فیلسوف په دې دوره کې د ماتریالیزم پر ښوونځي زیات اغېز درلود. هغه په دې نظر و چې ټولې ښکارندې ان انسان او ځاروی د مادي عناصرو له مجموعې څخه جوړ شوي دي. ان د انسان له خوا د بهرنۍ نړۍ درک هم په مغزو کې د همدغو ټولو عناصرو له فعالیت سره اړیکي لري. ځکه نو هغه پر داسې یو شي معتقد و چې دوه زره کاله وړاندې (دیموکرتیوس) مطرح کړی و. ایډیالیزم او ماتریالیزم د فلسفې د ټول تاریخ په بهیر کې مطرح وو، خو دا ډېره کمه پېښېدله چې د (باروک) د دورې په شان دې دا دواړه فکري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښوونځي یو د بل ترځنګ واقع شي. ماتریالیزم په دایمي ډول د طبیعت په وسیله پیاوړی کېده. (نیوتن) اعلان کړی و چې د حرکت قوانین عمومي دي او سمون یې دایمي دی. هغه په دې نظر و چې د جاذبې قوانین او د اجسامو حرکت په ټولو طبیعي بدلونونو کې معتبر دي، که دا بدلونونه د ځمکې په کره کې پېښ شي او یا په ټولو کایناتو کې. ځکه نو هرڅه چې موجود دي له میخانیکي پوهې سره د نه بدلېدونکو قوانینو تابع دي چې کولای شو هغه د ریاضي په ژورتیاوو سره توضیح کړو. په دې ډول نو (نیوتن) میخانیک نړی لید بشپړ کړ. د (میخانیک) کلمه له یوناني ریښې څخه اخیستل شوې چې د (ماشین) مانا ورکوي، خو دې خبرې ته مو باید پام وي چې (هابز) او (نیوتن) د ایمان او میخانیکي نړی لید ترمنځ هېڅ ډول تضاد نه لیده.

دا موضوع د اوه لسمې او اته لسمې پېړۍ اکثرو ماتریالیستانو سره هم مطرح نه وه. د اته لسمې میلادي پېړۍ په نیمایي کې فرانسوي طبیب او فیلسوف (لامتری) د (ماشین- انسان) په نامه یو کتاب ولیکه هغه په خپل کتاب کې دې موضوع ته نغوته وکړه چې انسان لکه څنګه چې پر لاره د خپل تګ لپاره له خپلو غړو څخه ګټه پورته کوي، د خپل فکر لپاره هم غړي لري. څه موده وروسته فرانسه یي ریاضي پوه په خپل فکر په بشپړ ډول یو میخانیکي لیدلوری دود کړ. هغه په دې نظر و چې که چېرې د انسان هوش وکولای شي په یوه خاصه زمانه کې د یوې مادې د ټولو برخو موقعیت تشخیص کړي، اتکل له منځه ځي او راتلونکی د تېر په شان په غوڅ ډول زموږ سترګو ته ودرېږي. په دې ډول نو که څه شی ممکن وي پېښ شي، مخکې تر مخکې به مشخص وي. دا نړی لید د (د ترمنیزم) په نامه یاد یږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې شرايطو کې به هر څه د ميخانيکي بهير زېږنده وي. ان فکر کول او خوب ليدل. په نولسمه پېړۍ کې الماني ماترياليستان په دې نظر وو چې په مغز کې د فکر توليد په (پښتورګي) کې د (ادرار) يا په ځيګر کې د (صفرا) توليد ته ورته يو شی دی.

د نولسمې پېړۍ د فلسفيانو له ډلې يو فيلسوف (لايبنيس) دې ټکي ته نغوته کوي د هغو شيانو، چې مادې پورې اړه لري او هغو شيانو چې ذهن پورې اړه لري، ترمنځ مهم توپير په دې کې دی چې مادي ښکارندې پر ډېرو کوچنيو عناصرو وېشل کېږي، خو ذهني ښکارندې بيا يوه ټوليزه بڼه خپلوي او پر ډېر کوچنيو عناصرو د وېش وړ نه دي او نه شو کولای غوڅې يا پرې يې کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باروک، هنر او ادبیات

ادبي او هنري رنسانس تر صنعتي رنسانس او د نوي عصر تر فلسفي (۲۰۰) کاله وړاندې خپله بڼه غوره کړه. یانې مخکې تر دې چې علمي او فلسفي ادلون بدلون رامنځته شي او د (فرانسیس بیکن) او (رنه کارت) په شان پوهان راوټوکېږي، د (دکارت) (سوبژکتیو سیستي) او (راسیونالیستي) افکار او د (بیکن) علمي او تجربه یي میتودولوژي په علمي نړۍ کې پلي شي. د هنر په ډګر کې ژور هنري بدلونونه رامنځته شوي وو، په دې ډول چې د هنر په ډګر کې نوی رنسانس او پر مختللی رنسانس له (ګوتیک) سبک سره په تضاد کې راڅرګند شو او د (رافایل، مازانچو، میکلانژ، تیسین، جوتو، داونیچي او دوناتلو) په شان لویان د انځورګرۍ او د مجسمه جوړونې په برخو کې او (برونلستکي) او (برامانته) په شان شخصیتونو د معمارۍ په برخه کې پر هنري نوښتونو لاس پورې کړ او په بېلا بېلو هنري حوزو کې پاموړ بدلونونه رامنځته شول، په دې ډول چې هنر د تاریخ له خپل تېر حالت څخه توپیر وکړ او د رنسانس او نویوالي دورې ته داخل شو. وروسته تر هغې چې په څوارلسمه او پنځه لسمه میلادي پېړۍ کې په انځورګرۍ، مجسمه جوړونې، معمارۍ، ادبیاتو او نورو برخو کې هنري بدلونونه رامنځته شول، په هنري لارو او سبکونو کې داسې پاموړ بدلونونه رامنځته شول چې تر پرمختللي رنسانس وروسته تر (۲۰۰) کلونو پورې د انځورګرۍ او مجسمه جوړونې په برخه کې نه یوازې دا ډول مخ پر ودې بدلونونه رامنځته نه شول، بلکې د ډېرو مورخانو په وینا (التقاطي) هنر له کوم نوښت پرته ارتجاعي بڼه خپله کړه چې له هغې جملې څخه کولای شو د طریقه یي (منریزم) او (روکوکو) سبکونو ته نغوته وکړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هنر په تاريخ کې (باروک سبک) د هغو سبکونو له جملې څخه دی چې د شپاړسمې پېړۍ په پای او د اتلسمې پېړۍ تر وروستيو پورې په اروپا کې د دوو سبکونو طريقه يې (منريزم) او (روکوکو) ترمنځ راټوکېدلې دی. د باروک بدلونونه د نورو ډېرو هنري بهيرونو او بدلونونو په شان لومړی په (ايټاليا) کې رامنځته شول، وروسته بيا ډېرو اروپايي هېوادونو ته وغځول شول او په ځينو هېوادونو لکه فرانسه، انګليس، هالنډ، فنلنډ او نورو کې يې سيمه ييزې ځانګړنې هم راخپلې کړې. په انځورګرۍ او معمارۍ کې طريقه يې سبک چې پر تقليدي، تصنعي او التقاطي چلند ولاړ و، د رنسانس او باروک ترمنځ د بېلتون کرښه شوه، په دې ډول چې ځينو دا سبک د هغې ودې او پرمختګ له امله چې په رنسانس دوره کې يې کړی و، يو ارتجاعي او منحط سبک او ښوونځی باله چې د رنسانس هنر په انډول يو ډول شاګرز ګڼل کېده، له همدې کبله د شپاړسمې پېړۍ په وروستيو کې د (کاراوادجو) په شان هنرمندانو د طريقه يې سبک د تخيلي چلند پر وړاندې واقعي چلند او اصولو ته په ژمنتيا سره او يا هم په بل تعبير د طريقه يې سبک د التقاطي او تصنعي عناصرو پر وړاندې د روم او يونان د کلاسيکو اصولو له مخې پاڅون وکړ، هغه سبک يې څنډې ته کړ او ورو ورو يې د باروک سبک بنسټ کېښود.
د اوه لسمې پېړۍ ډېر مهم فلسفيان (دکارت) او (سپينوزا) دي، په کار ده چې دا دواړه فلسفيان هم په ژور ډول وپېژنو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکارت

دکارت (۱۵۹۲-۱۶۵۰م) هم د سقراط په شان په دې نظر و چې حقیقت ته یوازې د عقل او پوهې په واسطه ور رسېدی شو. هغه په دې باور و کوم څه چې په زړو کتابونو کې راغلي، هغه د

باور وړ نه دي او ان هغه څه چې د حواسو له لارې درک کېږي، نه شو کولای په بشپړ ډول پرې باور وکړو. افلاتون هم پر همدې اصل باور درلود هغه هم اعتقاد درلود چې ذاډمنه یا باوري پېژندنه یوازې د عقل له لارې ترلاسه کېدی شي. په حقیقت کې یوه مستقیمه کرښه (سقراط، افلاتون، اګوستین) او په پای کې (دکارت) یو بل سره نښلوي. له همدې امله موږ هغوی ته (پوهنپالي) وایو. هغوی عقل او پوهه، پېژندنې ته د رسېدو لپاره یوازینی او ذاډمنه سرچینه ګڼله. دکارت تر کلونو مطالعې وروسته دې پایلې ته ورسېد چې نه شو کولای د منځنیو پېړیو په افکارو خپل زړه خوشاله وساتو. په دې برخه کې کولای شو هغه له سقراط سره پرتله کړو، هغه هم په دې نظر و چې د اتن د بازار او کوڅې متداول لیدلوري د باور وړ نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دکارت افکارو دده تر مړینې وروسته هم په فلسفه کې خپل غټ نقش ولوباوه. له هر ډول اغراق او مبالغې پرته کولای شو ووایو چې دکارت د نوې فلسفې بنسټګر و. په رنسانس دوره کې د انسان او طبیعت په باب د لویو پلټنو تر پېښېدو وروسته د معاصر تفکر د منظمې طرحې اړتیا احساسېدله. مفکرانو دا احساس کاوه چې باید منظم فلسفي نظام رامنځته کړي. دده فلسفي نظام بنسټ د لومړي ځل لپاره دکارت کېښود او په هغه پسې (سپینوزا)، (لایبنتیس)، (لاک) (بارکلي) (هوم) او (کانت) دده ډول نظام په جوړښت کې لاس درلود.

دده وخت رارسېدلی و، دا سې نوې فلسفه رامنځته شي چې وکولای شي ټولو مهمو فلسفي مسایلو ته ځواب ووایي. په لرغونې دوره کې دده نظام بنسټګران (افلاتون) او (ارسطو) وو. منځنیو پېړیو د (توماس اکویناس) په شان فیلسوف درلود چې غوښتل یې د ارسطو د فلسفې او د مسیحي الهیاتو ترمنځ د پله حیثیت خپل کړي. وروسته د طبیعت، علم، خدای او انسان په باب له ټولو اوازو او انګازو سره د رنسانس دورې ته وار وررورسېد او بیا په اوه لسمه پېړۍ کې فلسفې هڅه وکړه چې نوي تفکرات په یوه کوټلي نظام کې سره راټول کړي. لومړی سړی چې دا کار یې ترسره کړ، هغه دکارت و. هغه وروستي بنسټ ته لاره اواره کړه چې د نوې دورې فلسفي طرحه مشخصه شي.

لومړنۍ مسله چې د دکارت ذهن یې خپل ځان سره مشغول کړ، باوري معرفت و، دویمه مسله د روح او جسم ترمنځ په اړیکي پورې اړه پیدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي دوو مسلو ته د ځواب پيدا کولو لپاره کولای شو وو ايو چې دا د (يو سل او پنځوسو) کلونو په بهير کې د فلسفي بحثونو يوه ځانګړتيا وه. يا په بله وينا (يو نيم سل) کاله پر دې دوو مسلو ، فلسفي بحثونه شوي دي.

(رنه دکارت) د تاريخ په اوږدو کې د ډېرو مهمو فلسفيانو او رياضي پوهانو له جملې څخه و. هغه د فرانسې په (لاهه) کې نرۍ ته سترګې وغړولې، هغه د يوه خان زوی و خو ډېر ثروت يې نه درلود. په (۸) کلنۍ کې يې په يوه ښوونځي کې خپلې زده کړې پيل کړې. تر پنځه کلنې زده کړې وروسته يې درې کاله يې په رياضياتو او نويو علمي نظرياتو کې نورې زده کړې وکړې. هغه نوی علمي باور چې د علم يوه ازمېښت کوونکي ته ورکول کېده ، د زيات درناوي سبب ګرځېده. له پخوانيو زده کړو سره د نويو تجربه يي طريقو توپير ددې سبب شو چې دکارت پر خپلو پخوانيو زده کړو شک وکړي. دا شکاکيت او ترديد د هغه د وروستۍ فلسفې د بنسټ بنه غوره کړه.

دکارت سفر سره مينه درلوده ، له همدې کبله يې پر (۱۶۱۲م) کال د هلنډ (برنس موريس) له پوځ سره يوځای شو. تر هغه وروسته به يې په هر دوبي کې سفرونه کول او په هر ژمي کې به يې په هغو ښارونو کې ژوند کاوه چې دده خوښېدل. پر (۱۶۲۹م) کال د خلاصې او ازادې روښنفکرې فضا له امله يو ځل بيا په هلنډ کې استوګن شو.

دکارت پ هلنډ کې د لومړي ځل لپاره پر (۱۶۲۹م) کال د (ذهن د کارونې قواعد) تر عنوان لاندې يو کتاب پيل کړ. چې د ژوند په بهير کې يې خور

(c) ketabton.com: The Digital Library

شو. پر (۱۲۳۳م) کال يې د (نړۍ) په نامه د يوه بل کتاب پر ليکلو پيل وکړ، خو کله چې له (کوپرنيک) سره د کليسا له مخالفتونو خبر شو، د خپل کتاب د ليکلو بهير يې ودراوه. دده دريم کتاب د (لارې يا طريقې) په باب وينا ده چې خپرېدل يې ډېر موثر و. دې اثر دکارت په نوې فلسفه کې د يوه وزن لرونکي شخص په توګه تثبيت کړ. په دې اثر کې هغه د پوهې پر ماهيت او د نويو اطلاعاتو د يادولو پر بهير بحث کړی دی. د هغه يوه مشهوره جمله (فکر کوو، نو ځکه خو يو)، د خدای د وجود ترڅنګ د خپل وجود څرګندولو لپاره ويل شوې ده. دکارت (د طريقې په باب وينا) تر کتاب وروسته د خپلو علمي مطالعاتو د موضوعګانو په باب درې مهمې ليکنې خپرې کړې دي. د هغه د مطالعاتو يوه برخه د لمر يا (نور) د وړانګو د اساسي قانون په باب ده چې دکارت هغه کشف کړي دي. ددې قانون له مخې هغه زاويه چې پر عمودي ليکې باندې د لمر د وړانګو له راغورځېدو څخه رامنځته کېږي له هغې زاويې سره برابره ده چې ببرته د همدې وړانګو له ګرځېدو يا انعکاس څخه رامنځته کېږي.

د طريقې د وينا په باب دده دريمې ضميمه يې ليکنې پوهانو ته ډېر زيات اهميت درلود. ځکه چې دکارت په دې ضميمه کې تحليلي هندسه چې خپله يې رامنځته کړې وه، شرح کړې ده. تحليلي هندسه د (هندسې او جبر) له يوځای کېدو څخه جوړه شوې ده. په دې علمي څانګه کې هندسي شکلونه د (x) او (y) د مختصاتو د محورونو له مخې شنل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې جوړښت کې د يو هندسي شکل هره نقطه کولای شو د مختصاتو له محور څخه د هغې د واټن له مخې، هغه مشخصه او پيدا کړو. دا جوړښت د دې زمينه برابروي چې هندسي شکلونه د اعدادو په بڼه بيان شي. د کارت د مجهولو اعدادو د ښکندولو لپاره د الفبا له وروستيو تورو او نماګانو څخه د هغو د توان د معلومولو لپاره د ګټې اخيستنې فکر پيدا کړ.

پر (۱۶۴۹م) کال د (سوئډ) ملکې (کريستينا) چې دا مهال (۲۳) کلنه وه، دکارت يې د خپل خصوصي ښوونکي په توګه خپل دربار ته راوباله. د دې بلنې تر منلو وروسته دکارت متوجه شو چې ملکه له تګلارې سره سم خپله زده کړه د سهار پر (۵) بجو پيلوي. په خواشينۍ سره چې دکارت د (ستهکولم) ژمي ته ځان ټينګ نه کړ او (سوئډ) ته تر ورتګ څلور مياشتې وروسته د توري ټوخلې د ناروغۍ له امله ومړ.

دا خبره مو په ياد ده چې دکارت د فلسفي تفکراتو لپاره د (رياضي طريقې) له اصطلاح څخه ګټه پورته کوله، د هغه موخه هغه تفکر و چې د استدلال پر بنسټ ولاړ وي. (سپينوزا) هم د عقلپالنې د همدغه دود تابع و. هغه د خپلو اخلاقو په علم کې هڅه کوله دا ښکنده کړي چې د انسان ژوند د طبيعت د قوانينو تابع دی. هغه په دې نظر و چې موږ بايد خپل ځان د ولولو او تصوراتو له بند څخه ازاد کړو چې وکولای شو ارامۍ او نېکمرغۍ ته ورسېږو.

موږ ته معلومه شوه؛ دکارت په دې نظر و چې واقعيت له دوو جلا جوهرونو څخه چې يو له بل سره بشپړ توپير لري، ياني نفس او جسم څخه جوړ شوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی. خو (سپینوزا) بیا د نفس او جسم ترمنځ توپیر ته قایل نه و. هغه یوازې پر یوه جوهر اعتقاد درلود او معتقد و چې ټول شیان به همدې یوه جوهر ته ببرته ګرځي. هغه په خپلو بحثونو کې د (جوهر) له اصطلاح څخه ګټه پورته کوله، خو په ځینو برخو کې د هغه پرځای د (خدای) او (طبیعت) له کلمو څخه هم ګټه اخلي. په دې ډول (سپینوزا) د (دکارت) پر خلاف نظر درلود او پر مثنویت یا دوه ګوني حالت هم معتقد نه و. هغه د وحدت د لیدلوري له نظره د یووالي پلوی و. یانې په دې نظر و چې ټول ژوند او طبیعت یو واحد جوهر ته ببرته ګرځي.

دکارت هم باور درلود چې د خدای وجود پر خپل ذات ولاړ دی. د (سپینوزا) نظر هغه وخت د دکارت له نظر سره توپیر پیدا کړ چې خدای او طبیعت، خالق او مخلوق یې یو شی وګڼل. البته د سپینوزا دا نظر د مسیحیت او یهودي دین له لیدلورو سره هم توپیر درلود.

په ډېره ساده ژبه په دې مانا چې (سپینوزا) خدای یا طبیعي قوانین د پېښو داخلي علت ګڼي، خدای باندیني علت نه دی، ځکه چې هغه یوازې د طبیعي قوانینو له لارې راڅرګندېږي.

له خپلو بحثونو څخه دې پایلې ته رسېږو چې (دکارت) او (سپینوزا) دواړه پوهنپالان وو. پوهنپال هغه څوک دی چې د عقل پر اهمیت ټینګار کوي. یانې پوهنپال، عقل د معرفت رېښه او سرچینه ګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهنپالی تفکر د اوه لسمې پېړۍ د فلسفې ځانګړنه وه. دا فکري ښوونځی په منځنیو پېړیو کې هم دود و او ان د افلاتون او سقراط په نظریاتو کې هم لیدل کېده. په شپاړسمه پېړۍ کې پر پوهنپالنې سختې نیوکې وشوې.

په دې پېړۍ کې یو زیات شمېر فلسفیان پر دې باور وو چې معرفت یوازې د تجربې له لارې ترلاسه کېږي او تر هغه وخته چې تجربه په منځ کې نه وي، معرفت نه رامنځته کېږي. دې لیدلوري ته تجربه پالی لیدلوری وایي.

ډېر مهم تجربه پالي فلسفیان درې انګلیسي فلسفیان (لاک)، (بارکلي) او (هیوم) دي. په داسې حال کې چې په اوه لسمه پېړۍ کې ډېر مهم پوهنپالي فرانسه یي (دکارت)، هالنډي (سپینوزا) او الماني (لایبنتیس) وو. تجربه پلوي په دې نظر وو چې له خپل چاپېریال څخه د انسان پېژندنه یوازې د هغه د حواسو په مرسته حاصلېدی شي. د تجربه پالنې کلاسیکه بېه موږ د ارسطو په تفکراتو کې وینو، هغه په دې نظر و چې د هر شیز خبرتیا هغه وخت ترلاسه کېږي چې د حواسو په مرسته درک شي.

ارسطو په خپل دې نظر د افلاتون پر لیدلوري نیوکه وکړه، ځکه افلاتون په دې نظر و چې انسان د (مثل) له نړۍ څخه په فطري ډول (مثل) له خپل ځان سره راوړي. (لاک) د (ارسطو) نظر تائید کړ او دا لیدلوری یې د (دکارت) د نظر د ردولو لپاره وکاراوه.

داسې یو تصور و چې موږ د نړۍ هېڅ ډول پېژندنه او فطري تصور نه لرو، انسان د یوې داسې ښکارندې تر درک وړاندې له هغې ښکارندې سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

نابلده دی. هغه تصور چې د تجربې له لارې او د حسي واقعيتونو پر بنسټ نه وي موندل شوی، يو غلط تصور ګڼل کېږي.

کله چې موږ د (خدای)، (ابديت) يا (جوهر) په شان کلمې کاروو، زموږ عقل او شعور په خالي فضا کې لاس و پښې وهي ځکه چې هېڅ هم تراوسه پورې د (خدای) او (ابديت) په شان ښکارندې يا هغه څه چې فلسفيانو د (جوهر) په نامه ياد کړي، د تجربې له مخې نه دي پيدا کړي.

همدا وجه ده چې مفکرانو داسې نظريې وړاندې کړي چې نوې پېژندنه يا نوی معرفت يې نه دي رامنځته کړي. دا فلسفي نظريات شايد په زړه پورې ښکاره شي، خو دا يو ډول فقر او خيال پلو دی او بس. اوس ددې خبرې وخت او وار راسېدلی دی چې تېرو ميراثونو ته ژوره کتنه وشي او ټول هغه شيان چې ذهني بڼه لري او له تجربې څخه لرې دي، څنډې ته شي، يانې بايد وويندل شي او چاڼ شي. يانې دا چې سره زر له خاورو او شګو جلا شي.

څه شي چې انګليسي تجربه پالو ته اهميت درلود، هغه د انسان د ټولو تصوراتو څېړنه وه، هدف دا و چې په ډاګه شي کومه پېژندنه او کوم فکر د تجربې له لارې د تائيد وړ دی. په کار ده چې دلته ددغو دريو تجربه پالو فلسفيانو په باب وغږېږو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تجربه پالي

جان لاک (۱۲۳۲-۱۷۰۴م) کلو نه

جان لاک د انګلستان هېواد دا سې یو فیلسوف و چې د پاچایانو د الهي حق، د مذهب د تلپاتېوالي (مطلق حقیقت) او د کلیسا د تعصباتو او نورو... پر ورانده یې اعتراض وکړ. هغه به ویل: ((هېڅ انسان تر بل انسان زیات حقوق نه لري، ځکه چې موږ برابر یو او موږ هم هغه ځانګړنې او شرایط لرو چې نور یې لري. ټول سره برابر یو او ټول د طبیعت له مېوو څخه د خوند اخیستلو مساویانه حق لرو.))

د دې انګلیسي تجربه پالي فیلسوف ډېر مهم اثر (د انساني پوهاوي د ځواک په باب څېړنه) ده چې پر (۱۲۹۰م) کال خپور شوی دی. جان لاک په دې کتاب کې هڅه کړې چې دوو پوښتنو ته ځواب ورکړي: لومړی دا چې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان له کومو لارو چارو خپلو تصوراتو او تفکراتو ته رسېدی شي او دویم دا چې: کوم څه چې د حواسو په واسطه درک کېږي، کولای شو پر هغو باور وکړو که نه؟

لاک په دې نظر و چې زموږ ټول تفکرات او ادراکات د هغو تجربو انعکاس دی چې د حواسو په واسطه ترلاسه شوي دي. د تجربې له ترلاسه کولو څخه وړاندې زموږ ذهن له یوې سپینې لوحې پرته چې هېڅ شی پرې نه دي لیکل شوي، بل څه نه دی. هغه په دې باور و چې موږ د خپلې نړۍ یا خپل چاپېریال شاوخوا وینو، بویوو یې، لسموو یې او اورو یې، زموږ دا کار د وړکتوب پرمهال ډېر زیات دی. له دې لارې ساده حسي تصورات راڅرګندېږي، خو د انسان ذهن دا بهرنۍ تجربې او اطلاعات په منفعل ډول نه زېرمه کوي او ډېرې ترې نه جوړوي، بلکې د فکر، اعتقاد او تردید په مرسته یوځل بیا د هغو څېړنه کوي او له دې لارې د تصوراتو یوه بله ټولګه ترلاسه کوي. جان لاک د تصوراتو دا ډله د انعکاسي تصوراتو په نامه سره یادوي. په دې ډول نو لاک د ادراک او تفکر ترمنځ توپیر ته قایلېږي. هغه په دې نظر دی چې د انسان ذهن یو منفعلي میندونکی نه دی، بلکې د تجربو د جوړښت څېړنه کوي. لاک د دوو ډولونو حسي کیفیتونو ترمنځ توپیر ته قایل و. ده دا دوه کیفیتونه یو لومړنی کیفیت او بل یې دویمي کیفیت باله او په دې ډول یې خپل لیدلوری تر ده دمخه د دکارت په شان د نورو فلسفیانو له لیدلوري سره نږدې کړ.

له لومړنیو کیفیتونو څخه د (لاک) هدف، اړخ، وزن، شکل، حرکت او شمېر دی. دا کیفیتونه د شیانو واقعي ځانګړنې دي. خو ددې ترڅنګ په شیانو کې نور کیفیتونه هم شته، د ساري په توګه کله چې موږ وایو، دا شی خوږ یا تریخ دی، شین یا سور دی، ګرم یا یخ دی. لاک دا ځانګړې دویمني کیفیتونه ګڼي. دویمني کیفیتونه لکه، رنګ، بوی، مزه یا غږ داسې څه نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي چې رښتیا هم په شیانو کې وي، بلکې دا هغه کیفیتونه دي چې د لومړنیو کیفیتونو په واسطه په موږ کې احساس راپیدا کوي.
د لومړنیو کیفیتونو په باب د نظر هېڅ ډول اختلاف نه شته، ځکه چې دا کیفیتونه په خپله په شیانو کې موجود دي. خو د ثانوي کیفیتونو په باب لکه رنګ یا مزه، له یوه ځاروي څخه بل ځاروي ته او له یوه انسان څخه بل انسان ته د نظر اختلافات شته. دا کار ددې له امله دی چې دا کیفیتونه په خپله په دې شیانو کې نه شته او د فردي حواسو له لارې رامنځته کېږي، ځکه نو د افرادو د حسي تصوراتو له ډول سره تړاو لري.
(لاک) د جسم د حالت په باب له (دکارت) سره هم عقیده و، یانې هغه په دې نظر و چې جسمونه داسې ځانګړنې لري چې د عقل له لارې د درک وړ دي.
لاک د ذاتي یا خدایي ادراکاتو د ځینو برخو په باب هم له دکارت سره هم عقیده و. د ساري په ډول هغه په انسان کې ځینې بنسټیز اخلاقي قواعد فطري ګڼل او په دې برخه کې یې د (طبیعي حق) له اصطلاح څخه ګټه پورته کوله.
دې لیدلوري هغه د عقل پالنې خواته بیوه، د عقل پالنې خواته د هغه د نظریاتو لېوالتیا دده په دې نظر کې نغښتې ده چې د خدای پر وجود باندې اعتقاد د انسان په عقل کې نغښتی دی.
خو د (جان لاک) لپاره د خدای پر وجود اعتقاد یو مذهبي باور نه و، هغه معتقد و چې د خدای پېژندنه د انسان له عقل سره سمون لري.
لاک د عقیدې پر ازادۍ او د نورو د نظریاتو پر زغملو اعتقاد درلود. سربېره پر دې هغه د ښځې او نر د حقوقو د تساوۍ لپاره تبلیغ کاوه او په دې نظر و چې د ښځو او نرو مساوي حق ته قایلېدل د انسان په لاس ترسره شوي، له همدې کبله کېدی شي بدلون ومومي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جان لاک د نوي دورې له لومړنیو فلسفیانو څخه دی، چې د ښځې او نر د تساوي مسلې ته یې پام وکړ، کوم څه چې لاک په دې اړه مطرح کړل، د (جان ستورات) لپاره د مهمې سرچینې په توګه بدل شول. چې هغه هم د ښځې او نر د حقوقو د تساوي ملاتړ ته راودانګي. لاک په فرانسه کې د روښنفکرۍ تر زمانې وړاندې ازادي غوښتونکې مسله څېړلې وه. د بېلګې په توګه هغه لومړنی سړی و چې په دولت کې یې د درې ګونو قواوو پر توپیر ټینګار وکړ.

د واک د وېش درې ګونې (مقننه، قضایي او اجرایي قوې) ډلبندي د لومړي ځل لپاره فرانسه یي (مونتسکیو) چې د روښنفکرۍ د دورې د فلسفیانو له جملې څخه و، مطرح کړه. لاک تر ډېره بریده د دوو مجریه او اجرایه قواووو یا ځواکونو پر توپیر ټینګار کاوه، ځکه هغه په دې نظر و چې دا توپیر او خپلواکي کولای شي د استبداد د له منځه وړلو سبب شي. لاک د فرانسې د مستبد پاچا (څوارلسم لویې) د واکمنۍ پرمهال ژوند کاوه. د تجربه پالي (امپریسیست) جان لاک د منطق ډېر په زړه پورې اړخ دا و چې له اټکلونو (احتمالاتو) یې ګټه پورته کوله، چې په ورته وخت کې دده د فلسفي لیبرالیزم علت هم ګڼل کېږي.

سره له دې چې (لایبنتیس) په خپلو خپرو شویو اثارو کې ارسطویي منطق رد کړی دی، خو دی په خپلو اثارو کې یو بشپړ منطقي ثبات لري چې د ریاضي له منطق سره نږدې دی. په عوض کې د جان لاک لپاره د منطق اصل یوازې د احتمالاتو مفهوم و چې هغه مهال یوه پرمختللې تیوري نه ګڼل کېدله او د (لاک) په فلسفه کې د تناقض سبب ګرځېدله. خو د (لاک) منطق په سیاست کې د هغه اګاهانه چلند و، هغه مورثي سلطنتي رژیمونه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلقه رژیمونه رد کړل او له ولسواکۍ سره مینه یې وپالله او پایله دا شوه چې د خپلو افکارو په خاطر له انګلستانه پښې سپکې کړي.

جان لاک د پېژندنې په تیورۍ کې تجربه تر ټولو معتبره ګڼله او د افلاتون، دکارت او لایبنتیس له انتزاعي نظریاتو سره یې مخالفت کاوه. دا له پوهنپالو څخه د تجربه پالو لومړنی جلاوالی دی. (فرانسیس بیکن) په واقعیت کې د همدې پوهنپالنې له لارې (امپریسیزم) ته رسېدلی و. خو (جان لاک) بیا د تجربه پالنې د خوندیتابه لپاره پوهنپالنې ته شا کړه. دا کار د دودیز منطق د مطلق خصلت په خاطر تر سره شوی و. د احتمالاتو د منطق نوې تیوریانې د خاپوړو په پړاو کې وې. نامونوتونیک منطق (Logic nonmonotonic) او د منطق نور سیستمونه لا تر دې دمه نه وو زېږېدلي. په پایله کې د هر ډول (انتزاعي افکارو) ردول د جان لاک له خوا د تجربه پالنې د پیاوړتیا لپاره ډېر کاري نه تمامېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جورج بار کلی

(۱۷۸۵- ۱۷۵۳م) کلونه

(جورج بارکلي) يو ايرلنډی (دينپوه) او فيلسوف او د تجربه پالنې د مخکښانو له جملې څخه دی، هغه په دې نظر دی چې فلسفې او علم د هغه په زمانه کې د مسيحيت نړۍ ګواښله. هغه په خپلو سترګو ليدل چې ماده پالنه ورځ پر ورځ وده کوي او د مسيحيت هغه اعتقاد يې چې خدای طبيعت پنځولی او هغه ته يې ژوند وربښلی دی، رداوه. دی په دې معتقد و هغه څه چې په دې نړۍ کې موجود دي، همغه شکلونه دي چې موږ يې تجربه کوو، خو نه شو کولای هغه د کوم څيز، يا (مادې) په نامه ياد کړو.

(بارکلي) د انسان له ذهن څخه د بهرنۍ نړۍ شتوالی نه مانه او په دې نظر و چې د خدای له لوري د مادي څيزونو ظاهري وجود څرګند ېږي. د هغه شهرت له دې امله و چې ((د ذهن د تصور اصالت)) په نامه يې يو کتاب ټولنې ته وړاندې کړ.

دا خبره مو هېره نه ده چې (لاک) ويلي وو: لومړني کيفيتونه لکه وزن رښتيا هم زموږ د چاپېريال په واقعيتونو پورې اړه لري. نو کولای شو ووايو چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بهرنـي واقعيتونـه يـو ډول فزيكـي (جـوهر) لـري. (لاک) د (دكـارت) او (سپينوزا) په شان فزيكي نړۍ يو واقعيت ګڼله.
(باركلي) پر همدې باب ترديد وكړ او دا ترديد يې د يو ډول تجربه پالنې خواته راكاږه. هغه معتقد و كوم څه چې موجود دي، هماغه څه دي چې درک كېږي، خو زموږ درک مادي درک نه دی كوم څه چې موږ يې له څيزونو درک كوو، په خپله شی يا څيز نه دی.
(باركلي) په دې نظر و هغه څه چې زموږ پر حواسو اغېز كوي الهي ځواک يا روح دی، سربېره پر دې هغه معتقد و چې زموږ ټول تصورات زمـوږ لـه ذهنـه دباندې د بهرني علت زېږنده دي او دا مادي علت نـه دی، بلكې معنوي دی. لـه دې روح څخـه د باركلي موخـه خدای دی. هغـه معتقد و مـوږ كـولای شو ادعا وكړو چې د بل هر انسان د وجود د درک په انډول د خدای په باب زموږ درک څو ځله روښانه او څرګند دی.
د باركلي په باور هر څه چې موږ ګورو يا يې احساسوو د الهي ځواک معلول دی. ځكه چې زموږ د ذهـن پـه داخل كې خدای حاضر دی او زمـوږ پـر ټولـو احساساتو او تصوراتو اغېز كوي.
هر څه چې په طبيعت كې شته له هغې جملې څخه زموږ ژوند، د الهي ځواک معلول دی. خدای د ټولو شيانو د شتوالي علت دی. باركلي يـوازې د مـادي واقعيتونو په باب ترديد، ونه كړ. هغه ان د زمان او مكان د مطلق وجود پـه باب هم د رد نظر درلود. هغه په دې نظر و چې لـه زمـان او مكـان څخـه زمـوږ تجربه تېرېږي. بل دليل نه شته چې پر خدای به هم همدا شان تېرېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډیوېډ هیوم

(۱۷۱۱- ۱۷۷۶م) کلونه

David Hume

زموږ په یاد دي چې (جان لاک) په دې نظر و چې انسان ازاد دی چې په خپل ځانګړي ډول د خدای په باب فکر کوي، نه د دغه او یا هغه مذهب د سپارښتنې پر اساس. دا خبره د یو تندر په شان وه چې د مسیحي کشیشانو او د هغو د امام انګلیسي (جورج بارکلي) پر سر را پرېوته. ده هڅه وکړه د (لاک) نظریات رد کړي، خو بریالی نه شو، د (لاک) د عقایدو د ملاتړ لپاره یو بل فیلسوف سر راپورته کړ دا انګلیسي فیلسوف (ډیوېډ هیوم) نومېده.

(ډیوېډ هیوم) هم د دوو نورو لویو فرانسه یي مفکرینو (ولتر) او (ژان ژاک روسو) په شان د روښنفکرۍ عصر په منځ کې ژوند کاوه. (هیوم) خپل مهم اثر چې د انسان د طبیعت په باب دی، د خپل عمر په (۲۸) کلنۍ کې ولیکه او خپله مدعي دی چې ددې اثر مطالب یې په (۱۵) کلنۍ په ذهن کې ګرځېدل راګرځېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(هیوم) هڅه کوله د نړۍ په باب د انسان د پېژندني سرچینې ته ځان ورسوي. هغه معتقد و چې شوني نه ده هېڅ داسې یوه تجربه یې فلسفه مطرح کړي یا داسې قواعد رامنځته کړي چې له ژوند څخه زموږ له ورځنیو تجربو سره مغایرت ولري.

هیوم په لومړي ګام کې د تاثراتو او تصوراتو ترمنځ توپیر ته قایل شو. له تاثراتو څخه مو خه هغه ادراکات دي چې له کومې واسطې پرته په مستقیم ډول د بهرنۍ نړۍ له واقعیتونو څخه ترلاسه کېږي. تصورات هم په خپل وار سره له هغو تجربو څخه سرچینه اخلي چې له تاثراتو پیدا کېږي. د ساري په توګه: که چېرې زموږ لاس له یوې ګرمې بخارۍ سره ولګېږي او وسوزي، پر موږ له کومې واسطې پرته مستقیم تاثیر کوي. څه موده وروسته مو یاد ته راځي چې هغه ورځ مو لاس په بخارۍ ولګېد او وسوځېده. دغه دویم حالت د (هیوم) له نظره تصور دی. د تصوراتو او تاثراتو ترمنځ توپیر په دې کې دی چې تصورات له ذهن سره د ځواک او شدت د چلند له پلوه کمزوري دي. ځکه نو کولای شو تاثرات اصل او تصورات د هغو بدله نسخه وګڼو. ځکه چې تاثرات په مستقیم ډول احساسېږي او تصورات د تاثراتو یوه خاطره ده چې په ذهن کې پاتې کېږي.

هیوم تاثر او تصور پر دوو ډولونو: بسیط او ترکیبي باندې د وېش وړ بولي. هغه معتقد و چې انسان کولای شي کله کله پر داسې ترکیبي تصوراتو بریالی شي چې په واقعیت کې موجود نه وي. یانې دا چې د ترکیبي تاثراتو پر بنسټ نه وي رامنځته شوي. په دې ډول داسې یو تصور رامنځته کوي چې غلط دی او په طبیعت کې یې بېلګه نه شته. هیوم هڅه کوله چې د انسان ټول ترکیبي تصورات وڅېړي او هغه تصورات چې له بهرنۍ نړۍ سره سمون نه خوري، مشخص کړي. هغه خپل کار له دې پوښتنې څخه پیلوه چې دا تصور له کوم تاثر یا تاثراتو څخه راټوکېدلی دی؟ هیوم باید

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لومړي ګام کې مشخصه کړې وای چې یو مفهوم له کومو بسیطو تصوراتو څخه رامنځته شوی دی. هیوم له دې لارې پر داسې یوې طریقې بریالی شو چې د انسان تصورات پرې تحلیل کړي، سم او ناسم پرې یو له بله جلا کړي.
هیوم غوښتل ټول هغه افکار او تصورات چې حسي بنه یې نه درلوده، څنډې ته کړي. هغه ویلي وو چې غواړي ټولې نامفهومه بابیزه خبرې چې له ماوراالطبیعي تفکر پرته بل بنسټ نه لري، یوې خواته وغورځوي. خو موږ په خپل ورځني ژوندانه کې له داسې ځانګړو ترکیبي تصوراتو څخه ګټه پورته کوو، چې پر ایمان باندې یې ټینګ باور نه شته.
هیوم په دې نظر و چې د انسان ذهن له ساده والي او بشپړ هویت څخه برخمن نه دی، بلکې د داسې بېلابېلو او سره ترلو ځانګو یوه ټولګه ده چې ځي او راځي. د انسان د ذهن او د ځان ثابتي نفس د دې حالت د ډول په باب د هیوم دا شننه، تر هغه (۲۵۰۰) کاله وړاندې (بودا) مطرح کړې وه.
بودا د انسان ژوند له مادي او معنوي بهیرونو څخه راپیدا شوې رشته ګڼله چې هره شېبه د انسان د بدلېدلو سبب ګرځي. یو شیدې روی ماشوم له یو نوي ځوان سره یو شان نه دی او زه هم هغه څوک نه یم چې پرون وم. بودا به ویل چې نه شم ویلای وو ایم څه شی په ما پورې اړه لري او نه شم کولای وو ایم چې څه یم. ځکه نو نه (زه) موجود یم او نه د مذهب د نفس اصالت بدلون نه منونکی دی. (بودا) تر خپلې مړینې وروسته خپلو شاګردانو ته ویلي وو:
((هر مرکب شی په پای کې تجزیه کېږي.))
هیوم د تلپاتې روح او د خدای د وجود د اثبات لپاره هر ډول هڅه مردوده ګڼله. دا خبره د دې مانا نه لري چې هغه د روح او یا خدای وجود رداوه، بلکې معتقد و چې د عقل له لارې د مذهبي باورونو اثبات د پوهنپالو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېونتوب یو ډول دی. هغه یوازې پر هغه واقعیت باور درلود چې د حواسو له خوا تائید شوی وي. د نورو امکاناتو په انډول یې په تردید له هغه سره چلند کاوه.

هیوم په دې نظر و چې یو ماشوم نړی، هغه شان ګوري لکه څنګه چې ده او څه شی پر هغې نه زیاتوي، ځکه چې مخکې تر مخکې د ټاکل شویو عقایدو تابع نه دی. دا اصل د فلسفې لومړنی فضیلت دی. هیوم په انسان کې د عادت د قوې په باب تر بحث وروسته د علیت قانون ته پاملرنه کوي، د (علیت قانون) وایي چې هره پېښه باید یو علت ولري.

(ډیوېډ هیوم) ان په اخلاقیاتو کې هم له پوهنپالنې سره خپل مخالفت وښود. پوهنپالانو ادعا کوله چې له ناحق څخه د حق او له ناسم څخه د سم تشخیص په انسان کې فطري بڼه لري، د طبیعي حق مسله له (سقراطه) نیولې تر (لاکه) پورې ټولو فلسفیانو سره مطرح وه، خو هیوم بیا د انسان په وینا او عمل کې د عقل له لاربښوونې منکر و.

د هیوم په نظر ټول انسانان د نورو د ښو او بدو پر وړاندې یو احساس لري. د خواخوږۍ احساس د دې ټولیز احساس له جملې څخه دی، خو دا احساس له عقل سره څه اړیکي نه لري. موږ د (هیوم) له دې بحث څخه دې نتیجې ته رسېږو چې زموږ عقل زموږ پر ټولو راشو درشو واکمن نه دی. د نورو پر وړاندې د خپل مسولیت منل د عقل تابع نه دي، بلکې د احساس پر بنسټ دي چې موږ د نورو پر وړاندې مسولیت احساسوو، هیوم معتقد و چې موږ نه شو کولای یو ځوک د ګوتې د ګرولو په پلمه نړۍ ته اور واچوي او موږ یې ناعقلانه وګڼو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روښانتيا عصر

تاريخپوهان اتلسمه پېړۍ د روښانتيا عصر ګڼي، په دې عصر کې عقل هڅه کوي خپل ځان له ټولو بنديزونو ازاد کړي. دا داسې يو عصر دی چې فلسفيانو په جدي ډول د معرفت پېژندنې مسله په پام کې ونيوله او له وجود څخه معرفت ته د فلسفې تګلوري بدلون وکړ. د مطلق حقيقت کشف له منځه لاړ او نسبيت يې پرځای کېناست. د روښانتيا عصر په دې نظر دی چې د هر شي اصل بايد له هغه څخه بهر ونه پلټو.

په ويښتيا يا روښانتيا عصر کې د عقلاني فعاليتونو نقش ډېر حساس او زيات څرګند و. د روښانتيا عصر لپاره د پيل او پای نېټې ټاکل اسانه کار نه دی، خو په احتياط سره کېدی شي ووايو چې د (اوه لسمې) پېړۍ له وروستيو دريو لسيزو راني‍ولې د (نولسمې) پېړۍ تر پيل پورې مهال په دې دورې پورې اړوند ګڼل کېږي. په دې عصر کې تر ټولو ښه مسله د (معرفت) مسله ده، چې له هر اړخه څېړل کېږي. ځينې پوهان د معرفت پر عقلي عنصر ټينګار کوي او ځينې نور بيا وايي کوم څه چې د حس له لارې راټول شوي، هغه مهم دي. طبيعي علوم او ټولنيز علوم دواړه په يوه نوي ليد او مدرنو مسايلو ته په پاملرنې سره څېړل کېږي او تاريخي تغير، د انسان وده، د دولت ښه، د ښوونې او روزنې نظريه په تېره بيا اقتصاد او داسې نورې موضوعګانې په جدي ډول څېړل کېږي. په دې دوره کې دين له ببلا ببلو خواوو تر څېړنې لاندې نيول کېږي.

د روښانتيا عصر له لويديځ څخه ختيځ ته يو ډول حرکت لري يانې دا چې انګلستان د اته لسمې پېړۍ په لومړۍ نيمايي کې د اروپا فلسفي مرکز

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګڼل کېده. دې مرکزیت د اته لسمې پېړۍ په نیمایي کې فرانسې پورې اړه پیدا کړه او د همدې پېړۍ په وروستیو کې المان پر دې بریالی شو چې دا مرکزیت له نورو راخپل کړي. د روښانتیا عصر فلسفیان په دې نظر وو چې هر سړی باید د ټولو شتو پوښتنو لپاره خپل ځانګړي ځوابونه ترلاسه کړي. ځکه نو ګورو چې د فرانسې د هغه مهال فلسفیان د (دکارت) فلسفې د دود تر اغېزې لاندې وو. څرنګه چې دکارت هم غوښتل هر څه له اوله جوړ کړي.

د روښنفکرانو لپاره لومړنۍ مسله د خپلسرۍ پر وړاندې پاڅون و چې تر ټولو دمخه کلیسا، پاچا او دربار په کې شاملېدل. په فرانسه کې په اتلسمه پېړۍ کې کلیسا، پاچا او دربار د انګلستان په انډول څو ځله زیات ځواکمن وو او ډېر مستبدانه عمل یې کاوه. د فرانسې انقلاب د همدې اندود او چلند زېږنده و.

د روښانتیا د عصر مخکښان په دې نظر وو چې د خلکو ذهن باید د مسایلو پر وړاندې ((روښانه)) شي. ځکه چې هغه مهال، د خلکو په منځ کې جهالت او خرافات اوج ته رسېدلي وو، نو په کار وه چې د ښوونې او روزنې پر پراختیا ټینګار وشي. که څه هم ښوونځي په منځنیو پېړیو کې جوړ شوي وو، خو په حقیقت کې ښوونه او روزنه په روښانتیایي عصر کې پیل شوه.

د روښانتیا د عصر فلسفیانو د لرغونې دورې د انسانپالو له هغې جملې څخه د (سقراط) او (رواقیونو) په شان پر عقل او پوهې ژوره عقیده درلوده. دا اعتقاد ددې سبب شو چې یو زیات شمېر خلک د فرانسې روښانتیایي پړاو د (پوهنپالنې) پړاو وبولي. د طبیعي علومو په برخه کې چې کومې نوې څېړنې ترسره شوې وې، دا یې ثابته کړه چې طبیعت په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهنیزه بڼه او ډول شوی یا منظم شوی دی. په دې ترځ کې د روښانتیا عصر فلسفیان هم په دې لټه کې وو چې د اخلاقیاتو او دین لپاره هم داسې بنسټونه په پام کې ونیسي چې وکولای شي د انسان له پوهې سره سمون ولري. دا ټکي موږ د روښانتیایي دورې د تفکراتو څېړنې ته راکاږي.

په ټولیز ډول روښانتیا د ښکارندو د اهمیت او مفاهیمو په باب پوښنه کوي، روښانتیا غواړي په دې پوه شي چې حقیقت څه شی دی؟ ازادي څه ده؟ او عدالت څه ته وایي؟ روښانتیا د شیانو د ماهیت په باب د پوښتنې په برخه کې هېڅ ډول بندیزونه نه مني، ځکه نو روښانتیایي پوښتنې ټولې فلسفي پوښتنې دي چې په هممهالي ډول مسلم حقایق او ثابت اصول، نوښتونه او ان په خپله فلسفه ټول له ننګونو سره مخامخوي. په کار ده چې نویو پوښتنو ته د سمو ځوابونو د پیداکولو لپاره هڅه او هاند وشي، نه دا چې د کینې او غوسې په بڼه پر پوښتونکو ودانګل شي چې ولې فکر کوئ او ولې پوښتنه کوئ!

په اتلسمه پېړۍ کې الماني فیلسوف (امانویل کانت) چې تر (هیوم) وروسته د فلسفي نظام له لویو څرګندویانو څخه ګڼل کېږي. د روښانتیا یو ډېر پراخ او هر اړخیز تعریف وړاندې کړی دی. ((روښانتیا د فکري بلوغ لپاره د ژوند له تیارو څخه د انسانانو را ایستل دي)).

کانت بیا نابالغي په دې ډول مانا کوله:

((نابالغي د بل چا له لارښوونې پرته د خپل فهم د کارونې په برخه کې کمزورۍ ته وایي)). او له خپله لاسه د بشر خپله ګناه داسې توضیح کوله، ((په یوه کار کې د نورو له لارښوونې پرته، فکري نابالغي نه ده چې د پوهې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـه کمښـت څخـه رامنځتـه کېـږي، بلکـې د ازادۍ او زړورتـوب نشـتوالی دی.))

د کانت پـه نظـر ((ځـاني تفکـر)) د روښـانتیا بنسـټیز اصـل دی. د کانـت لـه تعریف څخه دا څرګندېږي چې هغه خپلواک او غوړېدلی تفکر د روښـانتیا بنسټ ګڼه. ازاد او غوړېدلی تفکر د فکر پـه ازادۍ پـورې تړلـی دی، لـه دې کبلـه نـو د روښـانتیا پـه بـاب د کانت تعریـف لـه ازادۍ سره مانـا پیـدا کوي. انسـان لـه روښـانتیا څخـه د کانت د تعریف پـر بنسـټ یـو خپلـواک او هوښـیار موجود دی چې د تفکر پر ځمکـه د مـزل پـه وسـیله کـولای شي د نابـالغۍ لـه کړلېچونو راووځي.

د روښـانتیا پوهـان ددې مفهـوم پـر وړانـدې هـېڅ ډول بریـد او پولـه منـي، هغوی په دې نظر دي چې ټول شیان بایـد د روښـانتیا پـه لمـن کـې وڅـورو او وېې پېژنو.

د روښـانتیا ډېـر لـوی نومیـالي: (مونتسـکیو، لاک، نیـوتن، ولتـر، روسـو، دیدرو، دالامیر، هولباخ او کانت) چې په اتلسمه پېړۍ کې په تـدریجي بڼه پـه ګټـوره او مـوثره توګـه راڅرګنـد شـول او پـه غټـه کچـه یـې لـه فرانسـې، انګلستان او المان څخه سر راپورتـه کـړ. د روښـانتیا د زیـاتو هڅوونکـو پـه ډلـه کـې هـم ډېـر مخـور فلسـفیان شـامل وو، هـم الهـي او دینـي پوهـان، هـم شاعران او هم طبیبان. د روښانتیا پـه بهیر کې د کتنې او تجربـې پـر بنسـټ د انسان پر مقام او حقوقو، عقل، ځاني تفکر، نقد، تجربه یې پـوهې او د دوو بنسټونو: (دین او سیاست) پـر خپلـواکۍ او یـو لـه بلـه د هغـو پـر جلا والـي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټينګار وشو. خو داسې فکر بايد ونه شي، چې په فرانسه، انګلستان او المان کې د روښانتيا منځپانګه او د ودې بهير يو شان و.

په فرانسه کې روښانتيا ، ځواکمنه وه، له شور او ځوږ سره ملګرې وه او انقلابي بڼه يې درلوده. د واک څښتنانو د حکومت او کليسا په جوړښت کې يو بل ته سره لاسونه ورکړي وو ، ديني او سياسي نوښتګر به يې ټکول. ځکه روښنفکران په دې نظر وو چې سياست بايد د عالمانه نقد په تله وتلل شي او سياسي بنسټونه بايد د پوهې پر ستنو ودرېږي. نويو ديني او سياسي مفکرينو د دين او اخلاقو په برخه کې هم پر شکاکيت او پوښتنو ټينګار کاوه.

په انګلستان کې روښانتيا پر دوو بنسټونو: د (لاک) پر تجربه يي پوهې او (نيوټن) پر فزيک ولاړه وه، له ژور پرمختګ، غورېدونکې او رغوونکې چلند څخه برخمنه شوه. (لاک) د معرفت پوهنې د پراختيا او د هغې د بريدونو د اندازه کولو په برخه کې ستر ګامونه پورته کړل چې تر هغه وروسته بيا (کانت) د معرفت د بريدونو په ټاکنه کې له هغو څخه ګټه پورته کړه. هغه د خلکو د رضايت پر بنسټ د مدني حکومت د جوړونې په باب څو کتابونه وليکل، هغه د فلسفي مسايلو په بيانولو کې له نرمښت او اسانتيا څخه کار اخيست. په دې پړاو کې انګلستان په نسبي ډول څه ناڅه له سياسي او ټولنيزو ازاديو څخه برخمن و.

له شک پرته په انګلستان کې د مدني ازاديو تر سيوري لاندې د روښانتيا دورې د مفکرينو هڅې ددې سبب شوې چې د روښانتيا پړاو بډايه شي او لاپسې وغوړېږي، که څه هم (لاک) په هغه پسې د مذهبي تورونو يا

(c) ketabton.com: The Digital Library

هنګامي له امله اړ شو، انګلستان پرېږدي. هالنډ ته لاړ شي او هلته په يوه څه نرمښت او ګوزارې سره د خپلو نظرونو او فکرونو پر ليکلو پيل وکړي، خو کولای شو له (ولتر) سره هم نظره شو او ووايو چې: ((که چېرې لاک او نيوتن په فرانسه کې وای اعدام شوي به وای، که په روم کې وای زندان کې به اچول شوي وای او که په لېږبن کې وای نو سوځول شوي به وای.))

په المان کې بيا روښانتيا بله څېره لرله، چې له فرانسې او انګلستان څخه يې توپير کاوه. الماني متفکران پرته له دې چې د تجربه يي فلسفې برياوو ته جدي پام وکړي، تر ډېره بريده پر انتزاعي او نظري افکارو او مسايلو بوخت وو.

د فکر، قلم او بيان ازادي په المان کې محدوده وه، الماني مفکرين د انګلستان په شان له ازاديو څخه برخمن نه وو. پر دې خاوره واکمن سياسي نظام پر (۱۷۸۶م) کال د (لوی فريدريک) تر مړينې وروسته په ډېرې سپين سترګۍ سره د روښانتيا او د هغې د هڅوونکو پر وړاندې ودرېده.

د دويم (فريدريک ويلهام) حکومت روښانتيا يوه خطرناکه او د دين او دولت د مخالفې ښکارندې په توګه معرفي کړه او په سرتمبګۍ سره يې د پوهانو پر ټکولو، نيولو او د کتابونو د چاپ او خپرولو پر مصادره کولو لاس پورې کړ. د (پروس) د خاورې د سرزورې واکمن په فرمان (کانت) د ېته اړ ويستل شو چې د دين په باره کې هېڅ ليکنه خپره نه کړي او هېڅ خبره په خولې رانه وړي.

که څه هم المان د سياسي، ټولنيزو او کلتوري شرايطو له مخې نه شو کولای د روښانتيا د يوې سيمې په توګه کوم ځانګړی نقش ترسره کړي، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فرانسه کې د روښانتيايي بدلونو په ځانګړي ډول د فرانسې له ستر انقلاب څخه اغېزمن شو.

په (۱۷۸۹- ۱۷۹۹م) کلونو کې د فرانسې انقلاب په الماني پوهانو کې د لېوالتيا، ځوږ او جرئت سبب شو او کانت يې د خپل فکري ژوند په وروستيو کلونو کې د بېته اړويست چې څرګنده توګه او انقلاب څخه په ملاتړ په فلسفيانه ډول د هغه ښکارنده وڅېړي.

په نولسمه ميلادي پېړۍ کې د روښانتيا د افکارو بيرغ، د (هيګل) (هانيه) (انګلس) او (مارکس) لاسو ته ورغی. په شلمه پېړۍ کې د (ادرنو) او (هواکهايمر) په شان پوهانو د روښانتيا پر نظرياتو بيا کتنه وکړه. (ګلوکاچ) او (مارکوزه) هم په شلمه پېړۍ کې د روښانتيايي نظرياتو د بيا کتونکو په ډله کې شمېرل کېږي. د روښانتيايي فلسفې موخه دا ده چې نړۍ د پوهې، خبرتيا او عقل په ګانه ښايسته وي، جهل او خرافات له منځه لاړ شي. روښانتيا پر پوهې، خبرتيا او عقل ټينګار کوي او هر شی چې له علم سره سمون نه لري، هغه په تخيل او خيال پورې مربوط ګڼي. روښانتيا پر (ګاليله) او (نيوتن) وياړي، ياني دا چې علم تر اسطورې او عقل تر تخيله لوړ ګڼي. روښانتيا د روښنفکرۍ تاريخي حرکت ته نغوته کوي او د ښکلا پوهنې د يو معتبر بنسټ په توګه د عقل ملاتړ کوي، روښانتيا هغه اخلاق، حکومت او منطق چې فلسفيانو ته په نړۍ کې د حقيقت موندنې اجازه ورکوي، دا ټول مسايل رانغاړي. روښانتيا په حقيقت کې په فزيک کې له هغه انقلاب څخه چې د (نيوتن) د حرکت قانون سره پيل شو، الهام اخيستی دی. روښانتيايي مفکرين استدلال کوي چې يو منظم تفکر ته ورته طريقه کېدلای شي د بشر د ټولو فعاليتونو په بېلابېلو ډولونو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکارول شي. له همدې کبله خو د روښانتیا عصر له عملي انقلاب سره تړلی دی. د تجربه پالنې د دوارو حرکتونو لپاره پوهې، علم او عقلانیت اهمیت درلود.

د روښـانتیا مخکښـانو بـاور درلـود دوی بـه نـړی، چـې لـه کلونـو کلونـو راهیسې، د شکوکو یا بې علمه دودونو، موهوم پـالنې او د تیـارې زمـانې (منځنیـو پېړیـو) تـر استبداد لانـدې وه، د پرمختـګ پـر لـوري بـوځي. روښانتیایي حرکت د امریکا او فرانسې د انقلابونو د چوکاټ له رامنځته کولـو سـره مرسـته وکـړه، د لاتینـي امریکـا د هېوادونـو لـه خپلـواکۍ غوښتونکي حرکت او د (۱۷۹۱)میلادي کال په مې کې یې د پولنډ د درېیم مشـروطه اساسـي قـانون لـه جوړولـو سـره مرسـته وکـړه او د کلاسـیک لیبرالیزم، ولسواکۍ او پانګوالۍ د ودې سبب شو.

د روښانتیا عصر د باروک سبک، په موسیقۍ کې د کلاسیک عصر او پـه هنر کې د نوې کلاسیکې دورې له غوړېدنې سره هممهاله دی چې پـه مدرنـه زمانـه کـې د غورځنګونـو د یـوه مشـال پـه توګـه نـن ورځ هـم پاملرنـه ځـان را اړوي.

روښانتیایي عصر پـه (بریتانیـا، فرانسـه، المـان او اسـپانیا) کـې یـوازې د یوه حرکت په توګه راڅرګند شو، خو په ډېرې چټکتیا سره نورو ځایونو تـه هم پـراخ شو. د امریکـا اکثـره جوړونکي او رامنځتـه کوونکي د روښـانتیا دورې په تېره بیـا د مـذهب، اقتصـاد او د ولسـواکۍ پـه برخـو کـې سـخت د هغې د ارمانونو تر اغېز لاندې راغلي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدرنیزم یا نویوالی په نولسمه او شلمه پېړۍ کې په بېلابېلو محورونو کې د انساني تفکراتو یو ټولګه بیانوي.

دا خبره باید هېره نه کړو کله چې د یوه تاریخي پړاو د تفکر په باب خبرې کوو ، ټول هغه میراثونه چې په دودیز ډول او د عامه کلتور په توګه مطرح کېږي، هم د مدرنیزم برخه ګڼل کېږي، ځکه نو مدرنیزم لکه څنګه چې تر علمي-صنعتي انقلاب وروسته یې کومه ښه غوره کړې د ټولنیزې- اقتصادي ودې له بهیر سره خپل ټینګ اړیکي څرګندوي.

په اسانۍ سره لیدل کېږي چې روښانتیایي عصر داسې یو عصر و چې د متفکرانو یو لښکر یې راوټوکوه. دې شبکه یې تفکراتو د ټولنیزو ، اقتصادي او سیاسي پرمختګونو پر بنسټ خپله ښه غوره کړې وه. ښه بېلګه په روښانتیایي عصر (۱۷۸۹م) کې د فرانسې لوی انقلاب دی او نور په لسګونو انقلابونه چې په اروپا کې رامنځته شول، ټول د مدرنیزم د پړاو د تفکر ښکارندویي کوي.

مدرنیزم داسې ښکارنده نه ده چې له روښانتیا سره په خپل ضدیت کې تعریف شي. څرنګه چې روښانتیا د افلاتون، مسیحیت او واکمنو پر وړاندې د تفکر داسې پاڅون و چې د روښانتیا د دایرة المعارف د رامنځته کېدو سبب شو نو: په مدرنیزم کې هم مفکرینو په بېلابېلو برخو کې د میراثونو پر کره کتنې لاس پورې کړ. له روښانتیا څخه پر راپاتې شویو میراثونو یې کره کتنه وکړه. د همدې نولسمې پېړۍ ستر فلسفیانوو چې د مدرنیزم فکري بنسټونه یې رامنځته کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اګوست، کانت، فرید ریشن هګل، کارل مارکس، هربرت سپنسر، فرید ریشن انګلس، ستورات میل، فرید ریش نیچه، زیګموند فروید، ډیمونډ هوسول) او نورو چې په نولسمه پېړۍ کې یې د نویو ژورتیاوو او خبرتیاوو پر بنسټ د نوي فلسفي تفکر بنسټ کېښود. هنر او ادبیات لکه نوی شعر، نوی تیاتر، نوی رومان، نوې انځورګري، نوې معمارۍ او مجسمه جوړونه د مدرنیزم له ستنو څخه یوه اساسي ستن ګڼل کېږي.

تر نوي (مدرنیزم) هنر وړاندې په کلاسیزم پورې اړوند کلاسیک هنر موجود و. رومانتیکي مسایلو ته لېوالتیا چې چې د رومانیزم د ټوکېدو سبب شو او وروسته یې د ریالیزم او سمبولیزم په بڼه وده وکړه، د هنري بهیرونو یوه ټولګه جوړوي چې موږ یې نن ورځ د مدرنیزم په نامه یادوو.

د (داروین) له تیورۍ څخه نیولې د (سلول) تر کشف پورې لویو علمي پلټنو، د بیولوژۍ، فزیک او کیمیا په ټولو برخو کې انقلابونه رامنځته کړل چې د کلاسیک ذهنیت دود یې له ماتېدو سره مخ کړ.

ځکه نو په علم کې رامنځته شوي بدلونونه د مدرنو علومو له ظهور څخه عبارت دي چې پر خپل ځای د نوي هنر په توګه د فلسفې ترڅنګ د مدرنیزم د لوېې مانۍ له جوړونې سره یو ځای کېږي.

فني یا ټکنالوژیک انقلابونه د مدرنیزم له سترو بریاوو څخه ګڼل کېږي. په نولسمه پېړۍ کې موږ د بخار ماشین (د ډبرو سکرو په واسطه د ماشین حرکت) او د (اورګاډي د چالانېدلو) شاهدان یو. دا ټکنالوژیکي بریاوې د مدرن تفکر زېږنده دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نېچه وايي: ((د روښانتيا عصر له کليسا او دربار سره د حساب د تصفيه کولو وخت دی. خو مدرنيزم د فکري نظامونو د نقدولو (ايډيالوژۍ نقد) عصر دی.)) دده په نظر څرنګه چې اوس خدای له منځه تللی دی، نو د مدرنيزم په زمانه کې اړتيا نه شته چې خپلې روښانتيايي مبارزې ته دوام ورکړو د (مدرن) ويي، د کلمې په فلسفي مفهوم د لومړي ځل لپاره په نولسمه پېړۍ کې (د حق فلسفې تاريخ) کتاب کې د هيګل له خوا وکارېده، خو تر هيګل وړاندې د مدرن (Modern) اصطلاح د لومړي ځل لپاره په پنځمه ميلادي پېړۍ کې د (کاتوليکو مفکرينو) له خوا کارېدلې ده. دې کلمې هغه مهال د يوه تفکر د کوم پړاو څرګندونه نه کوله، بلکې د تفکر د يو پړاو د شلېدلو مانا يې ورکوله. يانې د روم د امپراتورۍ د مسيحيت پړاو شلېدنه. ځکه نو هغه وخت د مدرن انګازه د هغه په ديني مفهوم کارېدلې ده.

خو (مدرن) د کلمې په (هيګلي) مفهوم د تفکر د يو داسې نوي پړاو پيل دی چې خپل ځان په فلسفه کې څرګندوي.

مدرن او مدرنيزم تر هغه ډېره ژوره او پراخه مانا او مفهوم لري چې ځينې ناژورليدي يې په خپلو ليکنو او ورځنيو خبرو اترو کې په ډېره سطحي او سرسري مانا کاروي. دا خبره سمه نه برېښي چې وواييو دا کمپيوټر تر هغه بل مدرن دی، کېدی شي وواييو چې دا کمپيوټر تر هغه بل ډېر نوی او ډېر مجهز دی. په دې مانا چې دواړه مدرن نه دي.

مدرنيزم (نويوالی) په واقعيت کې يو ټاکلی فکري او تاريخي بهير دی، پر بېلابېلو او مختلفو برخو لکه فلسفه، علم، هنر، ادبياتو او نورو برخو خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

مستقیم اغېز کوي. مدرنیزم یا نویوالی په ټولنه کې تر پوهنپالنې وروسته بهیرونو پراختیا ده.

پر (۱۸۰۴م) کال د (کانت) تر مړینې وروسته روښانتیا پایته رسي او د (هیګل) په مطرح کېدو سره (مدرنیزم) پیلېږي، هیګل د تاریخ فلسفې او د حقوقو فلسفې کې دا فکر مطرح کړ چې ژوند یا هستي د میتافزیک پر چورلیز نه راڅرخي. هستي یانې ډیالکتیک او نیستي یانې ډیالتکیک. په فلسفه کې د ډیالکتیکي تفکر حلول د مدرن فکر د پیلېدو سبب شو.

هیګل د تاریخ فلسفه د طبیعت د مارپېچې ودې پر لوري له فکري حرکت څخه پیل او له طبیعت څخه یې د فکر د حلقه یي حرکت پر لوري وڅېړله او د تاریخ په فلسفه کې دې پایلې ته ورسېد چې هر واقعیت معقول دی او هر معقولیت واقعیت لري او یا په ساده ژبه هر عقلانیت مادي نه دی او هر مادي څیز عقلانیت نه لري، هېڅ میتافزیک نه شي کولای له ډیالکتیکي تفکر پرته د فکر او مادې د حرکت بهیر د هیګل د تاریخ د فلسفې په معیار وتلي.

د هیګل په تعقیب د هغه یو کینږلاسي شاګرد (کارل مارکس) د هیګل له افکارو ګټه پورته کړه. مدرن فکر یې د اقتصاد، فلسفې او سیاست په حوزو کې داخل کړ. مارکس ډیالکتیک له هیګل څخه واخیست او پر ټولو فکري برخو یې تطبیق کړ. د انګلستان پر اقتصاد (ادم سمیت او ریکاردو) باندې یې تنقید وکړ. د فرانسې پر تخیلي سوسیالیزم (سن سیمون او فوریه) باندې یې نیوکې وکړې. روښانتیایي او تر روښانتیا وروسته فلسفه یې تر انتقادي څېړنې لاندې ونیوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مارکس چې په مدرن عصر کې کوم نظر پر علومو تطبیق کړ، د مدرن عصر د جوړښت له ماتوونکو څخه و.

(نېچه) د مدرنو مفکرینو له ډلې څخه دی چې د نولسمې پېړۍ په پای کې د مدرنیزم پر ضد راپاڅېده، خپل ځان یې د مدرنیزم د کره کتونکو له جملې څخه ګڼه. هغه په دې باور و چې تفکر له هر جنسه چې وي (فلسفي، ادبي، هنري، علمي، سیاسي، مذهبي او نور هر یو چې وي) د حقیقت د موندنې په لټه کې دی. اوس نو موږ څه پوهېږو چې دا خلک د څه شي په لټه کې دي، د دروغو که د حقیقتونو؟ ځکه چې ټول مفکرین وایي د دوی خبرې حقیقت دي او د نورو دروغ.

د حقیقت په باب د متفکرینو مطلق ټینګار دروغو ته د لېوالتیا ښکارندویي کوي، له همدې کبله ده چې (نېچه) تر مدرنیزم وروسته عناصرو له جملې څخه یو عنصر ګڼل کېږي.

(سپنسر) هغه فیلسوف و چې لېبرالیزم ته یې تیوریکه بڼه ورکړه او خپل ټول قیمتي عمر یې د اثارو پر تدوین ولګاوه، چې پایله یې د لیبرالې ولسواکۍ تیوري ده.

په تفکر کې لیبرالیزم د همغې فلسفې ملاتړ کوي چې ریښه یې مدرن فرهنګ (پانګوالۍ) ته رسېږي. (سپنسر) په ډېرې ځیرتیا سره لیبرال ولسواکۍ ته فلسفي رنګ ورکړ او دا تزس تر ننه پورې په مختلفو بڼو په بشري ټولنه کې خپل ژوند ته دوام ورکوي، (سپنسري لیبرالیزم) له (سپنسري ولسواکۍ) سره همغږي دی. څرنګه چې د لیبرالیزم اصطلاح د ازادۍ او ازادۍ پالنې مانا څرګندوي؛ د سیالۍ له ازادۍ څخه اخیستل

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوي ده او دا ازادي په خپله د بورژوازۍ ترمنځ سيالي ده چې خپل ځان د بازار په ازادۍ کې ښکاره کوي او دا بيا په خپله د بازار ازادي ده چې خپل ځان د کار و ځواک د خرڅلاو په ازادۍ کې څرګندوي. د ازادۍ همدا کلمه ده چې هم د بورژوازۍ په منځ کې، هم د بازار او هم د خلکو (پرولتاريا) په منځ کې، سرګردانه ګرځي. ليبراليزم په ښه ډول دا ټکي د (سپنسر) په عقيده کې منعکس کړي وو.

لکه څنګه چې د يوويشتمې پېړۍ فيلسوف (فوکوياما) ويلي دي د تاريخ پای لیبرال ولسواکي ده، نه کمونيزم.

(فرويد) هم د مدرن تفکر يوه اساسي ستن ده چې د اروا پوهنې نړۍ يې په خپلو نوښتونو پر بل مخ واړوله. د انسان د روان په باب د خپلو څېړنو له امله د باخبره ضمير او ناخبره ضمير کشف ته ورسېد او ټول انساني تفکرات او عملونه يې د خپلو فورمولونو په واسطه بحث ته راکاږل. لنډه دا چې دده بحث پر دا سې يو چورليز راڅرخي چې زموږ ټول تفکرات د جنسي غرايزو پر بنسټ خپله ښه غوره کوي. دغه راز د انسان له خوا وړاندې شوي تفکرات د هغه د افکارو يوه برخه جوړوي او د افکارو بله برخه يې په ناخبره ضمير پورې اړه پيدا کوي.

او ناخبره ضمير ياني هغه ټول شوي او ځپل شوي افکار، ازادۍ او غوښتنې دي چې په پټ يا خوندي ځای کې پاتې کېږي چې وروسته بيا دنبوغ او اختراغ او يا د جهالت او لېونتوب په ښه سر راپورته کوي. دا دواړه ټکي په اروپا کې د هغو په لومړنۍ ښه رامنځته شول خو په افغانستان، پاکستان او ايران کې په دويمه ښه جريان لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(مدرنیزم) نه ټولنپوهنیز مفهوم دی، نه سیاسي مفهوم او نه هم تاریخي مفهوم. مدرنیزم د تمدن ځانګړنه ده، د سنتو پر وړاندې د مقابلې ځانګړنه ده. یانې د ټولو دودیزو او مخنیو فرهنګونو پر وړاندې مقابلې ته وردانګي.

مدرنیزم په ټوله نړۍ کې د جغرافیايي رنګارنګیو او د سنتي فرهنګونو د نښو نښانو پر وړاندې ودرېږي، د ټولیزیو والي په توګه پر نورو خپل ځان تحمیلوي. مدرنیزم د لویدیځ د پرمختګ ځلا لري خو دې سره سره بیا هم مدرنیزم مفهوم څه ناڅه مغشوش دی. مدرنیزم په نړیواله کچه په فکري نړۍ کې په ضمني ډول د هر ډول ودې او بدلون ښکارندويي کوي.

مدرنیزم له موضوعي پلوه په ځانګړي ډول د فلسفې په برخه او د ټولنپوهنې په حوزه کې د پېړیو فضا ته ټکان ورکړ. د (فروید) او (یونګ) تر کشف وروسته د اروا پوهنې علومو هم ژور بدلونونه وزغمل. د مدرنیزم فضا وه چې په سیاسي تفکر کې یې سوسیالیزم، سوسیال دموکراسۍ او لیبرال ولسواکۍ او نورو... خپله بڼه جوړه کړه او ادبي نړۍ کې یې له (هوګو) څخه نیولې تر (ارست همینګوی) پورې لوی نابغه شخصیتونه بشریت ته وړاندې کړل.

لنډه دا چې د مدرنیزم تفکر د نقد او مبارزې له لارې او د سترو ازمېښتونو تر تېرولو وروسته د کمال پوړیو ته ورسېد او ان تر هغه ځایه وړاندې لاړ چې خپل څرنګوالی یا موضوعیت یې تر پوښتنې لاندې راوست. همدلته ده چې تر مدرنیزم د وروسته فکر موضوع رامنځته شوه. تر مدرنیزم وروسته موضوع تر ډېره بریده د مولف له مرګ سره پیل او له څو غږیزو جشنونو سره ادامه پیدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فکر کې مدرنیزم هغه حالت دی چې له نورو سره د افرادو اړیکې ټینګ کړي، د اشخاصو د فکري کچې د لوړاوي لپاره ټولنپوهانو ته له سره منظمه او نوې بڼه ورکوي. په دې ډول مدرنیزم د صنعتي ټولنې او د افرادو (شعور) لوړې کچې بوترکیب او د ولسواکۍ د منلو لپاره د سیاسي او ټولنیز واک پوړۍ ګډل کېږي. د غه کیفي ځانګړنې کولای شو د مدرنې ټولنې نښې نښانې وګڼو.

لوستونکي ډېر ښه پوهېږي د مدرنیزم د تفکر سپړنه چې په ملیونو ټوکو کتابونو کې رانغاړل شوې، په یوه لیکنه کې د هغې راوړنه او ځایونه شونې نه ده، بلکې د خبرو اترو پراخو شبکو ته اړتیا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نيوليک

سرليک **مخ**

دا ژباړه او څو خبرې ۱
سريزه ۵
د فلسفې مفهوم او تعريف ۹
د فلسفې د مطالعې ګټې ۱۲
د فلسفې اصلي وېش ۲۰
د فلسفي مسايلو بحثونه ۲۲
فلسفه او ځانګړي علوم ۲۴
فلسفه او علمي ميتودونه ۲۶
فلسفه او اروا پوهنه ۲۸
شکاکيت ۲۹
فلسفه او عملي حکمت ۳۲
د لرغونې او معاصرې اروپا فلسفې ۳۵
يوناني فلسفې ۴۰
طبيعتپال فلسفيان ۴۱
د ملطيه نقش ۴۳
تالس ۴۴
اناکسيماندروس ۴۷
اناکسيمنس ۵۲
په يوناني افکارو کې بدلون ۵۵
پارمنيدس ۵۶
هراکليت ۵۹
امپدکلس ۶۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

اناکساګوراس ۶۶
دموکرتیوس... ۶۸
په یوناني افکارو کې تاریخ او ۷۳
د تاریخ فلسفه.. ۷۳
طب.. ۷۷
سوفیستایان ۸۰
پروتاګوراس... ۸۲
سقراط.. ۸۷
د سقراط محاکمه ۹۵
افلاتون... ۹۶
ارسطو ۱۰۳
مابي یوناني افکار... ۱۱۴
کلبیان ۱۱۸
رواقیون.. ۱۱۹
اپیکوریان.. ۱۲۲
نوي افلاتونیان ۱۲۶
افکار او عرفان ۱۲۹
منځنۍ پېړۍ او فلسفه.. ۱۳۳
د روم امپراتوري... ۱۳۶
د کلیسا د اربابانو حکومت ۱۳۸
د منځنیو پېړیو فلسفیان... ۱۴۰
سنت اګوستین ۱۴۰
توماس اکویناس ۱۴۳
د کوپرنیک فکري انقلاب... ۱۵۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګاليله فکري انقلاب..۱۲۱
د دکارت فکري انقلاب..۱۲۵
رنسانس او لومړنی ښاري دولت ۱۷۳
باروک دوره او فلسفه ۱۷۸
باروک، هنر او ادبيات..۱۸۱
دکارت..۱۸۳
تجربه پالي ۱۹۱
جورج بارکلی ۱۹۲
ډيويډ هيوم ۱۹۸
د روښانتيا عصر ۲۰۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحریك یادښت

د افغانستان ملي تحریك د (۱۳۹۳ ل) کال په پیل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملـي تحریـك دا ژمنـه د یـاد کـال د کـب پـر (۲۸)مـه نېټـه پـوره او د یـوې پرتمینې غونډې پـه تـرڅ کـې یـې شـل عنوانونـه علمـي اثـار هېوادوالـو تـه وړاندې کړل. ملي تحریك په یاده غونډه کې ژمنـه وکـړه چـې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) پـه نصرت ټـول ټـال سـل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کـوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریـك ټینګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملـي کـوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونـو) ژمنـه کـړو اثـارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریك هیلـه لـري چـې لـه دې اثـر څخـه بـه زمـوږ هېـوادوال پـه زړه پـورې ګټـه پورتـه کـړي. ملـي تحریـك لـه ټولـو هغـو لیکوالـو، ژبـاړونکو، سمونچارو، مـالي او معنـوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثـارو د چـاپ پـه دې ټـول بهیـر کې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا کړې او دا فرهنګي بهیـر یـې بریـالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور وداني ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هیله

د افغانستان ملي تحریك فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک له هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (عبدالله رامین همدرد) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته یې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ یې پیل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له ژباړونکي او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د ژباړلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

(c) ketabton.com: The Digital Library

Philosophy
And philosophic Duration

Written By: Prof.Dr. Afghanyar
Translated By: M.Ismael Yoon

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

د لیکوال د خپرونو لړ: ٤٤
د تحریک د خپرونو لړ: ٩٩

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library